

UNIVERZA EDVARDA KARDELJA
V LJUBLJANI
FILOZOFSKA FAKULTETA
ODDELEK ZA ZGODOVINO

D2643

567

REVIJA ZA ZGODOVINO NOB IN OHRANJANJE REVOLUCIONARNIH TRADICIJ
LETNIK XXXIX
MAJ/JUNIJ/JULIJ 1987

NE SMEM POZABITI ... STR. 286

REVIJA ZA ZGODOVINO NOB IN OHRANJANJE REVOLUCIONARNIH TRADICIJ

USTANOVITELJ REVIJE

republiški odbor Zveze združenj borecv narodnoosvobodilne vojne Slovenije

REVIJO IZDAJA

Založba Borec

Revija izhaja ob denarni podpori Kulturne skupnosti Slovenije

IZDAJATELJSKI SVET

Jože Artnak, mag. Vida Deželak, France Filipič, Martin Ivanič, Albert Jakopič, mag. Božidar Jezernik, Vladimir Kavčič (predsednik), Ivan Križnar, mag. Boris Mlakar, dr. Dušan Nečak, Bogdan Osolnik, Janez Vipotnik, dr. Miro Stiplovšek

UREDNIŠKI ODBOR

Franček Bohanec, mag. Božidar Jezernik, mag. Boris Mlakar, dr. Dušan Nečak, Božo Repe, Milena Štrajnar, Rapa Šuklje

GLAVNA IN ODGOVORNA UREDNICA

Milena Štrajnar

LEKTORICA

Sonja Likar

TAJNICA

Mira Puntar

GRAFIČNA PODOBA REVIJE

Cveta Štepančič

CENA

Celoletna naročnina 5.000 dinarjev, za tujino 12.500 dinarjev – posamezna številka 500 dinarjev, dvojna številka 750 dinarjev

ŽIRO RAČUN

50101-603-45772 (revija Borec)

DEVIZNI RAČUN

50100-620-107-257300-3105/4 (revija Borec)

NAKLADA POSAMEZNE ŠTEVILKE

2.000 izvodov

NASLOV UREDNIŠTVA IN UPRAVE

Revija Borec, 61001 Ljubljana, Miklošičeva 28/I – poštni predal 203, telefon 320 477

Sprejemne ure ob ponedeljkih, sredah in petkih od 7. do 12. ure

TISK

Tiskarna Tone Tomšič, Ljubljana, Gregorčičeva 25 a

Oproščeno prometnega davka po pristojnem mnenju

Republiškega komiteja za informiranje št. 33-316/72 z dne 2. decembra 1982

REVIJA BOREC JE BILA Z UKAZOM PREDSEDNIKA REPUBLIKE JOSIPA BROZA TITA OB PETINDVAJSETLETNICI IZHAJANJA ODLIKOVANA Z REDOM ZASLUG ZA NAROD S SREBRNIMI ŽARKI

REVIJA BOREC JE PREJELA ZA POSREDOVANJE IN RAZVIJANJE VREDNOT NARODNOOSVOBODILNEGA BOJA IN REVOLUCIJE NAGRADO VSTAJE SLOVENSKEGA NARODA ZA LETO 1982, KI JO PODELJUJE REPUBLIŠKI ODBOR ZZB NOV SLOVENIJE

ESEJ

<i>Franček Bohanec</i>	Zorenje slovenske narodne istovetnosti (Ob izidu knjige dr. Janka Prunka: Slovenski narodni programi)	275
------------------------	--	-----

POGOVOR

Čebine včeraj in danes	282
------------------------	-----

SPOMINSKO PRIČEVANJE

	Ne smem pozabiti (Odmevi in nadaljevanje zbiranja spominskega gradiva o mestu Ljubljana in dogodkih od jeseni 1944 naprej)	
<i>Milena Babič-Weis</i>	Razmišljanje (1)	287
<i>Anton Preinfalk</i>	Razmišljanje (2)	293
<i>Neda Geržinič</i>	Pesem	296
<i>Ada Dequal-Krivic</i>	SPREMNA BESEDA	297
<i>Ada Dequal-Krivic</i> <i>Hela Skulj</i>	Nekaj sklepov in predlogov	308
I.	V bunkerjih – posebnih celicah	309
<i>Posebna priloga</i>	Iz družinskih albumov turjaških žrtev	336
II.	Druge jetniške sobe	353
III.	Leopoldina Mekina – prispevki za preučevanje	396
<i>Posebna priloga</i>	Portreti jetnic Mare Kraljeve, 1945	406
IV.	Obnova mreže Osvobodilne fronte	413
V.	Od pogreba turjaških žrtev 19. maja 1945 do 1948	448
VI.	Kazala in priloge	465

OCENJUJEMO

<i>dr. Tone Ferenc</i>	Avtorjeva beseda	474
<i>Bogdan Osolnik</i>	Ljudska oblast na Slovenskem 1941–1945	476
<i>Ivan Križnar</i>	Ljudska oblast na Slovenskem 1941–1945	478

NA NAŠ NASLOV

<i>dr. Božena Ravnihar</i>	Popravek	480
----------------------------	----------	-----

	Napredna prizadevanja učiteljstva med obema vojnama
<i>Martin Mencej</i>	SPREMNA BESEDA
<i>Ema Grbec-Logar</i> <i>Zora Šerbak-Kopač</i> <i>Adriana Kovačič-Žaucer</i>	BREZPOSELNOST UČITELJSKE MLADINE V SLOVENIJI V PREDVOJNIH LETIH 1931 DO 1939 IN NJENO UDEJSTVOVANJE
<i>Martin Mencej</i>	NAPREDNA PRIZADEVANJA UČITELJSTVA MED OBEMA VOJNAMA
<i>Martin Mencej</i>	VINKO MÖDERNDORFER
<i>Martin Mencej</i>	IVO LEVSTIK-GOJC
<i>Adriana Kovačič-Žaucer</i>	SREČANJA S FRANJO ZUPANČIČ-SIVKO
<i>Cvetko Zagorski</i>	Poezija BOG UMIRA (1940)
<i>Janez Švajncer</i>	Proza PREŠKUŠNJA (1979) SREČANJE (1980)

Zorenje slovenske narodne istovetnosti

*Ob knjigi dr. Janka Prunka:
Slovenski narodni programi*

Z neverjetno naglico sem se odločil, da kupim drobno študijo Janka Prunka z mikavnim naslovom Slovenski narodni programi. Tema visi danes v zraku. Kot da gre za nekakšno renesanso slovenstva. Naslov knjige mi je obetal, da bom ob obujanju zgodovinskega spomina laže našel zase tiste konstante, ki so vezane na nastanek in razvoj slovenske narodnostne politične misli. Niti najmanj mi ni bilo do tega, da bi se s tem vključil v koristne ali nekoristne pisarije, v takšna ali drugačna sočasna nacionalna trenja, marveč sem si zaželel strnjen priročnik slovenskih narodnopolitičnih programov. To mi je v polni meri obetal naslov nove Prunkove knjige.

K hitremu nakupu spodbuja tudi slovenska narodna zastava, ki se na zavitku knjige trikrat naguba v triglavske vršace in se končno pomiri v vodoravni liniji. Tako naj tudi oprema pripomore k vsebini knjige. Prunkova študija na dobrih sto petdesetih straneh posreduje slovensko politično misel – od 1848. do 1945. leta. Na koncu pa so objavljeni v tej zvezi tudi nekateri historični dokumenti: poziv dunajskih študentov leta 1848 in na koncu še govor Edvarda Kardelja ob ustanovitvi slovenske vlade v Ajdovščini maja 1945. Študija in objavljeni dokumenti naj prikažejo razvoj slovenske nacionalne ideologije, ki je dala prvo slovensko suvereno državo.

Že v uvodu želim zapisati, da ta zapis, ki je nastal ob branju Prunkove študije, ni strokovna ocena Prunkovih Slovenskih narodnih programov. Prunkova študija je sistematična zgodovinopisna strokovna beseda, čista v intelektualnem smislu in sintetična po metodi, vendar je njena tematika takšna, da vsakega bralca, četudi je literarni zgodovinar, nenehno sili k razmišljanju, mu odpira nove vizije, ga vznemirja z doživljanjem te problematike in mu, včasih neljub, postavlja določena dejstva in imena v sistematično zgodovinskih vrednot.

Najdlje sem se zadrževal pri spraševanju, ali je avtor ravnal pravilno ali napak, da je svojo študijo zamejil z dvema letnicama: letom 1848 (marčna revolucija, odprava kmečkega tlačanstva) in z letom 1945 (ko je slovenski narod dosegel svojo prvo državnost v modernem obsegu tega pojma). Res je, da je avtor hotel biti zgodovinsko zvest. Slovenci smo dobili prvi narodnopolitični program 1848. leta (Zedinjena Slovenija). In res je tudi, da je minilo sto let, preden smo

ta svoj nacionalni dolg uresničili in dosegli zanj mednarodno priznanje (1945. leta). To-rej je imel Janko Prunk dovolj razlogov za svojo razmejitveno odločitev.

Pa vendar . . .

In tisto vendar me je spremljalo ves čas.

Slovenski narodni preporod sega v zadnja desetletja 18. stoletja. Tam so imena narodnega prebudništva (Pohlin, Gutsman, Japelj, Popovič, Kumerdej, Vodnik, Linhart, Kuralt, Zois). Ali v tem času Slovenci nismo imeli tudi svojih narodnopolitičnih manifestov? Ali smo se tedaj zadovoljevali zgolj znotraj potreb kulturnega življenja?

Tako sem (vsaj zase) našel prvo kritično točko takšne časovne zamejenosti. Slovenci smo nedvomno že prej bili subjekt (imeli smo svojo istovetnost) in nepoučenemu se vsekakor lahko zazdi, da nas je postavila na politični vrvež evropskega dogajanja šele marčna revolucija 1848. leta.

A to so samo razmišljanja. Janko Prunk je napisal študijo pojavov narodnopolitičnih programov. To, da jih je obdelal z analizo tekstov, je povsem logično. Z njimi mu je uspelo podati prikaz širšega razvoja slovenske biti in bivanjske resničnosti v stoletju, ko je dejansko najbolj bujno cvetela politična misel, čeprav je treba o vsem tem času, zlasti o začetkih, povedati, da so sprva politične manifestacije, tudi programi in članki, veliko bolj temeljile na moralizatorski vsebini, pridigarški dediščini, nato pa so se vedno bolj luščile iz primesi poučnega svetništva.

Emancipacija politične misli širokega narodnega in mednarodnega zamaha pa je bila že pred prvim političnim programom slovenskih študentov o Zedinjeni Sloveniji in pred moralizatorsko-političnim člankom Matije Majarja Ziljskega. To dvojje, tako piše Janko Prunk, nekako sodi skupaj kot prvi celoten slovenski narodnopolitični programski tekst. Na Slovenskem se je »čista« politična volja manifestirala že prej. O nekaterih stvareh (na primer reformatorjih ali kmečkih upornikih z geslom: Le vkup, le vkup, uboga gmajna) bom razmišljal pozneje, saj je vse to, kar pišem, zgolj moje doživljajoče razpletanje misli in čustev, ki so me navdajale ob branju te knjige. Prvo »čisto« obliko politične izpovednosti in udarne pesti pa najdemo najprej v pesemski obliki. Napisal jo je Valentin Vodnik in ji dal naslov Ilirija oživljena.

Preden pokažem, kako sem razbiral politične prvine v tej optimistični Vodnikovi viziji Evrope in Slovenije v njej, bi rad povedal, da je zaradi tega, ker nastajajo politična mesta v slovenski književnosti že vse od začetkov (od Primoža Trubarja) pa do naših dni (ko je literatura sploh močno pod udarom političnih spretnosti), ponekod in ne le ponekod, nastala teza, da smo Slovenci nastali s knjigo. Tako se do skrajnih neumevnosti pretirava s trditvijo, da smo Slovenci književno ljudstvo, ali vsaj, da je književna produkcija »naredila« naše slovensko ljudstvo, dolgo časa zgolj omejeno na kmetstvo, na najnižji družbeni sloj, ga »uzavestila« in naredila za narod. Slovenski zgodovinar Vasilij Melik opozarja na takšno zmotno mišljenje, ko analizira slovensko stvarno zgodovinsko podobo ob koncu 19. stoletja.

Vzame si pravico, da inačico prej omenjene teze zapiše takole: »Naj mi bo tu dovoljeno opozoriti na zmotno predstavo, ki je še vedno razširjena med slavisti, da v tem času nismo imeli svoje politične organizacije, ne društev, ne politikov, da so nas vodili le pesniki in pisatelji.« Nedvomno je takšna sicer posplošeno povedana obtožba (pač nekih neimenovanih slavistov) precej blizu resnice. A niso samo slavisti, ki širijo entuziastične izjave o vplivu slovenske besede na formiranje slovenskega naroda.

Narobe, najdejo se tudi zgodovinarji, da rečem bolj precizno, ki literarne ustvarjalce jemljejo le z eno roko kot nekaj, kar naj ima opravka zgolj s poetsko materijo, odmišljajo pa, da literat s svojim jezikom lahko poseže v politično delovanje in je pri tem celo bolj učinkovit kot stotnija, na primer, politikov, političnih organizacij itd. . . Tako se mi je ob prebiranju Prunkove študije ves čas dozdevalo, da v njegovi študiji, ki je sicer odprta na narodnopolitične programe, ni dovolj mesta za podobne manifeste, zapisane v ujejeni pesniški besedi. Nedvomno je tu premalo poudarjen prispevek »kulturniških« rodov pred letom 1848, ko se študija začne, saj so imeli ti močne pobude za nastanek nekaterih delov političnih programov v stoletju, ki je predmet Prunkove študije. Tudi ni dovolj zajet manifestativni del literarnih programov, ki so sočasno nastajali in imeli poleg literarno-narodnega tudi izrazito politični poudarek (na primer Levstikov program). Morda nastajajo zaradi razpona med dvema strokama ti obojestranski očitki: slavisti da spregledujejo politiko, vpliv in moč

Valentin Vodnik je živel v času, ko je bila slovenska (pod pojmom ilirska) misel zelo živa. Iz analize Ilirije oživljene se da razbrati, da sta bila politično aktivna dva sloja – nižji, ljudski, in višji, mestni, saj je pesem že poskušala zajeti skupni družbeni spekter časa. Ko sem iskal za to svojo misel potrdilo med zgodovinopisci (Zgodovina Slovenec, Ljubljana 1979, str. 386), sem prebral tole: »Toda vse to delo (književno, jezikoslovno, op. pis.) ne bi imelo pomena brez globlje težnje: literatura za višje družbene plasti. Takšna misel pa je lahko nastala le zato, ker je razmajani fevdalni red že omogočil prve začetke in upanje na nadaljnji razvoj v to smer (meščansko-kapitalistično, op. pis.).« Stvar ni šla tako hitro, kakor bi si želeli vizionarji nove Evrope, saj pozneje zgodovina tudi na naših tleh priča o revitalizaciji fevdalnih sestavov (npr. jožefinske političnega delovanja, in narobe, zgodovinarji, da gredo s preveč lahkotnim peresom mimo političnih in s tem narodnozgodovinskih pobud in stvaritev v poetski besedi.

Sedaj pa k Vodnikovi Iliriji oživljeni.

Valentin Vodnik (in z njim ves Zoisov framasonski krog) je bil izrazita politična osebnost. Njegova Ilirija oživljena ni edina nastala pod števitom politične borbene volje. Je pa zelo značilna za ves njegov politični okvir. Nastala je v času Napoleonovih Ilirskih provinc (1809–1813). Upošteva ljudske prvine (lahkotno obliko alpske poskočnice) in kulturne prvine višjih slojev slovenske sodobne mestne kulture (klasicistično alegoriko). Tako je ta pesem vzeta iz nedrij slovenske identitete, kakršna se je izoblikovala v tistem času. Po zlitju ljudske kulture z meščansko je našla sintezo med domačijstvom in svetovljanstvom, jemala iz preteklosti in zrla v bodočnost in rasla iz stvarne dinamike, ki je gibala čas – iti iz fevdalne patriarhalne družbe v nove in svetlejše svobodne poti narodnointegracijskih procesov. Slovenska ljudskost in mestna (ljubljska) višjeslojnost kot nacionalno skupnostna sinteza sta v pesmi politično ideološka osnova novega pojmovanja slovenske (kranjske) samobitne eksistence. Pesem je v svojem optimističnem ritmu napoved pojmovanja skupnosti narodov, zgrajene na novih načelih svobodoljubne misli, narodov, ki se bodo osvobodili spon stare fevdalne zaprtosti in ki vendarle ne bodo obviseli v mrežah breznarodnega kozmopolitizma.

reformo) in o obnavljanju starih srednjeveških prednacionalnih in predkapitalističnih ideologij v strupenih dogmatskih razsežjih (npr.: pri nas mahničevstvo ob koncu 19. stoletja). Vendar je prav pri Valentinu Vodniku, duhovniku po poklicu in framasonu po političnem prepričanju, takrat nastalo optimistično upanje v novo, ki bo šlo prek delovne discipline slovenskega kmečkoro-kodelskega ljudstva, ob vodenju razsvetljene mestne inteligence in ob podpori bogatega sloja (Zois).

Ko sem se sam zapletel v razmišljanje, kdaj se je pri nas pred narodnopolitičnimi programi začela po reformatski ponovno luščiti iz zapisane besede politična misel, nisem mogel mimo Antona Tomaža Linhart (ta je vplival tudi na Franceta Prešerna s svojim političnim gledanjem na slovenstvo). Pri njem sem začutil, da je hotel živeti v okvirih slovenske narodnosti, ki jo je že pojmoval v modernem (meščanskem) obsegu. Meščanstva ni jemal samo kot načina življenja, ki ga lahko do rafiniranosti kultivira, kar je bila značilnost minule baročne dobe, marveč tudi kot svobodno oblikovanje svojega lastnega prepričanja (do ateizma).

Prebujeni osebnosti je lastno tudi samostojno politično mišljenje in delovanje, četudi se to revolucionarno spopada z mentaliteto in razmerji lastne okolice. Na revitalizacijo fevdalnih struktur se je Anton Tomaž Linhart oprl (jožefinske reforme), ker mu je ta pomagala, da se je v Ljubljani otepal ozke pokrajinske zaprtosti, da je lahko smelo izpovedal svoje svobodoljubno prepričanje in da so se jeli tudi od zgoraj navzdol uresničevati razsvetljski ideali (šolanje preprostega ljudstva). Njegova vizija sveta se je odtrgala od srednjeveške abstraktne univerzalnosti in se zagledala v živžav liberalne vizije sveta, ki bo to življenjsko radost udejanila v nadrobnostih. V spremenjenih družbenopolitičnih in ideološkonazorskih razmerah bo človek zadihal svobodno. V tem političnem prepričanju je Linhart eden prvih slovenskih zavestnih svobodljubnih humanistov.

Oba doslej omenjena – Valentin Vodnik in Anton Tomaž Linhart – sta zarisala v slovensko identiteto svoje črte: prvi lahkotni in optimistični življenjski nazor, drugi revolucionarno politično hotenje po spremenjanju obstoječih razmer v nove, tudi politične ukrepe. Eden največjih poznavalcev

Linharta Filip Kalan je v tej zvezi zapisal: »... (dvojezičnost, op. pis.) nikjer ne spreminja Linhartove temeljne kulturnopolitične usmeritve... še zdaleč ni bila jezikovna. Bila je globlja in širša, vsestransko doživeta, v temeljitem študiju iz narodne preteklosti spočeta težnja, ki je zajela tudi družbenopolitično stvarnost, ko so drugi narodni preporoditelji tega časa komajda dojeli pomen kulturne avtonomije – težnja po javni, po deželni in državni veljavi slovenske narodnosti.«

Klic slovenskih študentov (12. aprila 1848) za Zedinjeno Slovenijo, ki naj jo podari Slovincem ob cesarjevi volji velik zbor na Dunaju, ko bo sprejemal ustavo, govori o tem, da naj cesar Slovence, ločene po deželah, združi, saj nas vežejo kri, srce in jezik. Matija Majar Ziljski, ki ga poziv študentov omenja, je bil določnejši, ostal je pri združitvi in demokratizaciji obstoječih družbenih sil (gospode, mestnjanov in kmetov). Med te sodi tudi uporaba slovenskega jezika. Poleg zahteve po večjih individualnih človekovih pravicah (da bi nikdo ne smel človeka samovoljno zapreti ali kazniti) in javnosti pri odločanju (uradnikovanju) se je obregnil tudi ob metode vojaške obveznosti. Ko pa je povzemal zahteve, obvezne za novo ustavo, jih je reduciriral na skromnejši obseg pravic svobodnega in združenega naroda.

Ko sem v Prunkovi knjigi ponovno prebral ta dva programska sestavka, sem se nehote vrnil k izhodiščnemu razmišljanju: ali niso pesniki (tu k Vodniku in Linhartu postavljam tudi Prešerna) v resnici imeli globlji politični čut in večje globinske črte. Oba sestavka, na katerih temelji stoletni slovenski narodni napor po združitvi vseh delov Slovenije v suvereno nacionalno in demokratsko skupnost, sta pod ravnijo predhodne in takratne književne elite. Zato naj tu k temu pripišem le nekaj besed o Francetu Prešernu kot eni najmočnejših slovenskih političnih osebnosti vse naše zgodovine.

O Francetu Prešernu je Oton Župančič zapisal, da je ljubil slovenstvo brez šovinizma in hkrati ljubil človeštvo. Pred narodnopolitičnim programom, ki ga jemljemo za prvega, je pesnik s kulturo osvobodjene osebnosti in samosvojskosti naroda ter s pesniškim mojstrstvom, ki je podrlo meje med domačijstvom in svetovljanstvom, dal slovenskemu človeku, jeziku in narodu

enakovrednost z drugimi brez občutka manjvrednosti, ki išče pri tujcih ali oblastnikih milodare zase. Res je, da se je z njim slovenski narod prej besedno afirmiral kot politični in državni subjekt, a njegova beseda, poetska in politična, je imela in še vedno ima tudi politično-državnotvorno moč. Njegova Zdravljica je pesniška sinteza: volja do radosti življenja; v njej se osebno spaja s splošnim, pri tem pa ostajajo ob poedinih tudi skupnostne nacionalne enote, ki ne uničujejo ne posamičnosti in ne vsečloveške vizionarne idealnosti. Kot tak je France Prešeren presegel vse tedanje (in tudi mnoge poznejše) znane politične programe (pangermanizem, panslavizem z ilirizmom, cesarski in deželni institucionalizem itd...). Bratsko sožitje malih narodov je bila preprosto povedana parola. Ta je razvejavljala tiste, ki so hoteli male narode ali podrediti ali pa povsem zbrisati s sveta (med njimi zlasti F. Engels, ki bi male narode, zlasti slovanske, žrtvoval veliki ideji socialnih revolucij).

Poskušal sem se zbrati. Zazdelo se mi je, da me razmišljanje o zorenju slovenske narodne zavesti pred letnico 1848 le preveč odteguje od Prunkove knjige. Da bi se zbral in uredil svoje misli, sem ponovno iskal oporo v debeli knjigi Zgodovina Slovencev. Ostala je še od prej odprta na isti strani. In sem prebral: »V tem duhu je slovensko narodno prebujenje torej pomenilo prevzemanje in nadaljnji razvoj tistih teženj, ki so se kazale v slovenskih kmečkih uporih v 16. st., in je kot dokaj živo in široko hotenje tudi bistveno presegalo zamisel slovenskih protestantskih piscev.«

Ta stavek je napotil moje misli na eno samo stezo. Kaj je torej ostalo v narodnopolitičnih programih v drugi polovici 19. stoletja in v prvi polovici 20. stoletja kot sled tradicije. Zanimivo bi bilo razpravljati, kakšen odnos so rodovi po Vodniku, Linhartu in Prešernu zavzemali do visoke politične misli svojih predhodnikov. Morda samo en podatek. Po Prešernovi smrti so pod vodstvom Janeza Bleiweisa začeli zbirati denar za pesnikov nagrobnik. Pa ga je prišlo v skupno mošnjo bore malo. Čas je bil družbeno nemiren. Dunaj je bil na borbenih nogah (tam je odigral pomembno politično vlogo tudi Fister, mož slovenske krvi!). Cesarju (in staremu fevdalnemu sestavu) je šel na pomoč hrvaški ban Jelačić. In na Kranjskem so začeli pridno zbirati denar za Jela-

čiča. V njegovo blagajno se je steklo nepri-
merno več denarnega zvenketa kot za Pre-
šernov spomin. Iz tega sledi: imena prva-
kov slovenske besede, od Primoža Trubarja
do Prešerna, so ostala v raznih obdobjih
merilo, vrednostni kriterij, za stopnjo na-
rodnopolitične zavednosti. Ker je spomi-
njanje na Primoža Trubarja tudi vedno
močno povezano s širšim družbenopolitič-
nim spektrom, se bom tu ustavil le ob neka-
terih bolj ali manj znanih odmevih na Tru-
barja v novejši slovenski zgodovini.

Proti izteku 19. stoletja je Primož Trubar
(reformacija v sočasni inaciji) postal osred-
nja oseba (lik, heroj, ideal) idejno-ideolo-
škega, s tem pa narodnopolitičnega boja
med slovensko meščansko in svobodoljub-
no inteligenco (Hribar, Tavčar, Aškerc . . .)
in med nazadnjaško, v stare fevdalne čase
zagledano katoliško tradicijo. Boj okoli Tru-
barja se je polariziral. Svobodnjaška inteli-
genca, ki se je imela za narodno, je v protes-
tantskih reformatorjih našla uresničevalce
lastnih idejnih in političnih nazorov: načelo
svobodnega subjekta nad dogmatskim uni-
verzalizmom, začetek slovenskega slov-
stva, ki je potrjevalec narodne ustvarjalne
moči in vstop ter uveljavitev slovenskega
naroda (jezika) v skupnost evropskih naro-
dov. Tako je Primož Trubar, ki so mu z buč-
nimi slovesnostmi in polemičnimi nagovori
postavili v Ljubljani spomenik, postal ne
samo mož slovenske mrtve tradicije, pač pa
živ lik, ki naj vsakogar, ki bo šel mimo nje-
ga, opomni, da je začetnik tega, kar je sedaj
najvišje subjektivno spoznavno načelo
(politična parola) liberalnega meščanstva:
Išči resnico sam! Tako je izzvenelo geslo,
oživiljeno in dopolnjeno, kakor se je oglasilo
s sintezo domačijstva in sodobnega evro-
pejstva v politični pesmi Valentina Vodni-
ka Ilirija oživljena.

Primož Trubar v času, ko so ga slavili v
drugi polovici 19. stoletja, pa je intenzivno
živel tudi znotraj, v subjektivnem svetu po-
litičnih osebnosti. Tako pri enem najbolj
značilnih osebnosti časa, pri Ivanu Tavčar-
ju, ki je bil govornik pred Trubarjevim spo-
menikom, ugotavljamo spojenost gesel, ki
jih je uporabljal za narodnopolitični boj, in
intimnosti, ki ga je zaposlovala kot besed-
nega oblikovalca. V mnogih Tavčarjevih
delih (*Vita vitae meae*, Grajski pisar, *V Zali*,
Visoška kronika) je pisatelj literarni svet
razpet med idejnopolitične silnice iz zgodo-
vinskih časov reformacije. Največ aktual-

nega političnega ozadja je v povesti Grajski
pisar (Ljubljanski zvon, 1889). Vsa zgradbe-
na hrbtnica dela je na antitezi med pre-
dikantom Jurijem Knaflom, ki je nosilec
simbolov političnih idealov svobodnjaštva
Tavčarjevega časa (»išči resnico sam«, po-
koravaj se etiki individualne resnice, reši se
hlapčevskega in zaostalega odnosa do vseh
pojavnost življenja, hodi zravnano in borbe-
no, veruj vase, v svojo moč, v svoj prav, če-
tudi postaneš žrtev spletk in bedarij nazad-
njaškega okolja). Tavčar je v tej knjigi, ki je
moralno spopadanje dveh svetov: novega
(protestantskega) in starega (katoliško-fev-
dalnega), radikaliziral sodobne razmere v
svoji ožji domovini Kranjski, kakor tudi zu-
naj nje (semkaj prihajajo ljudje iz visoke
nemške družbe s svojim etosom in s svojimi
načini življenja). Nahujskana in zaostala
kmečka srenja do nezvesti pretepe pre-
dikanta in povzroči njegovo smrt (politično
linčanje, nasilni konec nove mentalitete).
Pisatelj je v tem delu posegel še globlje v
karakterizacijo slovenstva. Grajskemu pi-
sarju Tolmajerju je pripisal vse tiste nega-
tivne lastnosti (hlapčevstvo, individualno
neprebujenost, neustvarjalnost, nesamo-
stojnost, nepodjetnost . . .), ki jih je bičal pri
reakcionarnem delu slovenske meščanske
družbe (katoliški tabor). Tako je Ivan Tav-
čar reformistično tradicijo jemal »zase« in za
»narodnopolitične« programe.

V času, ki je zamejen s Prunkovo študi-
jo, so delovale tri močne generacije oziroma
tri gibanja, ki lahko sežejo prek več genera-
cij: prva je mladoslovenska, druga je mo-
derna in tretja je osvobodilna (nazorsko-po-
litično-družbeno-nacionalno). Vsaka od teh
skupin, ki so stopile na vodilni položaj v slo-
venskem narodu, je enako, kot sem doslej
opisal pri dedičih mladoslovenstva (me-
ščanskih narodnih liberalih), morala izobli-
kovati svoj odnos do tradicije, s tem pa do
Primoža Trubarja. Najdlje je segel Ivan
Cankar. Zavrnil je meščanske narodne
ideologije in Primoža Trubarja oklical za
»velikega našega reformatorja in revolucio-
narja«. V njem je videl doslednega borca za
slovensko osebno in narodno osvoboditev.
Trubarja »izpeljuje iz slovenskih razmer, ga
ima za njihov, za avtonomni pojav, za or-
ganskega glasnika razmer in časa ali ‚svoje-
ga naroda‘, nikakor pa zgolj za prenašalca
tujega duha, najmanj za Luthrovega opro-
do, kakor so ga ponižali klerikalci«, . . . je
zapisal literarnozgodovinski znanstvenik

Franc Zadavec. Nato pa končuje, da Ivan Cankar »slovenske reformacije ne pojmuje kot naključni pojav, ampak kot zgodovinskorazvojni moment, kot ‚mogočno in globoko ljudsko gibanje‘ ali kot del tega gibanja, kot duhovno-moralni upor zoper duhovsko in posvetno izkoriščevalsko gospodo, v reformaciji vidi prelomno kulturno-zgodovinsko dejanje«. Ivan Cankar je segel še globlje. Prvi med slovenskimi vidnimi intelektualci je znal reformacijo postaviti ne samo v čas, ampak med silnice razvoja s pronicljivostjo dialektičnega misleca. Ljudstvo (slovensko) je dedič tradicije (slovenske, avtonomne, izvirne) in bo tradicijo nadaljevalo (z bojem, ko bodo borilci iz preteklosti ponosni na svoje sinove in dediče). Ko so na volitvah leta 1907 zmagali klerikalci, je bil Ivan Cankar še jasnejši: Trubarjeva osebnost (revolucionarna, ustvarjalna, svobodoljubna . . .) bodi zasužnjene-mu ljudstvu smernica za prihodnost.

Za vsa ta imena (Trubarja, Vodnika, Linharta, Prešerna) bi lahko v slovenski politični (in širše) misli poiskali nasprotna stališča. Slovenci smo v svoji identiteti dolgo časa tudi ohranjali in prenašali iz roda v rod slabo dediščino preživelih srednjeveških nazorov. Med zelo dualistične, črno-bele ocene sodijo označbe Primoža Trubarja. Res pa je, da je dobival tudi v konservativnem krogu nove (na primer reformacijske snovi pri Ivanu Preglju), kar pa pomeni, da je ostal tudi v ideološko nasprotnem taboru gibalna prvina.

Ni moj namen, da bi razpredal te misli. Pokažejo naj le to, da so slovenski narodnopolitični programi (zapisani v nevezani ali vezani besedi ali zgolj kot neartikulirane sestavine narodne zavesti) hočeš nočeš morali rasti iz slovenske tradicije: iz tiste, ki je bila pred modernim pojmovanjem naroda (iz kmečkih uporov, reformacije . . .), in iz tiste, ki je naš narod kot novo obliko človeške skupnosti začela uveljavljati z nastajanjem demokratičnega meščanstva. Brez te tradicije si ne moremo zamišljati, da bi lahko vrednotili posamezne narodnopolitične programe. Slovenske identitete, zgrajene iz osnov ljudskosti in višjih slojev, ni moči obiti. In to je osrednja misel mojega razmišljanja: k slovenskemu narodnopolitičnemu programiranju sodi vse, kar ima to vsebino, oblika je postranska. Tudi eden naših najtrajnejših narodnopolitičnih programov je v pesemski obliki. Samo da se zaslišijo prvi

verzi Prešernove Zdravljice, ni pripadnika naše nacije, ki se ne bi zbral in stoje potrjeval svoje narodne pripadnosti.

Ta pa se ne začinja z letnico 1848, marveč z letnico 1550. Tedaj je Primož Trubar objavil »Anu kratku podvučene s katerim vsaki človek more v nebu priti« in »Ane bukvice, iz tih se ti mladi inu preprosti Slovenci mogo lahko v kratkim času brati navučiti«.

Janko Prunk svojo pregledno, k razmisleku zbujajočo študijo končuje z nastankom slovenske države v federativni Jugoslaviji. Morda bi tu lahko pripisal le eno samo kritično pripombo: čemu ne do zdajci. Kako radi bi zvedeli izpod peresa istega zgodovinskega strokovnjaka, v podobni pristržni obliki, kako nam je po osvoboditvi plula naša suverena barka.

Avtor mikavne študije si ves čas, ko gradi razvoj slovenske narodne identitete na analizi politične misli, skondenzirane v narodnopolitičnih programih, prizadeva, da bi videl naše narodno zorenje in rast v povezavi s svetom okoli naše slovenske domačije. Posebno pozorno spremlja naša razmerja do sosednjega hrvaškega naroda. Z njim smo potem našli prvo jugoslovansko skupnost (po majniški deklaraciji leta 1917, viških meščanske narodnopolitične akcije ob koncih prve svetovne vojne). Vendar se mi zdi, da ostaja študija pri tem močno fragmentarna, in to je tudi razumljivo. Zelo zapletenih, a vendar permanentnih odnosov, ki smo jih imeli Slovenci do Hrvatov in obratno, ni moč razumeti zgolj iz našega slovenskega zgodovinskorazvojnega loka. Tak narodnoprepodobni lok se je sočasno odvijal tudi na Hrvaškem. Zgodovinski položaj obeh dežel pa je bil tako različen, da so takšni in drugačni integracijski procesi morali biti ali obsojeni na zakrnitev ali pa zgolj občasni, predvsem pa je integracijski proces potekal mimo elementarnih osnov narodnega življenja (brez skupnih vezi pri postavljanju gmotne osnove). Zagreb, središče hrvaškega narodnega prepoboda, se je prepočasi krepil in komaj integriral bližnja hrvaška mesta, a tudi Ljubljana, žarišče slovenskega narodnega prebujanja in oblikovanja, je bila prešibka za močnejše integracijske spodbude. Morda le mimogrede: nekaj časa je bil Trst osrednje slovensko-hrvaško mestnotrgovsko središče, a tudi tu so se podrli naši skupni temelji. Ostala je le hrvaška trgovska kolonija, slovenstvo pa je

bilo s hitrim mestnim razvojem (s tujimi velikimi kapitali) vedno bolj in bolj odpravljeno od mestnega središča v zaledje. A to samo mimogrede, saj bi razmišljanje o vključevanju Slovencev v jugoslovansko skupnost preseglo zasnovo mojega prispevka in okvir Prunkove študije. Zanimivo pa bi bilo vedeti, kako so na slovensko politično misel (in aktivnost) dialektično vplivali tudi poskusi sosednjih integracijskih procesov.

Slovenska politična misel (in tudi aktivnost) pa je že zgodaj (morda najbolj z Linhartovo zgodovino) iskala sebi stvarno oporo v širokem slovanskem svetu. In ta je tudi (mislim na češki kapital, ki je pri nas pomagal graditi industrijske objekte) posegel v naš prostor. Seve, najmočnejši pa so bili dejanski posegi ali pa samo impulzi iz osrednjih avstrijskih dežel. Ti so se zlasti okrepili z nastajanjem delavskega razreda (narodne ideologije socialne demokracije). Zanimivo pa je, da so se o naši bodočnosti motili tudi tedanji največji in najnaprednejši misleci. Med njimi imata posebno mesto Marx in Engels. Tu bom skiciral njihovo politično miselnost, da se bo pokazalo, kako je živost slovenstva bila močnejša, kakor so jo napovedovali drugi zunaj naše narodne matice. Naš narodnopolitični program, kakor ga je spesnil France Prešeren z Zdravljico, pa pove, kako visoko se je že v prvi polovici 19. stoletja dvignila slovenska politična misel. Ta, okrepjena s svobodoljubnostjo od Trubarja (čep ravno jo je videl v podobi srednjega veka), Vodnika (optimističnega zaverovanca v rast zgodnjega kapitalizma), Linharta (otroka jožefinskega Dunaja, framasonskega Pariza in Zoisove Ljubljane) in drugih ni doživela zgodovinskega preklica, marveč je ostala trajnica slovenske narodne identitete in vodnica k narodni suverenosti (individualizaciji). Seve, pri tem ne bi smeli pozabiti na kmečke upornike. Do marčne revolucije 1848 jih je bilo kar 188.

Marx in zlasti Engels sta budno spremljala revolucionarna in protirevolucionarna gibanja v prvih desetletjih 19. stoletja, zlasti v Nemčiji in Avstro-Ogrski. Skladno s pričanjem, da bodo meščanske revolucije pospešile razširitev delavskega razreda in ustvarile zanj, ko bo prevzel v roke krmilo, ugodne materialne pogoje, sta mehanično zavračala vse protirevolucijske sile, ne da bi

pri tem podrobneje razčlenjevala notranje vzroke zgodovinskih in družbenih protislovij pri vsakem narodu posebej. Dasi sta tudi Nemcem zaman vsiljevala, da se naj odpravijo zatiranju drugih narodov, nad katerimi so vladali, kajti »noben narod ne more biti svoboden, če nadaljuje z zatiranjem drugih narodov« (Engels, 1847), sta pravico do obstoja in razvoja priznala le tako imenovanim zgodovinskim narodom (od Slovanov Rusom, Poljakom in še Srbom v ožji domovini). Spoznala sta, da se kakšen teh malih narodov hoče povzpeti do zgodovinskega ljudstva (Čehi po zadušeni vstaji 1848), a sta takšnemu narodu pripisala le podrejeni položaj. Češka bi lahko v bodoče obstajala le kot sestavni del Nemčije in ta »umirajoča narodnost« bi lahko vnaprej uporabljala svoj jezik. Postavila sta se tudi proti narodnemu gibanju južnih Slovanov. Za Engelsa »narodi, ki nikoli niso imeli lastne zgodovine, ki so v hipu, ko so dosegli prvo, najnižjo stopnjo civilizacije, že prišli pod tujo oblast ali ki jih je le tuje gospostvo nasilno pritiralo na prvo stopnjo civilizacije, niso sposobni življenja in si nikoli ne bodo mogli pridobiti kakršne koli samostojnosti«. Engels torej namenja zlo usodo Čehom, Moravcem, Slovakom, Slovincem, Dalmatincem, Hrvatom in Šokcem, kakor jih našteva. Z ironijo pristavlja: »In zdaj naj bi iz teh raztrganih krp sešili čvrsto, neodvisno in življeno sposobno nacijo.«

Morda je konec tega nametanega razmišljanja le preveč patetičen, če zapišem, da je nemogoče postalo mogoče. Slovenski narod je, kakor se sliši paradoksalno, postal z letom 1945 svoboden in združen v svobodni in demokratični Jugoslaviji, kakor je vzkliknil Edvard Kardelj ob koncu govora v Ajdovščini. Znal je povezati izvirno slovensko narodnopolitično voljo z družbeno-razredno dinamiko, kateri sta nova pota nakazala velika misleca Marx in Engels. Pokazalo se je – tudi v mednarodnih razsežjih – da imajo mali narodi, ki lahko postanejo »zgodovinski«, posebno mesto v skupnosti narodov, ki naj bo bratska. In v teh razsežjih, ne zgolj ozko narodnih, je treba tudi v našem času plesti mrežo novega sožitja. Ostati pa to, kar smo – samozavestni znotraj svoje z zgodovino pridobljene napredno-svobodoljubne narodne istovetnosti.

Čebine včeraj in danes

Uredništvo revije Borec se je odločilo, da ob 50-letnici ustanovitve Komunistične partije Slovenije ponatisne pogovor s Francem Leskoškom-Luko (z njim se je pogovarjal Zdenko Roter), objavljen pred dvajsetimi leti tudi v naši reviji, predvsem iz dveh razlogov. Leskošek je bil prvi in dolgoletni sekretar Komunistične partije Slovenije kot nacionalne partije, a je kot tak premalo prisoten v naši zgodovinski zavesti. Drugi razlog pa je, da so njegova elementarna, globoko človeško občutena razmišljanja pred dvema desetletjema v marsičem še nepresežena in še danes aktualna. Bralce želimo tudi opozoriti, da bomo v septembrski številki revije Borec objavili obsežnejša spominska pričevanja, prirejena po dokumentarni televizijski oddaji Zgodovinska noč na Čebinah, ki jo je pripravil in režiral Božo Vranešič. Oddaja je bila posneta leta 1977, prvič predvajana 15. aprila 1977 in ponovljena 17. aprila 1987. Zaradi njenega sporočilnega bogastva menimo, da bi jo bilo koristno trajneje približati javnosti oziroma omogočiti njeno stalno dostopnost vsem zainteresiranim in jo s pisno objavo iztrgati etrski pozabi. (mag. Vida Deželak-Barič)

»Noč od 17. na 18. april 1937. S kolesi smo potovali do Trojan: Edvard in Pepca Kardelj, Angelca Ocepek in jaz. Od tod dalje pa nas je do Čebin vodil brezposelni zagorski rudar, ki smo ga klicali za 'Kristusa'.¹ Zgrešili smo pot, bili smo nad prepadom. Ob 11. uri ponoči smo le prišli do Čebin. Nekaj delegatov je bilo že zbranih, nekatere smo še počakali. Potem se je pričel ustanovni kongres Komunistične partije Slovenije.« – S temi besedami je pričel obujati spomine na preteklost moj sobesednik Franc Leskošek-Luka. Pogovor je bil prijeten, sobesednik zelo zavzet v pogovoru o preteklosti, o navzočnosti nekdanih dogodkov v sedanosti, pa tudi s pogledom v prihodnost.

– In v čem je po tvojem mnenju temeljni pomen ustanovitve samostojne organizacije slovenskih komunistov?

»Potrebno je bilo poudariti samostojnost, zato tudi predlog tovariša Tita in sklep centralnega komiteja Komunistične partije Jugoslavije o ustanovitvi samostojnih partij v Sloveniji in na Hrvaškem. Samostojna organizacija je lažje ujela tokove takratnega političnega in družbenega življenja. Sovražniki so trdili, da je Komunistična partija Jugoslavije tudi velikosrbska tvorba in da sedijo v vodstvu samo Srbi, kar ni bilo res. Narodna partija se lažje približa množicam, bolje pozna situacijo in se lažje bori proti sovražnikom, ki jih je bilo takrat dovolj. Politično in sindikalno gibanje je bilo tedaj že na vrhuncu. Po ustanovnem kongresu je komunistična partija še bolj zaživela v bojih, ki jih je vodila, se s tem še bolj usidrala v ljudstvu ter si pridobila še večje zaupanje med množicami delavskega razreda in kmetov. Sicer pa poglejmo manifest ustanovnega kongresa, ves je zasidran v konkretni politični situaciji doma in v svetu.«

– V letu 1937 je papež Pij XI. izdal znano okrožnico proti komunizmu. Prav v aprilu tega leta so jo duhovniki brali in klicali prekletstvo nad komuniste!

»Cerkev in takratna oblastva so vodili ostro gonjo proti komunistični partiji in komunistom, zapori, glavnjača, Sremska Mitrovica in ubijanje, to je bilo na dnevnem redu. Nas takrat ni bilo mnogo, okoli petsto.² Toda imeli smo tudi zelo veliko somišljenikov in vpliva med kmeti, v delavskem razredu, vodili sindikalni boj. Zaupanje smo

imeli, ker smo vodili razredni boj, pravilno nacionalno in kmečko politiko, organizirali delavsko enotnost in kmečko delavsko gibanje, iz katerega je potem leta 1941 zrasla Osvobodilna fronta. Partija se je borila proti fašistični nevarnosti in kazala pota in način boja proti fašizmu. Na Štajerskem, na Dolenjskem in v Beli krajini, v Ljubljani in na Gorenjskem smo imeli organizacije.«

– Vse priprave za kongres so bile v najstrožji tajnosti.

»To je razumljivo. Toda delegati so bili izvoljeni na partijskih konferencah. Kongres je bil demokratično pripravljen in vodstvo izvoljeno od članov. To moram poudariti, ker dandanes včasih demokratične oblike dela zanemarjamo. Moram pa omeniti revirske komuniste, ki so nosili največ bremen v pripravah na kongres. Zato je prav, da so bile sedanje proslave in slavnosti tudi v revirjih in ne samo v Ljubljani. Tudi tako smo se deloma lahko oddolžili revirskim komunistom.«

– Omenil si Belo krajino. Ali je bil Marentič tudi na kongresu?

»Bil je. Ostal mi je v najlepšem spominu. Škoda, da ga ni več med nami. Eden najboljših komunistov je bil. Zelo dober kmetijski strokovnjak in z velikim poslušom za kmečko vprašanje. Imel je velik vpliv v Beli krajini. Zakaj? Zato, ker je imel pravilen odnos do ljudi, razumevanje za njihove težave, ljudem je rad pomagal, odpiral jim je perspektive boljšega življenja, na tem je temeljil njegov vpliv in ugled. Tak je moral biti komunist. Popularen, da so ga ljudje poznali, pošten do sebe in soljudi, pravilno jih je moral usmerjati, vedno odgovarjati na življenjska vprašanja in se boriti za pravico in resnico.«

– Ali misliš, da so te vrednote aktualne še danes? Ali komunisti v sedanjem času vedno ravnamo tako?

»Seveda so te vrednote še vedno aktualne, brez tega ne gre. Komunisti zdaj ne ravnamo vedno tako. Danes so se v partijo vri-

nili tudi drugačni ljudje, koristolovci. Poštenost, predanost stvari, razumevanje in odločnost v akciji so bile vrednote komunistov včasih in morale bi biti tudi danes. Zato so imeli ljudje zaupanje v partijo in komuniste.«

– Manifest daje velik poudarek združevanju vseh demokratičnih sil ne glede na svetovnonazorske razlike!

»Res je. Šlo je za enotnost naroda v situaciji ogroženosti njegovih osnovnih življenjskih interesov. Komunisti so se borili za enotnost v tovarnah in drugod. Za enotnost ne glede na težave, ki so se ob tem porajale. Boriti se skupaj, to je bil naš cilj. Torej enak poudarek kot leta 1941. Zato ker smo že leta 1937 odločno stali na tem, smo bili po okupaciji komunisti sposobni organizirati oboroženo vstajo za narodno in socialno osvoboditev. Ljudje so nam zaupali in sledili.«

– In zakaj poudarek, da komunisti spoštujejo versko prepričanje svojih sobojnikov?

»Nikoli nismo nastopali proti veri. Nastopali pa smo proti klerikalizmu, ker smo vedeli, da je to politična akcija, zloraba vere v politične namene. Kmetje so bili zvečine katoličani. Razumeli so naše stališče in nam pomagali. Takega stališča nismo imeli iz taktičnih, ampak iz globokih načelnih razlogov. Vse to se je pokazalo tudi v osvobodilni vojni. In če smo bili proti duhovniku, smo bili zato, ker je politično izdajalsko deloval. V boju za boljše življenje tudi danes lahko sodelujejo vsi, ki so dobre volje in sprejemajo socialistični družbeni program.«

– Zakaj zadnje čase toliko govorimo o bivših borbih?

»Ne bi smel biti poudarek samo na materialnih vprašanjih. To je večinoma že rešeno in se rešuje ne glede na to, da ostajajo odprta in nerešena še nekatera vprašanja. Mnogi bivši borci pa imajo kljub rešenim materialnim vprašanjem občutek odrinjenosti. Zato obstajajo vzroki osebne in objektivne narave. Pri nas smo marsikdaj do

¹ Franc Farčnik, pomemben partijski organizator v Zagorju, od 1940 član centralnega komiteja Komunistične partije Slovenije, po okupaciji organizator narodnoosvobodilnega gibanja na šaleško-mislinskem območju. Tam so ga tudi aretirali. Umrli je za posledicami strahotnih mučenj na gradu Borl 22. julija 1942.

² Med pripravami na ustanovni kongres Komunistične partije Slovenije je v Sloveniji delovalo približno 250 članov partije.

bivših borcev premalo pozorni. Lahko bi navedel konkretne primere. Pri nas tudi včasih pozabljamo, da so v revoluciji sodelovali tako »mali« kakor »veliki« ljudje. Niti brez prvih niti brez drugih ne bi bilo mogoče zmagati. Poglejmo na primer kmete borce . . .«

– Zakaj prav kmete borce?

»Zlasti nanje smo dostikrat pozabili. Poglejmo na primer stanovanjsko vprašanje. Pri drugih borcih smo ga nekako reševali, drugo pa je bilo s kmeti borci. Zato namerava tudi letos Zveza združenj borcev Slovenije prav v ta namen dati kakih dvesto milijonov starih dinarjev. Dala bo ta sredstva občinskim skupščinam, toda s pogojem, da v ta sklad enako vsoto prispevajo tudi skupščine. Kot predsednik borčevske organizacije vidim te stvari in hočem, da se uspešnejše rešujejo. Kmetje so nam kot borci in simpatizerji veliko pomagali med osvobodilno vojno. Moramo se jim oddolžiti.«

– In naloge borčevskih organizacij?

»Borčevska organizacija v Sloveniji je danes ena najbolj homogenih in aktivnih organizacij. Bivši borci živo spremljajo notranja in zunanja dogajanja in na vse zelo občutljivo reagirajo. Tako na primer na sporazum z Vatikanom, ker so imeli občutek, da bi bile lahko ogrožene pridobitve revolucije. Vedno javno povedo svoje mišljenje. Če pa se kdaj v teh reakcijah pojavi kaj napačnega, tega ne bi smeli jemati tragično. Zelo važna je politična usmeritev borčevskih organizacij in angažiranje posameznih borcev ne glede na to, ali so upokojeni ali še zaposleni, ker ni vseeno, ali ti borci zdaj vržejo puško v koruzo. Revolucijo, ki smo jo začeli leta 1941, je treba nadaljevati na drugem terenu, pri gradnji socialističnega družbenega reda.«

– Če primerjaš teoretično kulturo komunistov včeraj in danes?

»Predvojni komunisti so bili teoretično bolj razgledani. Samo poglejmo manifest ustanovnega kongresa, kakšna analiza takratne politične in socialne situacije in kakšna opredelitev prihodnjih nalog! Manifest

je sestavil Edvard Kardelj.³ Predvojni komunisti, čeprav smo bili maloštevilni, smo bili zelo aktivni, teoretično bolj podkovani, sposobni realno analizirati situacijo in najti izhod, ki je bil sprejemljiv in v skladu z interesi širokih množic. Partija je sedaj množična, ni pa povsod dovolj aktivna. Komunisti se premalo izobražujejo in teoretično ne prednjačijo vedno in povsod.«

– Bil si prvi sekretar centralnega komiteja Komunistične partije Slovenije. Kako gledaš na svoje dolgoletno revolucionarno življenje?

»Sekretar partije sem bil od leta 1937 pa vse do leta 1945. V revolucionarno delo sem se vključil že kot petnajstletni vajenec. Dolga leta so to, od leta 1912 do 1967 . . . Če sem zadovoljen s tem, kar imamo? Da in ne. Zadovoljen sem, da smo tako uspešni, da živimo v nacionalni in socialni svobodi in da gradimo socializem. Pričakoval pa sem več tovarišta, kot ga je danes. Mislil sem, da bodo ljudje bolj delali za napredek, da bo več nesebičnega prizadevanja. Tega smo krivi tudi komunisti. Premalo delamo z ljudmi. Ljudje so dobri in tudi mladina ni pokvarjena, kakor napačno mislijo nekateri. Toda premalo jo usmerjamo. Premalo skrbimo za njeno duhovno življenje. Vzgoja mladine vse premalo temelji na moralnih in humanističnih vrednotah. Šola tu ne opravlja zadovoljivo svojega poslanstva v socialistični družbi. Na vse se gleda preveč skozi dinar. Na področju kulture, prosvete, šolstva in duhovnomoralnega življenja ne bi smelo biti načelo rentabilnosti edini kriterij za družbene odločitve. Tu bi morala pomagati celotna družba.«

Še o marsičem mi je pripovedoval tovariš Luka, prvi komandant slovenskih partizanskih enot. Dolgo življenje ima za seboj. Toda še ves živi v naši stvarnosti, poln je načrtov. Ko sem konec leta 1942 kot petnajstletni mladinec po ljubljanskih zidovih lepil lepake z odredbami glavnega štaba slovenskih partizanov in strmel v podpis: komandant Peter Strugar, komisar Jernej Posavec (Franc Leskošek in Ivan Maček), nisem mogel vedeti, da bom pripravljal ta zapis za revijo Borec.

³ Manifest je rezultat daljših razprav v vodstvu Komunistične partije Jugoslavije in v slovenskem partijskem vodstvu po Kardeljevi vrnitvi v domovino. O nastajanju tega programskega dokumenta je med drugim spregovoril sam Edvard Kardelj v omenjeni televizijski oddaji.

POST SCRIPTUM

Dvajset let pozneje bi dodal še tole:

Pogovor s Francem Leskoškom-Lukom, predsednikom slovenske borčevske organizacije, sem imel kot član takratnega uredniškega odbora revije Borec. Presojati ga moramo predvsem kot dokument časa. Kot celoto, pa tudi v njegovih posameznih delih ga lažje razumemo in vrednotimo s pomočjo kriterijev takratnih družbenih razmer v Sloveniji in v Jugoslaviji. Uredniški odbor si je prizadeval spremeniti tradicionalno podobo revije, ki je prej dolga leta objavljala v glavnem spomine borcev in aktivistov. Želeli smo, da bi Borec postal tudi kulturnopolitična in družbena revija, ki bi posegala tudi v aktualna družbenoekonomska, politična, moralna in kulturna vprašanja, a seveda na poseben način: z borčevskim predznakom.

Naša takratna prizadevanja iz vrste razlogov niso bila uspešna. Ne nazadnje tudi zato, ker so takrat nekateri vodilni politični delavci nasprotovali »politizaciji« borčevske organizacije. Zato je bila tudi objava pogovora z Leskoškom v tej javnosti sprejeta s pridržki; tega se izrecno spominjam.

Čebinskega kongresa v uredništvu nismo želeli omenjati le iz formalnih jubilejnih razlogov. Hoteli smo opozoriti tudi na njegove trajne vrednote. Mednje smo šteli tudi samostojnost in odgovornost slovenske komunistične organizacije za socialistično graditev slovenske družbene in nacionalne skupnosti v jugoslovanski federaciji. Menili smo, da pride to lahko do polnega izraza le z enakopravnim sodelovanjem vseh demokratičnih sil v političnem življenju, kakor je to sodelovanje udejanjala z izvirnimi rešitvami Osvobodilne fronte slovenskega naroda in na njih temelječa demokratična politična tradicija. Tudi v tem bi lahko bil smisel ponovne objave tega pogovora.

Zbrali in uredili:
Ada Dequal-Krivic in Hela Skulj

NE SMEM POZARITI...

Odmevi
in nadaljevanje
zbiranja
spominskega gradiva
o mestu Ljubljana
in dogodkih
od jeseni
1944 naprej

Gradivo, objavljeno v tej in 12. številki revije Borec iz leta 1985, o mestu Ljubljani in dogodkih od jeseni 1944 do 9. maja 1945, in s pogledom do leta 1948, zaobsega 197 spominskih pričevanj in prispevkov, 85 fotografij in 53 listin iz tistega težkega in bolečega obdobja boja Ljubljane proti fašističnemu okupatorju in njegovim pomagačem.

To je delo, v katerem se bralec neposredno seznanja s spoznanji in doživetji številnih aktivistov, zato nas to branje zelo vznemirja. Na nas lega moreča napetost in strah za te ljudi. Pogloblja se nam spoznanje, kako grenak, surov in neusmiljen je bil boj, ki ga odkrivamo v življenjskih zgodbah številnih posameznikov.

Pričevanja nas z nenavadno izpovedno močjo vodijo od težkih osebnih doživetij prav do turjaških žrtev, katere prepoznavamo kot velike žrtve – junake na pragu svobode. Globina misli in sporočil nam širi pogled, ga izpopolnjuje in ga končno zaokroži na celotno obdobje. Pred nami nastaja podoba preteklosti, doživetje te davnine je ostro in boleče, saj je njene dogodke izostрила in izbrusila surova resničnost tedanje dobe.

Živo zaznavamo množico ljudi, aktivistov borcev, md njimi zlasti izstopajo ženske, pri tem pa podoživljamo njihove čudovite medsebojne bojne povezave in tovarišstvo. V vsej neposrednosti dojemamo množičnost osvobodilnega gibanja, v katerem so se ljudje združevali in povezovali, kot se združuje kaplja s kapljo vse do močnega veletoka velike udarne moči. Menimo, da je prav doživetje množičnosti tega preteklega boja posebna vrednost, ki jo gradivu daje uporabljena metoda zgodovinskega snemanja tistega časa.

Doslej objavljeni zgodovinski zapisi o boju Ljubljane pred osvoboditvijo leta 1945 so skromni. Dejstvo je, da je le aktivistom z njihovimi pričevanji uspelo ostro, jasno in globoko prodreti v to hudo preteklost, osvetliti njene posebnosti in njene pglavitne tokove. V vsej razsežnosti so osvetlili pomladni zapor leta 1945, v pričevanjih so nič kolikokrat izpričana dejstva, ki pojasnjujejo ta zgodovinsko zelo pereči dogodek. Razkrite so negativne sile, ki so takrat delovale. Hkrati z odkritji pa aktivisti v pričevanjih zastavljajo zgodovinski vedi pomembna vprašanja, ki se nanašajo na to obdobje in jo zavezujejo, da nanje znanstveno preverjeno odgovori. To bi bil pravi in končni epilog te zadeve.

Milena Babič-Weis:

Danes je življenje postavilo pred nas nujnost, da obnovimo spomine na vojne dogodke. Pred mano so spomini iz še ne tako davne preteklosti.

Vsaka vojna, vsaka revolucija prinaša s seboj krutosti. Ljudje se tedaj spremenijo. Nekateri podivjajo v boju z nasprotnikom in počenjajo grozovite reči. To se v zgodovini vedno dogaja. Če bi sodili samo po dejanjih, bi mislili o njej najslabše. Po drugi strani pa nosijo taka obdobja s seboj, rekla bi, svete stvari. V nekaterih posameznikih se razvije in požlahtni tovarišstvo, pobratenje, počlovečenje, nesebičnost, žrtvovanje. Veliko nas je bilo, ki nas je leta 1941 prešnila neka čudna moč, prevzemala nas je vera v veliko stvar. Bili smo drzni, nismo se bali nikogar in ničesar. Ljudje, ki jih navdaja tak pogum, ki sploh ne mislijo na možen poraz, navadno zmagajo. Nismo mislili nase, na izgubljeno mladost. Smelo smo šli naprej s korajžo, upanjem, srcem, poštenjem. Zgodovina, ki smo jo ustvarjali v tistih dneh, in žrtve, ki smo jih dajali, imajo še vedno moč, da prevzamejo ljudi in pospešijo utrip srca. S to svojo vero, s tem svojim delom smo pripravljali tla za novo domovino.

Moč naroda raste iz žrtev, ki so svetinja naroda, last naroda in je nima nihče pravice jemati v svoj zakup.

Zgodovina nas uči, da so narodi častili spomin svojih prednikov in se jim klanjali. Tudi ta naš spomin po štiridesetih letih ne more zamreti. Izročilo živi v spominu naroda. In na tem in samo na tem se goji spoštovanje in vera v prihodnost. Iz teh žrtev, darovanih z ljubeznijo, poganja nova sila naroda.

Ko sem prebirala spomine v 12. številki revije Borec iz leta 1985, me je iskanje pravice prevzelo. Razum in srce sta se odprla. Zato skušam oživeti svoje spomine, jih priimerjati s sedanostjo in postaviti v luč našega današnjega poznavanja in vedenja.

Skoraj vsak najmanjši partizanski spopad že zaznamujemo kot občinski praznik, le javnega spomina na turjaške žrtve ni. O njih so zapisani le obrobni spomini posameznikov, raztreseni po raznih zbornikih, ki jih bere le malo ljudi. Tudi to je dokaz omalovaževanja turjaških žrtev, ki niso le osvobodilne žrtve, marveč tudi žrtve bratormorne vojne, in jih želijo nekateri potisniti v pozabo.

*Le narod,
ki je ponosen na svoje žrtve
in jih spoštuje tako,
da se jim zaveže s svojim delom,
ima pravico do prihodnosti.*

V celici smrti so nas belogardisti razkazovali kot »svoj plen« najvišjim predstavnikom gestapa. Stražar je odprl vrata rekoč: »Glejte cvet slovenskega naroda!«

S temi žrtvami se je po štiridesetih letih pričelo manipulirati celo s podporo neke analize, ki naj nepristransko ugotovi izvor turjaških žrtev. Podobni poskusi so nakazani že v raznih vložkih zbornikov, kot sta na primer Ljubljana v ilegali in Junaška Ljubljana, ki posegajo v leto 1944.

Zakaj strah, ki tli v posameznikih, da nočejo dajati nobenih izjav, čeprav so bili sami žrtve belogardističnega terorja januarskih dni?

Mar komu prija ta omrtvičenost še živih prič? Umetno ustvarjen psihični preplah pred javnimi izjavami danes? Vse bolj je jasen in očiten privid: neko napako v zgodovini je treba zabrisati.

Množičen vdor policije in vrste aktivistov Osvobodilne fronte v Ljubljani od decembrskih do majskih dni, do osvoboditve, je bil nekaj strahotnega. Nekaj nepomljlivega za ljudi v zaporih. Mesto, obdano z okupatorsko žico, je zajel vsesplošen nemir. Vse še vedno množičen aktiv – predvsem žensk – se je spraševal, odkod množično divjanje belogardistične policije. Grozila je likvidacija Osvobodilne fronte v Ljubljani, rojstnem kraju osvobodilnega gibanja.

V zaporu so belogardistični podivjanci postavljali zapornike pred izbiro: Vse vemo! Priznaj ... Govori! Ali pa te ubijemo!

Med številnimi pričevanji o tem so tudi besede Vlaste Vagaje-Lenič: »Po osvoboditvi se je o našem zadržanju veliko govorilo. Mnogi so ga označili kot kapitulacijo pred sovražnikom. Nekatere so celo zasliševali in jih partijsko kaznovali. Mene sicer niso poklicali na zaslišanje, toda neki tovariš mi je dejal: 'Pravi komunist ne prizna nič, tudi če o njem vse vedo. Raje se pusti ubiti!' Komu bi koristila naša smrt? Jaz si upam vsakemu pogledati v oči. Moje priznanje ni škodovalo nikomur in ni ga, ki bi lahko s prstom pokazal name in rekel – ta me je izdala.«

Nihče, ki ni na lastni koži občutil strahot belogardističnih zaporov, predvsem v zadnjem obdobju vojne, ne more doumeti zadržanja zapornikov. Le kako jih potem lahko obsojajo? Za nekatere je herojstvo ječ zgolj besedičenje, mlatenje prazne slame, drobiž, za nekatere so ti jetniki neaktivne revolucionarne žrtve, ki so upoštevane

kvečjemu v popisu vojne škode.

Tisti, ki tistega grozljivega vojnega časa niso sami doživljali, nimajo pravice krojiti zgodovinske resnice po svoji želji.

Nisem pristojna in si tudi ne drznem soditi o priznanjih ali, kot temu nekateri pravijo, izdaji jetnikov v grozljivem januarskem mesecu 1945. Vem le to, kar se je takrat dogajalo v poljanskih zaporih v prisilni delavnici. V tem mesecu so se belogardistične ječe množično polnile. Aretirali so me novembra, med januarskim vdorom pa so me, pretepeno do onemoglosti, premestili v bolniško sobo. Samo od daleč sem slišala, kaj se dogaja.

Mučenje aktivistov je bilo množično. Policija je grozila: Pobili bomo vse, kar zadržarja po komunizmu! Priznaj! ... Govori! ...

Ko so me konec marca vrnil v skupne sobe, so povsod govorili: Mima govori ... govori ... nenehno govori. Belogardisti ji dajejo izredne ugodnosti ... leži na divanu, kadi, pije kavo ... govori in nagovarja pretepane aktiviste k priznanju: Vse vedo, popolnoma vse! Nobenega smisla nima tajiti! Tako so Mimo opisovale tiste žene in dekleta, ki so bile soočene z njo. Njihov obup in razočaranje zaradi izdaje z najvišjega vrha nista mogla biti zlagana. Večina žena in deklet, ujetih v ta januarski čas, je bila prepričana, da je Mima povedala vse, kar je vedela.

Ko so izbrane januarske žrtve v aprilu 1945 ponovno nagnali v podzemlje, so me poslali z njimi. Že novembra so mi izrekli sodbo, da zame ni več vrnitve v življenje ... Tebe bomo ubili!

Tam sem zopet slišala govoriti žene o Mimi. Tudi one so bile soočene z njo in narokovala jim je: Priznaj vse ... vedo vse – vse, kar je ona že prej dokumentirala.

Osebnost Mima nisem poznala. Ne spominjam se, da bi bila zaprta skupaj z nami v celicah podzemlja aprila 1945, in o tem tudi nisem pisala.

Če so Mimo tako poudarjeno razkazovali, zakaj naj bi jo potem na Turjaku zmaličili do nespoznanja.

Na pogrebu turjaških žrtev se je govorilo: »Tako so jo zmaličili, da je ni bilo prepoznati!« Ob tem sem pomislila: Kako pa potem vedo, da je to Mima? Od drugod spet je bilo o njej slišati, da je bila ubita v belogardističnih mučilnicah Urha ... Po tej verziji je torej sploh ni moglo biti med turjaškimi žrtvami.

Ostoj Tuma v svojih pričevanjih² nava-
ja: »Pri sestri Anki . . . je dobil streho nad
glavo tudi kak ilegalec. V glavnem ilegalka
Mimi. Ta nas je žal na koncu vse izdala ges-
tapu, pri tem pa jo je še sama staknila pri
zloglasnih pepejevcih. Kako in zakaj pa je
danes še skrivnost.«

Koliko sprenevanja in potiskanja v
pozabo je v opisovanju teh grozljivih ja-
nuarskih dogodkov! Koliko resnično doži-
vetih pričevanj je potrebno, da se turjaške
žrtve zgodovinsko ne zmaličijo.

Ves čas vojne smo se aktivisti v Ljublja-
ni počutili kot gospodari na svojem. Mno-
žica, večina se je okupatorju upirala – vsak
na svoj način. In žene, te tihe skromne žene,
so veliko pripomogle, da je ljudstvo v boju
z okupatorjem in njihovimi pomagači vz-
trajalo. Večina na svoje koristi še pomislila
ni. Mislili smo na skupnost. Mislili smo
predvsem na to, česar dotlej stoletja nismo
imeli – na svobodno neodvisno Slovenijo.
Navezani na svojo Partijo, na svojo Oslo-
bodilno fronto, ki nam je bila skrivnostni
vir moralne in uporniške moči, ki smo jo
prejemali drug od drugega . . . Tako smo
mislili vsi v takratnih belogardističnih za-
porih, tako so mislile vse turjaške žrtve.

V tej vojni se je v Slovincu zgodil čudež.
Pod zastavo Osvobodilne fronte je bila us-
tano vljena enotna, moralna, socialna in vo-
jaška udarna sila, ki ji najbrž ni bilo enake
v Evropi in na svetu sploh.

Najvišji zakon starega veka: *Salus rei
publicae summa lex*, najvišji zakon je blagi-
nja države, je vodil tudi nas. In s to fronto
januarskih dni leta 1945 so začeli javno ma-
nipulirati.

V pričevanjih, zbranih v 12. številki re-
vije Borec iz leta 1985, berem:³ »Leopoldina
Mekina-Mimi je preprečevala ogroženim
aktivistom odhod iz mesta, obdanega z žico,
na osvobodeno ozemlje . . . V roke policije
nismo padli le zato, ker je o enih imela pre-
malo podatkov, o tem, kje se skrivamo, o
drugih pa ni imela točnih podatkov o njih-
vi identiteti . . .«

Marija Babič-Vidic v teh pričevanjih iz-
javlja:⁴ »Zahtevala je razne spise članov Os-
vobodilne fronte, tudi s pretnjo kazni. Moj
zasliševalec Krepfl mi je povedal, da smo
neumni, ker ščitimo Mimo, ki je gestapov-
ka, le da jim je gestapo noče izročiti . . .« Mi-
haela Hojkar pripoveduje:⁵ »Z Leopoldino
sva bili zaposleni v železničarsko nabavni
zadrugi polnih sedemnajst let. Močno sem
se začudila, da ji je bila zaupana tako po-
membna naloga . . . Bila je epileptik. Več-
krat je imela napad v pisarni, pa tudi na ces-
ti. Zaradi boleznij je bila zagrenjena. Zdrav-
ljenje ji ni pomagalo. . .«

Izjave številnih prič se kar vrste: »Ko je
politična policija v njenem dnevniku našla
tudi moje ime poleg večjega zneska, so me
aretirali . . .«

Dalje berem:⁶ »Neda Geržinič je ob neki
priliki resno in nekako slovesno rekla: 'Čez
dva meseca bo svoboda, a jaz je ne bom
učakala. Mene bodo ubili. Tista, ki pride
ven, naj pove, da je Mima izdajalka. . . ' Po-
vedala je tudi, da je hotela skrivališče, ko ga
je policija odkrila – zažgati – a ji je Mima to
preprečila . . .«

Med pričevanji se ugotavlja:⁷ »Večini
članov političnega aktiva, ki so sodelovali
v družbenih organizacijah Osvobodilne
fronte, je bila Mekinova popolnoma ne-
znana . . .«

Rozalija Lukman-Barbka izjavlja:⁸ »Ko
sem se na Primorskem srečala s Cirilom
Lukmanom-Anjom, sem mu povedala, da
me je njegova naslednica Mekinova cele tri
mesece pustila čakati na dokumente in da
je celo ni bilo na sestanke, ki jih je napove-
dala sama v februarju 1944. Ciril Lukman-
Anjo je odvrnil, da je ne pozna dobro, ker
je imel z njo stike le kratek čas, ko je po na-
logu Mire Tomšič-Vlaste predajal njej
(Mekinovi) posle Tehnike v Ljubljani, da pa
nanj ni naredila vtisa, da bi bila sposobna
voditi tako zahtevno delo. Še več, bil je
osebno prizadet, da so delo tako pomemb-
nega sektorja, s tako razvejeno dejavnostjo,
zaupali osebi, ki je bila začetnica. Ko mu je

¹ Izjava Vlaste Vagaja-Lenič. (Borec XXXVII/12, stran 687.)

² Izjava Ostoj Tume. (Borec XXXVII/12, stran 704.)

³ Hela Skulj: O nekaterih vidikih boja ljubljanske organizacije Osvobodilne fronte od poletja 1944 do 9. maja 1945. (Borec XXXVII/12, stran 661.)

⁴ Izjava Marije Babič-Vidic. (Borec XXXVII/12, stran 708.)

⁵ Izjava Mihaele Hojkar. (Borec XXXVII/12, stran 714.)

⁶ Izjava N.N. (Borec XXXVII/12, stran 684.)

⁷ Glej opombo št. 3, stran 652.

⁸ Izjava Rozalije Lukman-Barbke. (Borec XXXVII/12, stran 703.)

eden od sodelavcev rekel, zakaj mu je pripeljal to žensko, je Anjo to povedal Miri Tomšič-Vlasti in obenem izrazil tudi svoje pomisleke. Ta pa ga je zavrnila, da Mekino vo podcenjuje zato, ker je ženska, in naj ne misli, da samo moški lahko vodijo Tehniko. Posle je Mekinovi predajal pol meseca, ona, Mekinova, pa se je Vlasti pritožila, da ji je posle prehitro in premalo natančno predal. Vlasta je to Anju očitala, toda on jo je zavrnil, da je abecede tehnike v tako kratkem času ne more naučiti . . . »

Predaja in prevzem sta opravljena. Strokovnjak se zamenja z bolno osebo. Leopoldina Mekina-Mimi se ustoliči kot glavna funkcionarka partije in Osvobodilne fronte okrožja v Ljubljani.

Ali niso to dovolj zgovorna pričevanja!

Danes, ko sedim ujeta v mavčni oklep in nemočno čakam, kdaj mi ga bodo sneli, se spet živim v tisti čas. Čas, ko smo ujeti čakali v celicah smrti, čas, ki so ga moji sojetniki junaško dobojevali na Turjaku, jaz pa sem ostala tu kot priča njihovega trpljenja. Kajti tudi če je človek doživel najhujše, se mu doživetja z leti razblinijo v pozabi spominov: zdaj pa se spomini kar sami vračajo iz pozabe.

Ko so nas odpeljali v podzemlje, naša imena niso bila vpisana v seznam ujetnikov. Bili smo zapisani smrti. Nemočno smo čakali na svojo usodo.

Zrna peščene ure so mi tekla počasi, od jutra do noči, od noči do jutra . . . vsak dan so se iztekala v neskončnost . . . vsako noč so mi približala nov dan . . . vsak dan sem slišala odhajati transporte . . . vsak dan sem ostajala v grenkem spoznanju, da za nas ni več odhoda od tod . . . Vse moje sojetnice iz novembra so že davno odpeljali . . .

Kako se počutiš, ko si mlad, zdrav, poln moči, pa si prisiljen čakati na pogubo: nič ne moreš narediti . . . brez moči čakaš na svoj konec . . . in nikdar več ne boš mogel dati poleta svojim zmožnostim . . . nikdar več ničesar pametnega zapustiti svetu. Žalost spričo nemoči je strahotna. Bolečina nad izgubljenim življenjem je brezmejna . . . če bi se mogel kakorkoli boriti proti temu, se upreti, bi storil vse, vse . . .

Najhuje je jokati v srcu nad izgubljenim življenjem, nad izgubljeno priložnostjo na tem svetu, da pokažeš, kaj si, kaj zmoreš.

Turjaški tovariši so odšli od nas dostojanstveno, a najbrž z enakimi občutki. Dolžni smo jim dostojen spomin, ki jim v

zgodovini pripada.

Marica Malahovsky.

Čez dan se je vedno razživila in nam včasih krajšala čas, ko nas niso preganjali, nadlegovali. Opisovala nam je svoja križarjenja po Sloveniji. Natančno nam je pričarala vse jedi, ki jih je užila na teh svojih poteh. Sestradane smo skupaj z njo v domišljiji jedle pričarane dobrote. Na večer pa se je polno zavedala okrutne resnice, v kateri smo živele. Z ušesom, pritisnjenim na vrata, je prisluškovala pogovorom belih, ko so se pogovarjali v pisarni nasproti naše celice v podzemlju. Slišala jih je govoriti o svoji usmrtnitvi, bledele je in nam sporočala naprej, kar je slišala. Vsak večer znova je preživljala vnaprej svojo usmrtnitev.

Ko nam je Marica poročala, kaj govorijo ječarji o usmrtnitvi, k temu nismo nikdar nič pripomnili. Molče smo vzele na znanje. Nobena ni tožila. Vse pa smo zelele, da tista, ki bo prišla ven, pove, kdo je bila Mima.

Tiste strahotne noči . . . ko so pred nami razvili dolgo listino kot pergament in slovesno prebrali imena: Angela Dolhar, Marica Mahalovsky . . . – je bela kot smrt sedla na pograd in minuto, kot ob slovesu, tiho obsedela. Zgrožene smo stale poleg nje. Takrat sem se spomnila: Marica, vračam ti ovratno ruto. Če bo mrzlo, jo boš rabila!

Odsev, žarek upanja ji je zasvetil na obrazu.

Zaslišale smo povelje: Vzemite s seboj prtljago in menažke! V zadnjem kotičku srca sem pomislila: Morda pa se bo zgodil čudež . . . Toda kmalu po njenem odhodu so zaropotale menažke, ki so jih ječarji zmetali nazaj v shrambo nasproti naše celice.

Ni bilo slišati glasu, ko so jih uklepali v verige. Ni bilo slišati korakov, ko so tiho . . . tiho odhajali . . . samo zlovesče rožljanje verig je pozvanjalo po stopnicah . . . Tiste strahotne noči smo še dolgo stale v pozoru in čakale, kdaj se vrnejo po nas.

Čez karo uro je prišel paznik in nam vel leči. Vso noč do jutra sem bedela in čakala. Bila sem prepričana, da ne bom več videla sonca. Najbrž so tako mislile tudi druge, a o tem niso nikdar govorile. Nemočno smo čakale.

Moje sojetnike so pobili na Turjaku, nas preostale pa je rešila zbežanost belogardistov pred naglim približevanjem partizanov. Usoda nam je prizanesla, spomin na te naše tovariše pa me sili, da povem, kar mislim, čutim, da se jim oddolžim z resnico o

tem, kar sem videla in doživela. Menim, da bo le družba, ki prenese resnico, živela naprej v prihodnosti. Le družba, ki prenese resnico in jo tudi upošteva, živi za prihodnost. Le narod, ki je ponosen na svoje žrtve in jih spoštuje, tako da se jim zaveže s svojim delom, ima pravico do prihodnosti.

Znanstveniki psihoetičnega področja opozarjajo: Prihodnost vsakega naroda temelji na prvinskih etničnih medsebojnih odnosih. Ti temelji so bili med narodno-osvobodilnim bojem, v smrtni stiski naroda, hočeš nočeš vgrajeni. Humanizacija človeka, v kateri se osebnost posameznika vedno bolj dviga iz sebičnosti v nesebičnost, iz napadalnosti v sožitje, doseže svoj vrh, ko je človek sposoben, zmožen premagati sebe in dati tudi svoje najdražje za bližnjega. Torej, tak naj bi bil etični človek prihodnosti.

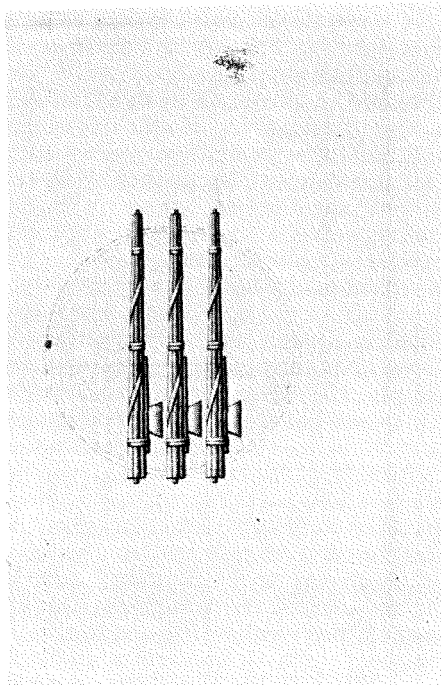
In to bitje z najvišjo etiko, to bitje prihodnosti, naj bi se naenkrat množično pojavilo v gestapovsko-belogardističnih zaporih, naj bi vzdržalo in se množično odločilo za smrt. Ko se ljudje znajdejo v zaporih, zaznamovani s prstom, pretepeni, ponižani, pride čas, ko ne vzdrži vsak. Ob alternativni, govori ali umri, je velik vprašaj. Da, bili so heroji bojnih poljan, bili so heroji ječ, njihova etika pa je dandanes povsem pozabljena, današnjemu času in razmeram neprikladna, malone smešna. Cvetijo egoizem, samopoveličevanje, zavist, politična špekulacija in sprenevedanje.

Bor in Kajuh sta svoje odpela. Heroji ječ v grobovih sanjajo nedosanjano naprej, velik del današnje mladine pa rokenrolsko protestira...

Bodite pozdravljeni, turjaški tovariši! Bili ste dostojanstveni heroji. Mladi ste morali zapustiti življenje v tej okrutni vojni. Naj vaše žlahtne žrtve postanejo korenine, iz katerih naj zraste to čudovito, edinstveno življenje, ki ga živimo le enkrat – tako kot smo si ga vsi želeli.

10. novembra 1986

NAPAKO JE TREBA PRIZNATI, NE MANIPULIRATI Z NJO. NE VEM, KDO JE PRIČEL... ZAGOTOVO PA TISTI, KI JE UKAZAL VKLESATI IME LEOPOLDINE MEKINA V SPOMINSKO PLOŠČO TURJAŠKIH ŽRTEV.

PROVINCIA DI LUBIANA
LJUBLJANSKA POKRAJINA

COMUNE DI _____
OBČINA _____

CARTA DI IDENTITÀ
OSEBNA IZKAZNICA

No. **123573**
Štev. _____
del Signor - gospoda _____

Cognome _____
Priimek _____

Nome _____
ime _____

POLETI 1943 SO ITALIJANI IZDALI ZA PREBIVALCE TAKO IMENOVANE LJUBLJANSKE POKRAJINE («PROVINCIE DI LUBIANA») NOVO OSEBNO IZKAZNICO. NATISNJENO NA PAPIRJU Z VODNIM TISKOM V DENARNEM ZAVODU V RIMU. NOVA IZKAZNICA JE IMELA NA ŠTIRIH STRANEH DROBEN PODTISK, NA PRVI PA MREŽAST PREPLET. FASISTIČNA POLICIJA JE MENILA, DA BO TA KAKOVOSTNI OSEBNI DOKUMENT, KI GA JE TEHNIKA »RIBELOV« (UPORNIKOV) V LJUBLJANI NE BO MOGLA PONAREEDITI, USPEŠNO SREDSTVO V LOVU NA KOMUNISTE V UPORNI LJUBLJANSKI POKRAJINI. VENDAR JE DOKUMENTNA TEHNIKA KOMUNISTIČNE PARTIJE SLOVENIJE V KRATKEM ČASU IZDELALA DOBRE PONAREDEKE NOVE IZKAZNICE Z VODNIM TISKOM IN JIH PRESKRBELO ILEGALCEM IN AKTIVISTOM, KI JIH JE ISKALA POLICIJA, IN TISTIM, KI SO ODHAJALI IZ LJUBLJANE V PARTIZANE. ZAHTEVNO RISBO NOVE IZKAZNICE JE IZDELAL RISAR IN GRAFIK DOKUMENTNE TEHNIKE KOMUNISTIČNE PARTIJE SLOVENIJE VLASTO KOPAČ, KLIŠIRAL JO JE CINKOGRAF MIRKO PUK, PAPIR Z VODNIM TISKOM JE ZLEPIL KNJIGOVEZ DAVORIN GULIČ, SKRIVAJ PA JO JE NATISNILA TISKARNA BRATOV TUMA V MOSTAH. TA MOJSTRSKI IZDELEK DOKUMENTNE TEHNIKE KOMUNISTIČNE PARTIJE SLOVENIJE JE OKUPATORSKI POLICIJI ONEMOGOČIL NACRTOVANI LOV NA KOMUNISTE IN »RIBELLE« V MESTU IN NA OKUPIRANEM OZEMLJU.

Anton Preinfalk:

Dvanajsta številka revije Borec, letnik 1985, je doživela v javnosti velik odmev. Predvsem medvojni aktivisti so se upravičeno spraševali, zakaj so taka pričevanja objavljena šele po štiridesetih letih. Marsikaj bi želeli še dodati, čeprav je čas veliko tega neizprosno izbrisal iz spominov ali pa so se dokumenti izgubili. Dostop do posameznih arhivov so imeli le redki posamezniki, nekateri poskusi drugih objav pa so bili neuspešni. Prenekateri podatek in dejstvo sta zašla med nedotakljive teme. Toda arhivi se čedalje bolj odpirajo in na X. kongresu Zveze komunistov Slovenije je bilo poudarjeno, »da se naše ravnanje v preteklosti brez tabujev raziskuje zaradi resnice in z znanstvenimi metodami.«

Pričevanja, zbrana v tej številki Borca, so osebna doživetja številnih medvojnih aktivistov v tistem usodnem grozljivem času. Vsako vsebuje košček življenja in resnice in šele vsi skupaj, z vsemi pisnimi viri vred, bodo lahko razkrili vso resnico in pravično ovrednotili naš narodnoosvobodilni boj v Ljubljani (in nasploh). Zato ne moremo trditi, da sploh ni dokazov ali da je že vse ugotovljeno. Zapisano je že bilo, da z arhivi nismo ravnali vselej pravilno in pošteno. Zato so najbrž marsikatero podrobnosti za vselej izgubljene. Toda zgodovinskih resnic nihče ne more za večno prizadeti. Čas vedno dela za resnico in pravico.

V Prispevkih k raziskavi narodnoosvobodilnega gibanja v Ljubljani v zadnjem obdobju okupacije, ki jih je uredništvo revije Borec objavilo v 2. številki letnika 1986 v rubriki Na naš naslov, preseneča, da je nekak povod zanje vloga Lepoldine Mekina-Mimi, ki naj bi bila edina kriva za vdor v Osvobodilno fronto v letih 1944–1945. Iz pričevanj medvojnih aktivistov med drugim zvemo, da so se z njo srečevali neposredno pri ilegalnem delu in v zaporu, za to je v teh pričevanjih marsikaj, kar ne more biti zapisano v uradnem poročilu ali zapisniku o njenem zaslišanju. Predvsem je iz njih razvidno, da si je najbolj odgovorna okrožna aktivistka proti vsem pravilom konspirativnega ilegalnega dela prizadevala zvedeti čim več podrobnosti o razvejenem delovanju Osvobodilne fronte, da je obiskovala bunkerje in ilegalna stanovanja aktivistov, odkrivala in si beležila njihova prava imena in še kaj. Po aretaciji je veliko povedala, v celici je imela posebne ugodnosti. Pri soočenjih je nastopala proti zaslišanim.

*Če je treba kaj žrtvovati,
potem se v nobenem primeru
ne sme žrtvovati
resnica in pravica.
(Tito)*

Ker so številne aretacije sledile takoj za nje-
no, je razumljivo, da je sum padel pred-
vsem nanjo, čeprav so policijski agenti širili
tudi druge vesti. V tako napetem in zple-
tenem položaju je seveda bilo očitno, da de-
lujejo različne sile in da se križajo različni
interesi, zato tudi nihče ni mogel z gotovost-
jo trditi, da je bila Mimi edina izdajalka ali
da bi bila edina klonila.

Od 1. februarja 1945 do osvoboditve sem
bil zaprt skupaj z okrožnimi aktivisti Osvo-
bodilne fronte. Z njimi sem doživljal zadnje
mesece okupacije, zato lahko rečem, da je
trditev o »splošnem preplahu aktivistov« v
Ljubljani napačna. Takratni čas je nedvom-
no zahteval še veliko večjo budnost in kon-
spirativnost; številne vezi so bile pretrgane
in so se tu hitreje, tam počasneje obnavljale.
Tudi v zaporih je bilo nekakšno »obsedno
stanje«, v številnih dejstvih in okoliščinah
smo skušali najti razlago in sklepe in naše
misli so se največkrat ustavile na Mimi. Tu-
di zasliševanja so nakazovala, da gre za
področje njenega delovanja, in prav to je bil
koristen napotek za aktiviste pri novih in
novih zaslišanjih. Tako smo vedeli, kaj ho-
čejo od nas in kaj že vedo. Šlo je za obrambo
politične zavesti in osebne časti v neena-
kem boju »subjekta« proti mučitelju, ki je
po sovražnikovih in svojih interesih krojil
zapisnike. Ob tehtanju različnih možnosti
tudi ni bila izključena misel, da ni povsem
nemogoča Mimina (ali morda še koga pred
njo) zveza z gestapom. Kdor tistega zmede-
nega časa ni doživel, si po tolikih letih res ne
more zamišljati položaja. Zategadelj se sme
opirati le na preverjena dejstva.

Veliki vdor v Osvobodilno fronto in
Komunistično partijo Slovenije bo ostal v
veličastnem narodnoosvobodilnem boju
Ljubljane grenak, vendar ne usoden dogo-
dek v vrsti velikih uspehov, pa tudi neuspe-
hov, sredi najtežjih razmer in v spopadu z
doslej najbolj krutim sovražnikom, ki so
mu z vso vnemo, a s svojimi računi, poma-
gali domači izdajalci. Tako bi končno lahko
»preminul« tudi »kompleks Mimi«. Kadro-
vanje ne more biti vedno uspešno in lahko
ob preizkušnjah prinese tudi razočaranja.

Zgodovinska razdalja se veča in kmalu
bo – ali pa že je – dovolj velika, da za znan-
stveno zgodovinopisje ne bo več ne tabuj-
skih tem ne dokumentov. Naj ima poslej
glavno besedo znanstveno raziskovanje.

1 NAPREJ ZASTAVA SLAVE.

Naprej zastava Slave!
Na boj junška kri!
Za blagor očetnjave
naj puška govori!

Z orožjem in desnico
nesimo vraga grom,
zapisal v kri pravico,
ke terja jo naš dom!

Draga mati je prozila,
roke okoli vrata vila,
je plakala moja mliz:
Tis ostani, hudi moj!

Zbogom mati, huda zdrava!
Mati mi je očetnjava,
huda moja čast in slava -
hajdimo, hajdimo za njo v boj!

Slovenska narodna himna, spesnil jo je
Jan Jenko iz Mavčic na Šorškem polju.
Njegov pravo vsebino je dobila šele v današ-
njem obdobju, ko se slovenski narod prvič v svo-
ji zgodovini, z orožjem in desnico bori za
svojo domovino in svobodo, ko so se naj-
bolj sinovi tega ljudstva, partizani, odlo-
čili, da, za blagor očetnjave, naj puška govori!"

ILEGALNA TISKARNA TONETA TOMŠIČA JE POZIMI 1942 DOBILA OD POVERJENIŠTVA CENTRALNEGA KOMITEJA KOMUNISTIČNE PARTIJE SLOVENIJE V LJUBLJANI NALOGO, DA NATISNE ZBIRKO REVOLUCIONARNIH PESMI Z ILUSTRACIJAMI. KER JE BILA TISKARNA MARCA 1943 ODKRITA, JE VLASTO KOPAČ SAM OPRAVIL TO TEŽAVNO NALOGO. BESEDILA PESMI JE ROČNO IZPISAL NA TRAK PROZORNEGA RISALNEGA PAPIRJA IN JO OPREMIL S PERORISBAMI. MINIATURNO ILUSTRIRANO PESMARICO JE NA OZALIDNI PAPIR SKOPIRAL TINE KURENT V KOPIRNICI ŽELEZNIŠKE UPRAVE V LJUBLJANI. ZGIBALI IN UVEZALI SO JO V KNJIGOVEZNICI GULIČ V LJUBLJANI SEPTEMBRA 1943.

NEDA GERŽINIČ: PESEM

Pesem, ki jo je napisala na steno
celice se ločeno poudarjajo in
se lahko glasi:

Tu smo spoznali,
da je človek lahko zver,
tovariši zaprimo dver strastem,
maščevalni eli pesu
ki lahko zver v nas samek
prebudi.

PESEM, KI JO OBJAVLJAMO, JE ŠESTA OHRANJENA PESEM NEDE GERŽINIČ. NAPISALA JO JE NA STENO SAMICE V ZAPOR NA BLEIWEISOVI CESTI: TU SMO SPOZNALI, /DA JE ČLOVEK LAHKO ZVER, / TOVARIŠI ZAPRIMO DVER STRASTEM, / KI V MAŠČEVALNI SLI PRAV TAKŠNO ZVER V NAS SAMIH PREBUDI. ELI ČESNIK JO JE DOLGA LETA NOSILA V SPOMINU, DOKLER JE NI APRILA 1986 ZAPISALA IN JO S SPREMNIMI BESEDAMI IZROČILA ADI KRIVIC. ELI ČESNIK JE BILA MED VOJNO DVAKRAT ZAPRTA, OD SPOMLADI DO JESENİ 1943 V ITALIJANSKIH ZAPORIH ŠEMPETRSKE KASARNE, NATO PA PO VDORU SLOVENSKE KVIZLINŠKE POLICIJE V ORGANIZACIJO OSVOBODILNE FRONTE SPOMLADI 1945. S ŠE DVANAJSTIMI JETNICAMI JE BILA ZAPRTA V BUNKERJIH, POSEBNIH CELICAH PRISILNE DELAVNICE V LJUBLJANI. IZPUŠČENA JE BILA TIK PRED KONCEM VOJNE, 6. MAJA 1945. BILA JE OKROŽNA AKTIVISTKA IN OBVEŠČEVALKA. PO MATERINI SMRTI JE SKRBELO ZA OČETA IN DVA STAREJŠA BRATA, STANETA, KI JE BIL GLEDALIŠKI IGRALEC, IN MILANA, POZNEJE NARODNEGA HEROJA, MEDTEM KO JE NJENA SESTRA ZINKA GLUŠIČ V SVOJEM STANOVANJU NA GLINŠKI 4 DAJALA VSO POMOČ VODILNIM LJUBLJANSKIM AKTIVISTOM.

ADA DEQUAL-KRIVIC

Spremna beseda

Pred več kot letom dni, decembra 1985, so bila v 12. številki revije Borec objavljena spominska pričevanja nekdanjih aktivistov Osvobodilne fronte in partije o dogodkih med znanim ljubljanskim vdorom od jeseni 1944 do osvoboditve¹ in o osemindvajsetih aktivistih², ki so jih belogardisti 4. maja 1945 zverinsko pobili na Turjaku.

Odmevi na objavljeno spominsko gradivo so številni – iz vse Slovenije in celo iz Novega Sada in Beograda. Nekdanji ljubljanski aktivisti in njihovi najbližji se zahvaljujejo, da smo končno, čeprav šele po štiridesetih letih, načeli doslej dokaj pomanjkljivo prikazano in v marsičem še nerazjasnjeno obdobje iz zgodovine narodnoosvobodilnega boja v Ljubljani. Nekateri so poslali svoje dopolnitve, drugi nova pričevanja, celo nekaj primarnih virov, predvsem fotografskega gradiva. Tudi tokrat objavljamo le del tega gradiva, ki je dragoceno, ker v njem niso šablonsko zbrani le suhoparni podatki, marveč je odsev osebnih doživetij ljudi v tistih mesecih tik pred osvoboditvijo. Pričevanja se medsebojno dopolnjujejo in izražajo skupno spominsko spoznanje s težnjo oživiti čas izpred štiridesetih let in se, kolikor je le mogoče, približati resnici. S tem bi pospešili strokovno zgodovinsko obravnavo te problematike in pred pozabo rešili spomine tistih, ki so preživeli.

Na ugovore, češ, kakšen smisel ima vse to, saj med pričevalci prevladujejo že čez sedemdeset let stari ljudje, moram reči, da se dogodki, ki so jih ljudje intenzivno doživljali v svoji mladosti, dolgo pomnijo. Sodelovanje v narodnoosvobodilnem boju, doživetja v zaporu slovenske politične policije (v nadaljevanju SPP) in gestapa so nedvomno taka. Seveda pri vsakem blede spomin na podrobnosti, čeprav ostanejo te pogosto jasnejše kot poglobitni dogodki. Iz časovne odmaknjenosti pa je vendar mogoče zazreti popolnejšo podobo. Škoda, da ni bila ta, ne lahka naloga, namreč rekonstrukcija takratnega dogajanja, opravljena vsaj deset let prej, vendar bolje sedaj kot nikoli.

Doslej nam je uspelo zbrati osnovne podatke o takratnih ljubljanskih aktivistih in ilegalcih.³ Zlasti veliko podatkov o neevidentiranih borbcih ljubljanske ilegale iz tistega časa; celo o Nedi Geržinič nisem mogla najti partijskih dokumentov niti podatkov, na primer o tem, kdaj je bila sprejeta v partijo.

Ljubljana, 10. marca 1987

Nekatere jetnice, ki se ves čas po vojni bolj ali manj redno sestajajo, so meni in mojim sodelavkam poleg spominskih pričevanj poslale tudi seznam 135 jetnic⁴, ki jih takrat niso mogli več transportirati v nemška taborišča, marveč so jih odpeljali v Žlebič, Sodražico, Ribnico in Struge, moške pa predvsem na Jesenice in Jezersko. Spisek bivših mladoletnic od štirinajstega do osemnajstega leta, 32 po številu, so sestavile zapornice mladinske sobe številka 17⁵. Nekatere jetnice so pred belogardisti in drugimi kvisingi, ki so jih hoteli pred begom v tujino pobiti, rešili nemški stražarji. S temi podatki dopolnjujemo že objavljeni spisek političnih zapornic v reviji Borec (XXXVII/12, stran 698) z željo, da bi dobili popolnejši pregled nad tem zadnjim obdobjem, kajti za zgodovinski pregled zaporov in taborišč so to temeljni podatki.

Znatno manj spominov se je ohranilo o zdravstvenem osebju, stražnikih in policistih, med katerimi so nekateri na pobudo sorodnikov, morda tudi organizacije Osvobodilne fronte ali na lastno pobudo pomagali jetnikom.

Zanimiva so pričevanja tistih aktivistov, ki so se izognili aretaciji. So dopolnilo k članku Hele Skulj⁶ o izredno težkih razmerah, v katerih je delovala Osvobodilna fronta, ko je po 27. januarju 1945, obnavljala svojo raztrgano mrežo in o zavestni podpori večine Ljubljancev pri pripravah na sprejem partizanov. V njih so novi podatki, seznam 66 sodelavcev Narodne zaščite iz Most⁷ tik pred osvoboditvijo Ljubljane pa podatki o dejavnosti Osvobodilne fronte na železnici⁸, informativnem področju Osvobodilne fronte itd. S tem spominskim gradivom in tistim, kar je že znano o Osvobodilni fronti in partiji, bo ta najtežji ljubljanski čas do dneva osvoboditve dobil jasnejšo podobo.

Težišče gradiva, ki ga objavljamo v tej številki, se nanaša na nekatere še vedno nepojasnjene bistvene dogodke od jeseni 1944 naprej, in to na vdor SPP in gestapa v organizacijo Osvobodilne fronte in partije, odkritje bunkerja pri Mari Kralj 27. januarja 1945 na Gerbičevi 11 in na to, kdo je (so) povedal(li), da je Lija dr. Vladimir Kante itd. Vemo, da sta te dogodke takoj po vojni raziskovali OZNA (Oddelek za zaščito naroda) oziroma UDV (Uprava državne varnosti) in partija, vendar podatki in sklepi teh preiskav še niso na razpolago. Nekateri arhivi še

celo sedaj, po štiridesetih letih, niso ustrezno urejeni, nekateri so le delno dostopni. Kot da je dogajanje v tistih težkih časih boja v Ljubljani še vedno ovito v tančico skrivnosti, dvoumnosti, nepotrebne konspiracije, prizadetosti. Zavoljo tega so številni aktivisti tistega časa razočarani, bremeni jih občutek krivice, nemoči, zagrenjenosti ali celo strahu.

Kar zadeva turjaške žrtve, moram povedati, da smo, ko smo objavili prvo številko o teh dogajanjih⁹, sicer vedeli, da po nekaterih virih Leopoldina Mekina ni bila ubita na Turjaku. Toda ker je bila to le (nedokazana) hipoteza, je bil dvom o njeni verodostojnosti upravičen. Zato o tem nismo pisali. Neodvisno od našega dela se s tem vprašanjem – med drugim – ukvarja tudi Milan Brezovar. Njegova študija¹⁰, ki temelji na številnih primarnih virih, je že napisana.

V zvezi s poskusi rehabilitacije Leopoldine Mekina, o tem je slišati vse od pogreba turjaških žrtev pri Sv. Križu 19. maja 1945 do danes, pa celo o tedanjih pripravah, da se jo predlaga za narodno heroino¹¹, lahko zapišemo, da je oboje vzbudilo med bivšimi jetnicami in svojci turjaških žrtev veliko ogorčenje in spontan odpor, pa tudi širša javnost, ki je bila seznanjena s tem, ni ostala neprizadeta.¹²

Iz množice podatkov in dejstev povzemamo le tiste indice in možne hipoteze, ki so me pri zbiranju in urejanju spominskih pričevanj za to številko Borca in za 12. številko iz leta 1985 najbolj bodle v oči. To ni poskus zgodovinske analize, marveč prispevek spominskih pričevanj k bodoči zgodovinski analizi o tem času v Ljubljani.

Pri tem se postavlja vprašanje, zakaj so bila v doslej že objavljenih zgodovinskih člankih prezrta prav ta in tudi druga sporočila, ki so se ohranila v zavesti in spominu bivših aktivistov tistega časa in to celih enainštirideset let.

SPOROČILO NEDE GERŽINIČ PARTIJI IN OSVOBODILNI FRONTI

Zakaj ni bilo nobenega odziva na vest, ki nam jo je pred pobojem na Turjaku sporočila Neda Geržinič, zgoščeno v besedah: Mima je izdajalka. O tem se je po vojni, zlasti do leta 1950, v Ljubljani veliko govorilo, bilo je, kot pravijo, »v zraku«. Potem je veliko let zamrlo oziroma bilo zavrtlo, čeprav

je veliko Ljubljčanov to težilo vsa leta. To dokazujejo tudi številna pričevanja in zavzetost vseh, ki so želeli pomagati pri objavi tega gradiva. Ljudje se hočejo tega spominjati, hočejo priti temu do dna.

Komu je Neda pošiljala svoja sporočila po sojetnicah? Svoji partiji, svoji Osvobodilni fronti, svoji varnostnoobveščevalni službi, svojim tovarišem, da bodo, ko bo prišla svoboda, vedeli tudi to in pravilno presojali, ukrepali predvsem za naprej, v bodoče, ne za nazaj. Neda je bila kljub mučenju in izoliranju v samici ves čas zapora »aktivna«. Izkoristila je vsako možnost, da je sojetnice opozarjala na razmere v obeh zaporih, jih bodrila. Pri tistih, ki jih ni poznala, pa je bila dosledno konspirativna. Niti eden od še živečih zapornikov, ki so nam dali izjave, ne navaja, da bi bil soočen z Nedo Geržinič. Pač pa je veliko njih, ki obtožujejo govore o soočenjih z Leopoldino Mekina.

Ni le Neda iskala možnosti, da nas obvesti o dogajanjih za zaporniškiimi zidovi, verjetno pa so ohranjena samo njena sporočila. Čas je tu opraviil svoje. Po dveh mesecih zasliševanj je bila Nedi situacija jasna. Ohranjeno je njeno ustno sporočilo: »Tista, ki pride ven, naj pove, da je Mima izdajalka!«¹³ Neda je bila pravnica. Le še en rigoroz ji je manjkalo do doktorata. Obveščeval-

ka, ki je globlje poznala te stvari kot druge jetnice, hkrati pa je bila zelo preudarna in velika humanistka. Ker to aktivisti vemo, lahko razumemo težo njenih besed in obtožb. Treba bi bilo iskati naprej! Kje je tista ovira, ki je zadržala uresničitev klica in opozoril Nede in drugih, odgnanih na Turjak, ki so svojo nalogo izpolnili častno, kot pravi heroji. Njih, ki so odhajali v smrt z neokrnjeno vero v človečnost novega človeka, novih odnosov med ljudmi.

Zato sem lahko vesela, da se nam je posrečilo skupaj s tistimi aktivisti, ki še niso pozabili tistega časa, rešiti pred pozabo bistvena dogajanja, ki zadevajo tematiko, o kateri govorimo.

KDO JE VEDEL ZA BUNKER¹⁴ PRI MARI KRALJ NA GERBIČEVI 11

Po pričevanjih sem rekonstruirala kronologijo dogodkov v bunkerju pri Mari Kralj. O bunkerju so lahko govorili le tisti, ki so vedeli zanj. Teh pa ni bilo malo, najmanj 19 sem jih ugotovila. Seveda se veže njihovo vedenje na različen čas, od njegove priprave do odkritja 27. januarja 1945.

Slikarja Mara in Tone Kralj, lastnika hiše na Gerbičevi 11, sta že v začetku vojne določila najbolj nedostopen del hiše pod streho kot skrivališče za hrano. Tone Kralj

¹ Med narodnoosvobodilnim bojem je bil ustaljen izraz za vdor sovražne Slovenske politične policije (SPP) v organizacijo Osvobodilne fronte in partije – provala. V tem tekstu uporabljam izraz ljubljanski vdor.

² Število aktivistov in partizanov, pobitih na Turjaku, še ni točno ugotovljeno, bilo naj bi jih od 26 do 29. (Borec XXXVII/12, stran 656.)

³ Med neevidentirane borce ljubljanske ilegale tega časa lahko štejem okoli 80 akterjev. Navajam samo tiste, ki so omenjeni v gradivu za obe številki revije Borec. Njihovi življenjepisi niso še v celoti napisani niti zbrani. Seznam bo priložen h gradivu za študijsko obravnavo.

⁴ Seznam 135 bivših jetnic prisilne delavnice vodita še vedno Tončka Mekinda in Jana Fugina. (Borec XXXIX/5, stran 453.)

⁵ Spisek bivših 32 jetnic mladinske sobe številka 17 v prisilni delavnici je zbrala Marija Hrastar-Trtnik. (Borec XXXIX/5, stran 388.)

⁶ Hela Skulj: O nekaterih vidikih boja ljubljanske organizacije Osvobodilne fronte od poletja 1944 do 9. maja 1945. (Borec XXXVII/12, stran 648.)

⁷ Izjava Hinka Polaka, komandanta Narodne zaščite Moste (Borec XXXIX/5, stran 440.)

⁸ Izjava Franca Drobeža-Darka. (Borec XXXIX/5, stran 430.)

⁹ Dr. Janko Lavrič: V spomin turjaških žrtev, Ob otvoritvi parka borcev in talcev, Delo, 7. maja 1985. (Borec XXXVII/12, stran 723.)

¹⁰ Milan Brezovar: Pokopališče Sv. Križ Žale v Ljubljani najbolj zgovorna priča dogajanja med narodnoosvobodilno vojno in ljudsko revolucijo ter sovražno okupacijo v letih 1941–1945 na Slovenskem.

¹¹ Izjava Tonke Mekinda. (Borec XXXIX/5, stran 452.)

¹² Izjava Nine Škodlar. (Borec XXXIX/5, stran 451.)

¹³ Izjava N. N. (Borec XXXVII/12, stran 684.)

¹⁴ Izraz bunker ni adekvaten za prostor, to je skrivališče za hrano, ki so ga v hiši na Gerbičevi ulici 11 naredili tako, da so adaptirali vogal hiše. Šele v stiski je služil v italijanskih racijah kot začasno skrivališče in ponovno predvideno le kot začasno za skrivališče Nedi Geržinič od avgusta 1944 dalje.

ni nikdar pomislil, da bi ga lahko uporabljali tudi za druge namene. Toda ko so se začele blokade, se je pokazalo, da se ga lahko uporabi tudi za skrivanje ljudi. Kralj je odšel iz Ljubljane na Primorsko tik pred prvo blokado in bil odsoten od leta 1942 do 14. maja 1945. Na dan italijanske blokade leta 1942 sta se v bunker skrila soseda, inž. Pavle Tepina in zdaj že pokojni Ivan Močnik, po Kraljevem odhodu na Primorsko pa se je v njem, preden je odšla k partizanom, nekajkrat skrivala učiteljica aktivistka Osvobodilne fronte Krista Šuler. Patulje italijanskih vojakov in oficirjev niso nikogar od imenovanih odkrile.¹⁵

Od jeseni 1942 do junija 1943 je pri Mari Kralj stanovala ilegalka Stana Gerk, vosovka Mirka. Bivala je skupaj z Oljo v sobi, ki je imela vhod z notranjega stopnišča (ta je bil po vojni zazidan), in ves čas ni vedela, da je v hiši kako skrivališče. O njem ni govoril nihče.

Proti koncu avgusta 1944 je Fanči Bernik predlagala ogroženi Nedi Geržinič, naj se začasno skrije v bunkerju na Gerbičevi 11. Tako so zanj zvedele tudi dr. Majda Mačkovšek, ki so jo kmalu potem odpeljali v nemško taborišče, Alojzija Kerševan-Tetka, Nedina kurirka, in Fančina sestra Marija Rotar. Vse te Nedine sodelavke pri policijskem vdoru v ljubljansko ilegalno organizacijo Osvobodilne fronte niso bile zajete.

V zvezi s tem je Mara Kralj 21. februarja 1987 še dopolnila svoje izjave:

»Neda je prišla k meni s posredovanjem Fanči avgusta 1944. Moje skrivališče je bilo zanjo izhod v sili, potem ko se je morala izseliti iz stanovanja na Marofu. Do tega trenutka vodstvo organizacije Osvobodilne fronte sploh ni vedelo, da je pri meni kako skrivališče, pozneje imenovano bunker.«

Fanči Bernik je Maro Kralj spoznala kot slikarko. Njuno znanstvo je iz zaupanja zraslo v politično zvezo. Dogovorili sta se, da bi lahko skrivališče pri Mari uporabili za skrivališče Slovenskega poročevalca ali večjih količin živil za aktiviste.

Pri Fanči je Mara Kralj spoznala tudi Alojzijo Kerševan-Tetko iz Gradišča na Primorskem, iz krajev, ki jih je dobro poznala. Vendar takrat še ni vedela, da se pri njej skriva Neda. Vse to je zvedela šele po vojni.

Prijateljstvo med Maro in Fanči je odločilo, da je Fanči predlagala Nedi, da gre v skrivališče na Gerbičevi 11.

Prek Nede je Mara Kralj vzpostavila stik

z Vladimirjem Svetino-Ivom. Geslo, ki sta ga uporabljala, je pozabila. Tako je pripeljala Iva Svetino k Nedi. Mara je Ivo povedala tudi geslo, ki ga je pripeljalo k Juliju Baru, trgovcu, ki je stanoval v Frankopanski ulici v Šiški in pri katerem je Vladimir Svetina-Ivo včasih ilegalno prenočil kot »trgovski potnik izven Ljubljane«.

Potem ko je Vlasta Vagaja-Špelca zapustila bunker pri Janezu Plešku, je odšla domov. Zaradi varnosti je vrečico z materialom za izdelavo ilegalnih dokumentov, ki jo je vzela s seboj, shranila pri stari materi na Karlovski cesti. Po nekaj dneh, prve dni septembra 1944, pa je z geslom, ki ji ga je dala Mira Tomšič-Vlasta, odšla k Mari Kralj.¹⁶

Pozneje je prišla na pogovor k Nedi obveščevalka Nada Dolenc-Asta¹⁷. Ko je Vladimir Svetina-Ivo, takratni sekretar okrožnega komiteja Komunistične partije Slovenije in okrožnega odbora Osvobodilne fronte Ljubljane, (v bunkerju pri Nedi Geržinič je bil dvakrat) 29. decembra 1944 odšel iz Ljubljane k partizanom v Kočevski Rog, je svoji naslednici Leopoldini Mekina povedal, kje se skriva Neda.¹⁸ Leopoldina Mekina je dvakrat prenočila pri njej, in to konec prve polovice januarja. Dan po njenem prvem obisku je od nje odšla Vlasta Vagaja-Špelca. Vrnila se je domov, kjer naj bi počakala na zvezo za odhod iz Ljubljane. Nato je bilo odločeno, da je treba del arhiva, ki se je kopičilo pri Nedi, skriti drugam.¹⁹ Mara Kralj se je dogovorila s svojim prijateljem Julijem Barom, da ga bo skril v hiši v Frankopanski ulici. V ta namen je Bar ponoči pod deskami izkopal jamo na verandi hiše. Mara je del arhiva sama na sankah prepeljala k Baru in mu ga izročila. Drugi del je še čakal na prevoz med drvni v drvarnici Kraljevih. Ta del arhiva so pozneje pri obkolitvi 27. januarja našli.²⁰

Dne 27. januarja 1945, pol ure po prihodu Leopoldine Mekina v bunker, je hišo Kraljevih obkolilo več kot trideset oboroženih policistov SPP in gestapa.²¹

Prva varianta KAKO JE POLICIJA ZVEDELA ZA BUNKER PRI MARI KRALJ?

V spominskem gradivu o tem ne najdem odgovora, zato o tem lahko smo sklepamo. Navajam nekaj indicov za hipotezo, da je bunker izdala Leopoldina Mekina.

1. Neda Geržinič je pri naključnih srečanjih s sojetnicami prek njih sporočila: »Mima mi je preprečila, da bi ob vdoru policije in gestapa s petrolejem uničila arhiv.«²²

Leopoldina Mekina je baje prišla v bunker s torbo, ki jo je nosila povsod. Zakaj torej ni hotela, da v bunkerju uničita obremenljivo gradivo, Nedino in njeno?

Nadalje: Mara in Vlasta Vagaja-Lenič se spominjata, da sta z Nedo pogosto govorili o varnostnih ukrepih. Priskrbeli sta ji celo kantarico petroleja, da bi, če bi prišlo do vdora, lahko uničila gradivo, da ne bi prišlo v roke policiji. Ker je medtem bila Leopoldina Mekina dvakrat pri Nedi, jo je ta o tem zagotovo obvestila. Torej je Nedina name-ra, da bo gradivo uničila, ni mogla preseneti. Razumljivo je, da bi uničenje arhiva ob vdoru policije pomenilo lahko tudi smrt obeh.

Neda je bila že prej odločena, da uniči arhiv, če vdre policija, zlasti pa potem, ko ji Mara ni mogla preskrbeti odhoda iz bunkerja. Po odhodu Vlaste Vagaja-Špelce iz bunkerja je namreč na vsak način hotela iz Ljubljane. Naročila je Mari, naj išče možnost za njen odhod, kjer le more, tudi po neorganizirani poti. Mara je iskala po privatnih zvezah, vendar je bila zima in zelo visok sneg. Neda je postajala nestrpna, saj je nedvomno vedela za številne aretacije od novembra naprej.

2. Kaj se je dogajalo pred obkolitvijo hiše, ko je Leopoldina Mekina zlezla v bunker (prišla je s precejšnjo zamudo, po policijski uri!), med njo in Nedo, tega ne bo mogoče več rekonstruirati.

Preseneča namreč dejstvo, da je bila Neda, ko je zlezla iz bunkerja med oborožene policiste, pripravljena za odhod. Bila je obuta v salonorj (v mrzlem bunkerju je imela copate) in oblečena v plašč, ki ji ga je sešil krojač Mavrič za odhod v partizane. Obveščevalni arhiv, ki je ostal v bunkerju, je bil že nekaj časa shranjen v kovčku. Neda ga je morala sama nesti na policijo in se ji ni smelo pomagati.

Kaj se je torej v tistih kritičnih trenutkih dogajalo med njo in Mekinovo? Med izredno hitro preiskavo hiše, aretacijo Oly v oddaljeni sobi nad stopnicami? Svojo zbranost je Neda pokazala zlasti v sprejemnici, kjer sta že bili z Mekinovo, ko so k njima prignali še Maro Kralj in njeno sestro Oly z dojenčkom. Neda je s prstom pokazala na slednjo, rekoč: »Ta ničesar ne ve!«²³ Policija je kljub temu zahtevala, da gre Oly z dojenčkom v zapor. Situacijo je rešila Marina dvanajstletna hčerka Tatjana, ki je hitro vzela dojenčka in odšla z njim v zgornjo sobo.

V zaporu je Neda rekla sojetnicam: »... Sedaj mi je jasno, zakaj me ni pustila ven, v partizane.« Dokaz, da je Neda večkrat izrazila vodstvu svojo željo, da odide iz Ljubljane.

3. Ze po prvem obisku v bunkerju je Leopoldina Mekina odločila, da Vlasta Vagaja-Špelca odide domov. Tam naj bi počakala, da ji prinesejo dokumente in ji uredijo zvezo za prehod čez blok. Tako so se namreč odkupovali belogardisti, vsaj tako je Mekinova rekla Vlasti Vagaja.²⁴ Vlasto in njeno sestro Bredo so aretirali 2. februarja 1945, pet dni po odkritju bunkerja.

Od Leopoldine Mekina je bilo skrajno nekonspirativno in neodgovorno, da je pustila mlado ilegalko, strokovnjakinjo za dokumente, ki se je že pod italijansko okupacijo skrivala v raznih bunkerjih po Ljubljani, na očetov dom.

¹⁵ Izjava Mare Kralj. (Borec XXXVII/12, stran 634.)

¹⁶ Izjava Vlaste Vagaja-Lenič. (Borec XXXVII/12, stran 636.)

¹⁷ Zapisnik zaslišanja Mare Kralj. (Zgodovinski arhiv CK KPS)

¹⁸ Izjava Vlaste Vagaja-Lenič. (Borec XXXVII/12, strani 637 in 685.) Več o tem v poglavjih Neda Geržinič kot ilegalka (Borec XXXVII/12, stran 631) in Srečanja z Nedo Geržinič (Borec XXXVII/12, stran 683).

¹⁹ Izjava Vlaste Vagaja-Lenič. (Borec XXXVII/12, stran 685.)

²⁰ Izjava Vlaste Vagaja-Lenič. (Borec XXXIX/5, stran 458.)

²¹ Izjava Vlaste Vagaja-Lenič. (Borec XXXVII/12, stran 685.)

²² Izjava Mare Kralj. (Borec XXXVII/12, strani 634 in 683).

²³ Izjava Mare Kralj. (Borec XXXVII/12, stran 634.)

²⁴ Izjava Vlaste Vagaja-Lenič. (Borec XXXIX/5, stran 458.)

In zakaj je sploh poslala Vlasto Vagaja-Špelco iz bunkerja?

4. Po odhodu Vlaste je Leopoldina Mekina odredila, da se mora del arhivskega gradiva premestiti drugam. To je Mara uredila z Julijem Barom, kakor smo že zapisali. Toda izdano je bilo tudi skrivališče v Frankopanski ulici, Julij Bar pa aretiran in zaprt v prisilni delavnici.²⁵

5. Leopoldina Mekina je naročila Nedi, naj napiše dnevnik o svojem ilegalnem delu od leta 1941 naprej, češ da ima zdaj čas za to. Neda je to storila, vendar je dogodke zabilasala in osebe navedla le s psevdonimi. Zato so jo v zaporu tudi tako mučili, kakor je bila sama izpovedala prijateljici Fedji Šturm. To pa je tudi vse, kar vemo o tem dnevniku.²⁶ Vlasta Vagaja-Lenič meni, da je Neda morala pisati dnevnik po njenem odhodu iz bunkerja, saj o njem ne ve prav nič. To je bil čas, ko so okupatorji in domači izdajalci morali pohiteti, da bi zajeli vse vodstvo partije in Osvobodilne fronte v Ljubljani. Ko sem poslednjič preverjala vse podatke (21. februarja 1987), se je Mara Kralj jasno spomnila, da so vdor v njeno hišo izvedli člani SPP in gestapa. Slednji so imeli drugačne uniforme in so govorili nemško. Vsi so bili oboroženi, kot da so pričakovali oborožen odpor. Njehovega prihoda v hišo niso slišali, saj je bil vsenaokrog visok sneg. Takoj so se razporedili po hiši in bilo je jasno, da so imeli vsak svojo nalogo.

Podatki, ki smo jih dobili o ravnanju Leopoldine Mekina-Neže, Mimi v tistem času, dopolnjujejo našo vednost o teh dogodkih. Iz do sedaj objavljenih pričevanj in tistih, ki so v gradivu, ki smo ga zbrali, je očitno, da je pri vdoru SPP v organizacijo Osvobodilne fronte odigrala pomembno vlogo, čeprav še ni jasno, kakšni razlogi in nagibi so jo vodili pri tem.²⁷ Presenečajo številni in različni podatki iz posameznih obdobj dejavnosti Leopoldine Mekina pri ilegalnem delu v Ljubljani, pa tudi pozneje v zaporu. Iz njih se da izluščiti le delen odgovor na do sedaj odprta vprašanja iz njenega življenja. Na primer, kdaj je prišla v ljubljansko organizacijo, kdo jo je pripeljal v posamezne specialne sektorje Osvobodilne fronte in partije, zakaj je kljub taki bolezn, epilepsiji, decembra 1944 prevzela celotno vodstvo ilegalnega boja v Ljubljani, torej v času, ko so bili v Ljubljani še predani, sposobni in preizkušeni člani partije in Osvobodilne fronte v vseh specialnih sektor-

jih – v obveščevalni službi, tehniki, komisiji za ugotavljanje zločinov itd. Nenavadno je tudi, da o Leopoldini Mekini v nobenem ljubljanskem arhivu nimajo nobenega dokumenta, ne partijskega in ne fotografskega ne družinskih podatkov, skratka ničesar – razen policijskih zapisnikov zaslišanj. S tem protislovjem, če to tako označim, se nenehno srečujemo ko skušamo prikazati lik človeka, ki je odigral tako pomembno, najbrž usodno vlogo v ilegalnem boju tedanje Ljubljane.

Najbolj odgovorne funkcije, zlasti po oktobru 1943, ko ji je Ciril Lukman-Anjo moral izročiti ves specialni sektor partijske tehnike v Ljubljani, bi praviloma lahko prevzela le kot članica partije.²⁸ V času 1941–1942 Leopoldine Mekina niso vključili (ali se ni vključila) v delo Osvobodilne fronte v železničarski zadrugi, kjer je bila zaposlena. Omenjena je le kot članica skupin AFŽ in Slovenske narodne pomoči na terenu Spodnja Šiška, sredi leta 1943 pa kot članica kandidatske celice v Šiški.²⁹ Ančka Sotlar v svoji izjavi omenja, da jo je junija 1944 pripeljal v celico Vladimir Svetina-Ivo, njena članica pa je takrat postala tudi Leopoldina Mekina.³⁰

Iz zapisnika o zaslišanju Leopoldine Mekina izhaja,³¹ da jo je Mira Tomšič-Vlasta sprejela v partijo avgusta 1944, takoj nato je postala članica okrožnega komiteja za Ljubljano in je prevzemala eno nalogo za drugo (poleg prejšnjih v partijski tehniki še organizacijo Osvobodilne fronte na železnici, AFŽ, Delavske enotnosti, mladine itd.). Vodstvo partijske tehnike je prevzela od Cirila Lukmana-Anja oktobra 1943, torej še kot kandidatka za članstvo v partiji. Dobilvala je nove in nove naloge, nihče od tistih, ki so ji te odgovorne funkcije zaupali, pa ni ugotovil, da za tako ilegalno delo sploh ni primerna.

Pri tem se postavlja vprašanje, ali res niso vedeli, da je epileptik,³² če pa so, zakaj so jo »kadrovali« za najodgovornejše naloge v tedanji ljubljanski ilegali, saj so bili takrat med ilegalci v Ljubljani še celo predvojni komunisti.

DA JE LEOPOLDINA MEKINA
KLONILA IN IZDAJALA –
TEM NI VEČ DILEME.
VPRAŠANJE JE
PREDVSEM KDAJ IN ZAKAJ?

Navajam nekaj indicev, mnenj:

1. Po opisu tistih, ki so Leopoldino Mekina dobro poznali, je bila ihtava, maščevalne narave. Zaradi bolezni in zle življenjske usode je doživela huda življenjska razočaranja in morda ji je bilo spoznanje, da bo v življenju verjetno ostala sama, le pretežko – je vedno bolj prevladovala ta plat njene psihe. (O tem bi morala spregovoriti tudi strokovna anamneza.)

2. Ko so 27. januarja 1945 aretirane pripeljali na policijo, so Mekinovo takoj dali v posebno sobo. V izjavi Danice Marion beremo: »Še isti večer je mirno sedela na kavču in mi prigovarjala, naj vse povem.«³³

3. Njene prejšnje sodelavke je v zaporu šokiralo predvsem njeno tuje, mrzlo, sovražno vedenje do njih. Za najboljše, njej najbolj predane, je pri sooočnjenju izjavljala: »Kar tepite jo, bo že spregovorila.«³⁴ Ali pa to, da je mirno sedela v svoji sobi na policiji, si z detektivki ogledovala na hodniku na novo aretirane in ugotavljala, ali so pripeljali prave...

4. Nihče od jetnikov ne navaja, da bi se mu približala. Med njimi so bila tudi mlada dekleta, ki so ji neomajno zaupala, na primer Vlasta Vagaja-Špelca, pa take, s katerimi se je še kar dobro razumela, Valerija Šubic, Ančka Vojska in še nekatere.

Njeno vedenje je jetnice utrjevalo v prepričanju: Leopoldina Mekina ni klonila, ta ne govori, temveč izdaja, sodeluje s SPP, morda je celo gestapovka.

5. Čisto drugačna pa je njena podoba, ko jo sojetnice opisujejo kot apatično, taka je bila namreč pred epileptičnim napadom in

po njem, ko je le z muko momljala stereotipne, naučene besede, »...povej, nima smisla...«³⁵, in se jo še danes spominjajo kot usmiljenja vredno. Le ena jetnica, Vlasta Vagaja-Špelca, domneva, da so Leopoldino Mekina pepejevalci tudi topli. Da bi jo pretepali jetniki, o tem ni niti enega podatka. Iz spominskega gradiva je tudi razvidno, da je bila Leopoldina Mekina v bistvu sočutja vredno bitje, hudo bolna, z vsemi bremenami, ki ji jih je nalagala vedno večja odgovornost pri ilegalnem delu. Ni bila sposobna samokritično ugotoviti, da temu ni kos, bila je preveč ambiciozna, notranje nezrela, verjetno pa tudi ni bila vzgojena in usposobljena za take naloge.

Tako o prvi varianti vdora govorijo spominska pričevanja, to je sekundarni viri.

Kaj pa primarni viri? Kako to, da doslej, po štiridesetih letih, še ni pojasnjena usoda, pa tudi ne vsebina dveh arhivov iz tistega časa: iz bunkerja pri Mari Kralj in tistega dela, ki je bil prenešen k Juliju Baru. Ne ve se, kaj je z dnevnikom, ki ga je pisala Neda Geržinič, pa z arhivom komisije za ugotavljanje zločinov okupatorja in njegovih pomagačev itd. Vsa ta leta se delno omenjajo le policijski zapisniki zasliševanj jetnikov pri SPP oziroma gestapu ter nekateri podatki iz povojnih zaslišanj.

Druga varianta
NEKAJ UGOTOVITEV OB TEZI
O SEDMIH KRIVCIH
ZA ZADNJI VDOR
V ORGANIZACIJO
OSVOBODILNE FRONTE

Druga varianta hipoteze o vdoru v bunker pri Mari Kralj je bila objavljena v različnih prispevkih, najbolj popolno v reviji Borec (XXXVIII) 2, strani 117 do 121) pod na-

²⁵ Ustna izjava Mare Kralj, 21. februarja 1987.

²⁶ Izjava Fedje Šturm. (Borec XXXVII/12, stran 684.)

²⁷ Izjava Marije Babič-Vidic. (Borec XXXVII/12, stran 706.)

²⁸ Izjava Marije Arnič. (Borec XXXIX/5, stran 399.)

²⁹ Izjava Vande Zihlerl. (Borec XXXIX/5, stran 400.)

³⁰ Izjava Ančke Sotlar. (Borec XXXIX/5, stran 464.)

³¹ Zapisnik zaslišanje Leopoldine Mekina, sestavljen na upravi policije v Ljubljani 21. svečana 1945. (Zgodovinski arhiv CK KPS)

³² Izjava Marije Arnič. (Borec XXXIX/5, stran 400.)

³³ Izjava Danice Marion. (Borec XXXIX/5, stran 397.)

O Leopoldini Mekina so podatki tudi v poglavju Leopoldina Mekina – prispevki za preučevanje (Borec XXXIX/5, stran 396.)

³⁴ Izjava Nine Škodlar. (Borec XXXVII/12, stran 715.)

³⁵ Izjava Valerije Šubic. (Borec XXXVII/12, stran 713.)

slovom Prispevki k raziskavi narodnoosvobodilnega gibanja v Ljubljani v zadnjem letu okupacije, krivci pa navedeni z inicialkami I. E., B. D., D. N., G. A., K. M., G. A. Vendar je pri tem treba upoštevati zlasti tole:

1. Metoda navajanja imen z inicialkami je sporna, saj obstaja možnost nepravilnega dešifriranja. Kolikor vem, se je v zadnjem času (letih) to precej na široko komentiralo, navedene pa so bile tudi konkretne osebe.

2. Zanimiva je primerjava, koliko podatkov je v spominskih zapisih oziroma izjavah o Leopoldini Mekina, medtem ko je o vseh drugih jetnikih, ki se jih bremeni po drugi varianti, ostalo v spominu preživelih aktivistov, jetnikov in Ljubljancanov presenetljivo malo. Le nekatere omenjajo nekajkrat.³⁶

Prav to dejstvo zahteva preiskavo in ovrednotenje tedanjih dogodkov, saj nas napeljuje na verjetnost, da je SPP podtaknila neko (to) verzijo, da bi s tem prikrila resničnega izdajalca oziroma izdajalce. Le tako je mogoče razumeti, zakaj so, na primer, N. D., ki je tudi navedena med krivci za vdor v bunker pri Mari Kralj, in nekaj drugih tako strašno mučili, in to potem, ko je bil bunker na Gerbičevi ulici 11 že odkrit, ko so torej praktično že imeli vse v rokah – vodilne ljudi, arhivsko gradivo in skoraj vse »pункte« Osvobodilne fronte in partije ter njenih specialnih sektorjev po Ljubljani. Mileni Babič (in tudi drugim jetnicam) so med mučenjem zagotavljali: »Naredili bomo take zapisnike, da vas bodo po vojni pobili vaši, če ne bomo imeli mi časa za to.«³⁷

3. Naj samo na kratko navedem nekaj protislovij, povezanih z drugo varianto hipoteze:

Iz gradiva o N. D.³⁸, članici partije rajonskih komitejev Vič in Poljane, obveščevalki, po vojni profesorici na Primorskem, nato na Gorenjskem in Ljubljani do upokojitve, kjer je po hudi bolezni umrla leta 1969, je mogoče v ohranjenem policijskem zapisniku o njenem zaslišanju³⁹ ugotoviti, da bunker pri Mari Kralj sploh ni bil omenjen. Zapisnika o zaslišanju Nede Geržinič pa ni (!). V kadrovskem in zgodovinskem arhivu centralnega komiteja Komunistične partije Slovenije, na primer, ni dokumenta o izključitvi N. D. iz partije konec leta 1945 na mestnem komiteju niti ne o njenem kaznovanju in premestitvi iz Ljubljane. Nekaj mesecev pozneje je bila imenovana za di-

rektorico gimnazije, leta 1950 pa ponovno za nekaj dni zaprta na Upravi državne varnosti na Karlovski cesti. Ponovno so jo spraševali o bunkerju pri Mari Kralj, nato pa jo odpustili z ugotovitvijo, da je »bunker izdala Leopoldina Mekina«.⁴⁰

Ob izidu knjige Karla Forteja leta 1978⁴¹ (to je devet let po smrti N. D.), pa sta se inicialki N. D. spet znašli med tistimi, ki naj bi v zaporu SPP »govorili«. To je bilo ponovljeno tudi v 2. številki revije Borec iz leta 1986.

Največji dvom o verodostojnosti druge variante zbujajo navedbe Vlasta Kopača v izjavi: Zgodba o Neži in njenem bunkerju.⁴² Kopač pravi, da so ga od tretjega oktobra 1947 varnostni organi več mesecev obdelovali in zahtevali od njega, da pove, kje je bil Nežin bunker. Ker tega ni vedel, o tem seveda tudi ni mogel nič povedati. To je bilo leto dni potem, ko naj bi iz partije izključena in kazensko premeščena N. D. izjavila, da je izdala bunker. Vendar to potrjuje eno samo pričevanje.⁴³ Kje je tu logika? Vse to se je dogajalo v Ljubljani. Vlasta Kopača in N. D. so namreč zasliševali isti politični in varnostni organi. N. D. konec leta 1945 na mestnem partijskem komiteju, kasneje na Upravi državne varnosti na Karlovski cesti, Vlasta Kopača pa varnostna služba od 3. oktobra 1947 v centralnih zaporih na Poljanskem nasipu.

Nadaljnje protislovje, ki se tudi tiče Leopoldine Mekina, je zaslediti v citatu iz knjige Karla Forteja: »Prav gotovo pa Mekinova ni izdala dr. Kanteta. Tega ni mogla storiti preprosto zato, ker ni vedela zanj. Dejansko ga je izdal S. Š. – ki je po osvoboditvi za to tudi odgovarjal. Izdajalec se ni ustavil samo pri tem, pač pa je pristal, da bo za policijo in gestapo delal še naprej. Kot konfidenta so ga poslali v delovno taborišče pri Ribnici...«⁴⁴. (Hude obtožbe!)

V zapisniku o zaslišanju Leopoldine Mekina⁴⁵ pa lahko preberemo: »... Ko mi je decembra 1944 Ivo postopoma predajal posle, mi je nazadnje omenil tudi 'Lijo' kot eno zelo važnih zvez za nas, ki jo moramo skrbno čuvati in dobro konspirirati. Rekel mi je, da je to namestnik upravnika policije dr. Hacina svetnik dr. Kante. Čudila sem se, kako je bilo mogoče dobiti človeka pri glavi policije, pa je rekel, da mu upravnik popolnoma zaupa. Povedal mi je, da hodi na sestanek k njemu on sam...«

(...)

»Ko je šlo za to, da naj bi za naprej kon-takte z njim prevzela jaz, sem to odklonila, ker se politično nisem čutila dovolj zgraje-na, da bi razgovarjala z njim, omenila sem, da bi bil za to najboljši S. Š., ki je sodeloval v komisiji za ugotavljanje zločinov. Res je glede tega potem 'Ivo' uredil s S. Š., da je prevzel to delo...«

V zapisniku o zaslišanju S. Š.⁴⁶ je na pri-mer navedeno tole:

»... ko se je pripravljaj zapisnik, je prišel Loh in predlagali so mi zadnji adut: doku-ment (dolgi list) – pogovori s Kantetom... Ta dokument sem napisal Mekinovi-Trdi-novi... kak teden pred aretacijo. Nato so mi pokazali zapisnik Mekinove, kjer so bili navedeni taki detajli, ki jih nihče razen me-ne in Kanteta ni vedel.

Takrat se je zgodil špasesen moment: pri-šel je najprej Rigler, ki sem ga malo poznal. Vprašal me je: 'Torej je Lija Kante ali ni?' Jaz sem odgovoril: 'Saj imate napisano...' Rekel mi je ponovno: 'Ali priznate to.' Od-govoril sem: 'Priznam.' Tedaj je odšel tudi Loh. Nato smo napravili zapisnik o vsem tem.«

Poleg Vladimirja Svetina-Ive sta to, da je Lija dr. Vladimir Kante torej vedela le še Leopoldina Mekina in S. Š. Kdo od njiju je prvi spregovoril pri zaslišanju na policiji, je jasno iz navedenih zapisnikov.

Iz dveh anketnih listov S. Š.⁴⁷ je razvid-no, da tedaj, ko je delal v komisiji za ugotav-ljanje zločinov, ni bil član partije. Sprejet je bil šele septembra 1945 kot poverjenik Mestnega ljudskega odbora. Maja 1947 je bil njegov sprejem anuliran. Po letu dni, 26.

septembra 1948, pa ga je celica Ministrstva za komunalne zadeve Socialistične republi-ke Slovenije ponovno sprejela v partijo brez predhodne kandidatske dobe kot na-čelnika uprave.

Še podatek iz mape o S. Š.⁴⁸: pri občin-skem partijskem komiteju Ljubljana-Vič je bilo 8. avgusta 1960 izločenih 21 dokumen-tov in poslanih na centralni komitej.

In še o tem, kar piše Karel Forte: »... da je S. Š. po osvoboditvi za to tudi odgovar-jal.«

V izjavi Anice Sotlar⁴⁹ je podatek, kako je bilo v zaporu, ko je bila skupaj s S. Š., pa o tem, da je po osvoboditvi na prvih volit-vah agitirala za to, da so ga izvolili v Mestni ljudski odbor – postal je tajnik in je nato vse do smrti opravljal tudi druge pomembne funkcije. Anica Sotlar je med drugim izjavi-la, da ji je Vladimir Svetina-Ivo po vojni po-vedal, da je S. Š. izdal dr. Kanteta. Iva Ra-kar pa je povedala, da je januarja 1947, ko je za Viktorjem Stoparjem prevzela mesto or-ganizacijskega sekretarja na mestnem partijskem komiteju, dobila nalogo »anulirati članstvo komunistične partije S. Š.«⁵⁰ Spo-minja se le še tega, da je bil S. Š. tajnik Mestnega ljudskega odbora, ko je bila tam poverjenica.

Vse te funkcije naj bi bile torej »kazen« za izdajo dr. Kanteta?!

Vsa ta leta ni bilo javnosti znano, kako in kdo je izdal dr. Vladimirja Kanteta. Neka-teri posamezniki so celo govorili, da je po-vzročitelj vdora v Osvobodilno fronto v le-tih 1944–1945 član centralnega komiteja Komunistične partije Slovenije. Šele v

³⁶ Izjava Bože Skitek-Kržan. (Borec XXXIX/5, stran 362.)

³⁷ Izjava Anice Sotlar. (Borec XXXVII/12, stran 674.)

³⁸ Zgodovinski arhiv CK KPS in deloma objavljena spominska pričevanja.

V nadaljevanju uporabljam za že mrtve aktiviste le inicialke, razen v primerih, ko je prizadeti še pred smrtjo dovolil, da ga navajam s polnimi podatki, na primer Anica Sotlar. Izjema je Vlasto Kopač, ki je sam napisal za to številko Borca svojo vednost o vsem tem.

³⁹ Zapisnik o zaslišanju N. D. (Zgodovinski arhiv CK KPS).

⁴⁰ Izjava Rozke Štefan. (Borec XXXIX/5, stran 455.)

⁴¹ Karel Forte ali Marko Selin: Nič več strogo zaupno, II, Ljubljana 1978, strani 551 in 556.

⁴² Glej Borec XXXIX/5, stran 459.)

⁴³ Izjava Marice Čepe. (Borec XXXIX/5, stran 457.)

⁴⁴ Karel Forte ali Marko Selin. (Borec XXXVIII/2, stran 121.)

⁴⁵ Zapisnik zaslišanja Leopoldine Mekina s podpisom referenta Nace Čretnik, 21. februarja 1945. (Zgodovinski arhiv CK KPS)

Lija – svetnik dr. Vladimir Kante.

⁴⁶ Zapisnik zaslišanja S. Š., stran 2. (Zgodovinski arhiv CK KPS)

⁴⁷ Anketni list S. Š. (Zgodovinski arhiv CK KPS)

⁴⁸ Mapa z dokumenti S. Š. (Zgodovinski arhiv CK KPS)

⁴⁹ Izjava Anice Sotlar. (Borec XXXIX/5, stran 464.)

⁵⁰ Ustna izjava Ive Rakar.

knjigi Karla Forteja je bilo zapisano, kar sem citirala na začetku tega poglavlja.

Anica Sotlar-Frida je ena tistih naših sodelavk, ki so medtem umrle. Objavljamo njen dodatek k življenjepis, ⁵¹ ki ga je napisala po izreku partijske kazni »zaradi slabega zadržanja v policijskih zaporih« (ukor pred izključitvijo) 28. novembra 1946. Ta kazen jo je bolela vse življenje in jo je štela za veliko življenjsko krivico. Leta 1964 je bila obveščena, da ji je kazen zbrisana. Njen primer je treba razčistiti vsaj po njeni smrti, da njeno ime v člankih o tistem usodnem obdobju narodnoosvobodilnega boja v Ljubljani ne bo več nosilo negativnega predznaka. To ji dolgujem, saj me je pred osmimi leti prosila, da ji pomagam do resnice. Tedaj mi je prva pripovedovala o tem, kar je vedela. Jaz pa sem naredila naslednji korak, načela nepojasnjena vprašanja, žal šele po njeni smrti. Nadaljnji koraki čakajo zgodovinarje in druge strokovnjake za obdobje narodnoosvobodilnega boja v Ljubljani. Anico Sotlar objavljam s polnim imenom, saj je bila taka njena želja.

RAZMIŠLJANJA O NADALJNJEM RAZISKOVANJU TE PROBLEMATIKE

Na podlagi do sedaj zbranega gradiva sem skušala prikazati bistvene ugotovitve in domneve, ki jih lahko povzamem iz našega gradiva in nam hkrati omogočajo nadaljnje delo, ki ga je treba opraviti, če hočemo priti do jasnejše podobe tistega časa.

Še naprej je potrebno zbirati spominska pričevanja, ki nam utegnejo razjasniti, kakšno vlogo so imeli nekateri posamezniki. O tem bi na primer lahko spregovorili njihovi »sodobniki«, saj je še sorazmerno veliko živih. To velja tudi za I. E., edinega še živega izmed jetnikov SPP, navedenih z inicialkami v omenjenem članku v Borcu.

Posebno poglavje so policijski zapisniki SPP o zaslišanjih aktivistov in njihova aventičnost. Pri tem mislim tudi na arhive v tujini.

Spominsko gradivo o tem je žal preobsežno za uvodno besedo, pripravljeno pa je za nadaljnjo strokovno obdelavo.

Vsa navedena in tudi druga protislovja, ki jih zasledimo pri branju spominskega gradiva, bo mogoče rešiti le z vztrajnim de-

lom, primerjanjem primarnih in sekundarnih virov ter preostalega razpoložljivega gradiva in s preseganjem zgolj intuitivnega sklepanja. To je zahtevno študijsko delo, ki čaka čimprejšnjo obdelavo. Temeljni pogoj zanj pa je seveda dostop do vseh ustreznih arhivskih virov.

Natančneje sem obravnavala doslej dve znani domnevi o tem, kdo naj bi izdal bunker pri Mari Kralj. Ker je veliko med seboj povezanih indicev, ki obremenjujejo Leopoldino Mekina, je drugačne domneve možno graditi samo na podlagi dejstev, dokazov in protidokazov. Meni ni znano, da obstajajo, zato sem opustila razmišljanje o tretji možnosti, želim pa, da se oglasijo tisti, ki o tem karkoli vedo in bi lahko pripomogli do resnice. Še posebej naj bi se oglasili najožji sodelavci Leopoldine Mekina, ki doslej niso še nič povedali o njej in svojem sodelovanju z njo.

V tem spominskem gradivu je poleg vojnega časa deloma zajet tudi čas do leta 1948, naprej (do leta 1952) pa ne več, čeprav bi bilo tudi te poznejše dogodke treba osvetliti s spominskimi pričevanji kot dopolnilo k primarnim virom. Kolikor tega gradiva imamo, ga bomo seveda dale tistim, ki bodo nadaljevali strokovno obdelavo tega obdobja. Tudi to je bil čas težkih, skoraj nerazumljivih dogajanj v Ljubljani. Čas ponovnih zaslišanj, sumničenj, zaporov in celo procesov na sodišču zoper bivše zapornike iz časa ljubljanskega vdora. Kaže pa, da vendarle niso bili odkriti osnovni vzroki za vdor, zato obstaja možnost, da so bile pri tem nekaterim storjene hude krivice. Prav zato bi bilo treba to obdobje še posebej skrbno in objektivno raziskati. Posledica takšnega ravnanja je bila le ta, da so ljudje umolknil in se razočarano zaprli vase. Ko sem zbiral spominska pričevanja za 12. številko revije Borec iz leta 1985, sem presenečena odkrila, da so nekateri o teh stvarih jasno spregovorili prvič šele po štiridesetih letih. Nekateri pa so medtem to breme že odnesli s seboj v grob.

Zavedam se, da je v obeh številkah Borca objavljeno gradivo presegle prvoten namen – podati lik Nede Geržinič in njenih sodelavk. V njem je namreč tudi želja in zahteva mnogih še živih aktivistov Osvobodilne fronte in partije, zlasti zapornikov iz

⁵¹ Zgodovinski arhiv CK KPS.

časa vdora, da se začne čim bolj objektivno in strpno iskati in oblikovati pravo podobo tistega časa. Z vsem, kar smo doslej objavili, prispevamo k popolnejši resnici o takratnih dogodkih. Zato so očitki, da je smisel tega spominskega gradiva zgolj prikazati Leopoldino Mekina kot edino krivo za vse, brez podlage, prav tako kot so brez podlage očitki, zapisani v Prispevkih k raziskavi narodnoosvobodilnega gibanja v Ljubljani v zadnjem letu okupacije, in objavljeni v reviji Borec (XXXVIII/2, stran 121), namreč, da Hela Skulj ni hotela sodelovati – pri tako zastavljenem raziskovanju teh dogodkov v Ljubljani.

Zgodovina Ljubljane tega obdobja je še nerazčiščena, polna protislovij, da si nihče ne more in ne sme lastiti pravice, da edini lahko odkriva resnico tedanjega časa. Nasprotno, treba je zbrati čim več sekundarnih virov, ki prispevajo k pravi zgodovinski podobi, jih povezati s primarnimi viri in drugimi dokumenti ter tako preveriti avtentičnost enih in drugih.

ZAHVALJUJEMO SE VSEM, KI SO SODELOVALI PRI ZBIRANJU GRADIVA, Z ŽELJO, DA BI TUDI DRUGI, KI TEGA DOSLEJ ŠE NISO STORILI, POSREDOVALI SVOJE SPOMINE NA TISTE HUDE ČASE. TO SO KAMENČKI K MOZAIKU ČIMBOLJ POPOLNE PODOBE BORBENE LJUBLJANE, TO JE SKROMNA ODDOLŽITEV VSEM, KI SO, ZNANI ALI NEZNANI, DALI SVOJ DELEŽ, DA JE IZMUČENA LJUBLJANA PO ŠTIRIH LETIH VOJNE Z DVIGNJENO GLAVO SPREJELA PARTIZANE, KI JIH JE VELIKO IZŠLO IZ NJENIH NEDER IN SO SE SREČNO VRNILI DOMOV.

ADA DEQUAL-KRIVIC, HELA SKULJ: NEKAJ SKLEPNIH MISLI IN PREDLOGOV

V dveh letih dela smo zbrale več kot 600 tipkanih strani spominskih pričevanj. Pretežni del je bil objavljen v dveh številkah revije Borec (XXXVII/12 in XXXIX/5), preostalo neobjavljeno gradivo je urejeno za nadaljnjo strokovno obdelavo in pripravljeno za ustrezne arhive ustanov.

Zbrano gradivo je zgodovinski prispevek k novejšemu obdobju Ljubljane. V njem se zrcali podoba te preteklosti, kakor so jo doživeli člani, aktivisti revolucionarnega gibanja v Ljubljani. V gradivu je nič koliko podatkov, ki pazljivemu bralcu odpirajo vrsto tem, ki bi jih kazalo strokovno obravnavati, ki pa presegajo okvir našega zbiranja (vloga tujih in okupatorjevih obveščevalnih služb, delovanje domobranske politične policije, še vedno neraziskana pozitivna vloga primorskih Slovencev v osvobodilnem gibanju v Ljubljani in Mariboru itd.) In še: Dosedanja spoznanja, ki nam jih je dalo to gradivo, poudarjajo, da v naših zgodovinskih delih in raziskavah še vendarle premalo upoštevamo človeka, ki je kreiral pretekli boj in živel v času, ki ga raziskujemo. Izpovedi ljudi so eden najbolj pomembnih virov za psihološko emocionalne, tudi za splošno družbene in politične osvetlitve obdobja narodnoosvobodilnega boja.

V tem času so umrli naši sodelavci pisateljica Mira Mihelič, Anica Sotlar, Vera Stanič in Milan Guček. Z njimi je odšlo v grob marsikaj, kar so vedeli le oni.

Da se ne bi izgubilo vse, čas namreč priganja, predlagamo:

1. da se ustanovi ustrezna skupina strokovnjakov, zgodovinarjev, ki naj v sodelovanju s še živečimi akterji tistega časa in s strokovno skupino, ki pripravlja kroniko Ljubljane, pripravi program raziskave tega obdobja v zgodovini narodnoosvobodilnega boja Ljubljane in poskrbi za njegovo vključitev v ustrezne raziskovalne programe ter institucije (Inštitut za zgodovino delavskega gibanja, Mestni muzej Ljubljana itd.);

2. da se za tematiko narodnoosvobodilnega boja v Ljubljani v ustrezni instituciji takoj zaposli vsaj enega zgodovinarja, ki se bo poleg drugega lotil tudi zbiranja in urejanja izjav in spominov še živih akterjev oziroma udeležencev takratnega dogajanja;

3. da se strokovnjakom (tudi v skladu s sklepi predsedstva centralnega komiteja Zveze komunistov Slovenije o teh vprašanjih) zagotovi dostop do res vseh virov oziroma arhivov (tudi VOS, OZNA, UDV, RSNŽ itd.) in v skladu s možnostmi seveda tudi do arhivov v tujini, njihovo avtentičnost in avtentičnost drugih, zlasti policijskih zapisnikov zaslišanj zapornikov, pa ustrezno preveri;

4. omogočiti je treba objavo tudi drugih spominskih pričevanj in študij o tem času v Ljubljani, ki so že ali še bodo napisane. Objavljeno gradivo je namreč spodbudilo nekatere avtorje k opisu dogodkov tistega časa.

Avtorji televizijske oddaje *Ko se korenin zavemo* naj bi posneli oddajo tudi o tem, zadnjem obdobju ljubljanske zgodovine;

5. ponovno bi bilo treba znanstveno zgodovinsko in družbenopolitično ovrednotiti prispevek ljubljanskih aktivistov iz zadnjih dni vojne, zlasti tistih, ki so jih ubili na Turjaku, in se jim ustrezno oddolžiti, pa ne s postavljanjem spomenikov in spominskih plošč, marveč tako, da jim zavestno in s prenašanjem svojih spoznanj na mlajše rodove priznamo zaslužen in pravičen delež v skupnih prizadevanjih za osvoboditev vsega slovenskega naroda. Izjemnemu junaštvu nekaterih, tako Nede Geržinič, Martina Goriška-Venclja, dr. Vita Kraigherja in drugih, ki so bili strašno mučeni, še ni bilo dano priznanje, kakršnega si zaslužijo. Prav tako bi bilo treba pravično ovrednotiti tudi dejanja tistih, ki so, na primer, podpisali priznanje, vendar s tem niso nikogar izdali, in upoštevati pri tem okoliščine, pa tudi vso njihovo prejšnjo držo in delo;

6. ugotoviti bi bilo treba zdravstveno in materialno stanje teh aktivistov, zlasti zapornikov iz tistega časa, in jim vsaj zdaj, na starost, prav vsem do zadnjega, zagotoviti to, kar bi jim družba, za katero so se borili in trpeli, bila dolžna zagotoviti že zdavnaj, pa tega ni storila (tudi pri dvojnem šteju let ne, spomenicah, odlikovanj, da o nazivu narodnega heroja niti ne govorimo). Če je vse drugo zamujeno, bi moralo mesto ustrezno poskrbeti za tiste, brez katerih Ljubljana ne bi bila heroj.

I

V BUNKERJIH –
POSEBNIH CELICAH

UVODNE BESEDE

Ker je v noči od 3. na 4. april 1945 iz samice v zaporih prisilne delavnice na Poljanskem nasipu pobegnil dr. Hugo Skala, so zapornike, ki so bili na spisku za likvidacijo ali pa so jih bremenile posebno hude obtožbe in so bili zaprti v samicah, že na dan 4. aprila začeli seliti v posebne celice v kleti starega poslopja na dvorišču prisilne delavnice. Celice, imenovane bunkerji, so bile vlažne, z zabitimi okni, skozi katera je prodrli le pramen svetlobe. Bile so prave temnice. V njih je vladal najhujši zaporniški režim. Dostop vanje pa so imeli samo člani SPP. Natanko čez mesec dni, to je 4. maja, so večino zapornikov iz njih odpeljali na Turjak in jih tam pobili.

Po izjavah Milke Stare, Stane Ceraj-Cerič in Rože Klanjšček smo ugotovili število in imena jetnic iz štirih celic, dveh večjih in dveh ločenih. (Vlasta Vagaja-Lenič se spominja, da sta bili z Alenko Benko prvi pripeljani v temnico, v naslednjih dnevih pa so pripeljali tja še druge jetnice.) Zbrano gradivo priča o njihovem trpljenju.

V eni celici so bile Milena Babič, Alenka Benko, Roža Klanjšček, Danica Javornik, Marica Malahovsky, Anica Sotlar in Milka Stare, v drugi, ki je bila manjša, pa Stana Ceraj-Cerič, Eli Česnik, Angelca Dolhar in Vlasta Vagaja. V ločenih celicah sta bili vsaka zase Neda Geržinič in Leopoldina Mekina. Slednja je bila v celici s posebno opremo, imela je kavč in električno ogrevanje. Hkrati je bila zanjo urejena tudi posebno soba na policiji na Bleiweisovi cesti.

Skupno je bilo torej v posebnih celicah – bunkerjih prisilne delavnice zaprtih trinajst žensk. Po poklicu so bile tekstilna delavka (Roža Klanjšček), absolventka trgovskega tečaja (Eli Česnik), trgovka (Angelca Dolhar), uslužbenka (Marica Malahovsky, Leopoldina Mekina in Milka Stare), modna kreatorka (Stana Ceraj-Cerič), dijakinja (Vlasta Vagaja), študentka (Alenka Benko), učiteljica (Anica Sotlar), profesorica (Milena Babič in Danica Javornik), pravnica (Neda Geržinič).

Od trinajstih navedenih zapornic jih je mrtvih pet. Tri izmed njih, Angelca Dolhar, Neda Geržinič in Marica Malahovsky, so bile ubite na Turjaku.

V kleti starega poslopja na dvorišču prisilne delavnice so bile še druge celice – samice. V njih so bile občasno zaprte tudi druge jetnice. Poimensko smo ugotovile le Valerijo Šubič, Zorko Šlebingar, Ivanko

Pregelj, Ireno Cuk, Drago Bidovec, Branko Per, Nado Dolenc.

Tudi večina moških jetnikov je bila nagnetena v dveh celicah.

V eni, večji, so bili Andrej Grasselli, Ignac Krištof, Rudolf Kurnik, Anton Preinfalk, Rudolf Ravbar, Rihard Sever in Boris Tuma, v manjši pa Ivan Bojko, Janko Branc, Marko Bleiweis, Martin Gorišek, Anton Knez, Karel Kurnik in Zoran Tuma. V ločenih celicah sta bila Vito Kraigher in Branko Lovrečič, po vsej verjetnosti pa tudi Stanko Tomšič, Franc Mesesnel, Viktor Šuškovič, Mavricij Neuberger in še kdo. V te prostore sta bila prignana tudi dva ujeta partizana, eden je bil brez noge. Več bivših jetnikov omenja tudi zaprte policiste, organizirane v Osvobodilni fronti, toda razen Branka Lovrečiča nismo ugotovili njihovih imen.

Od dvajsetih navedenih zapornikov jih je imelo štirinajst visoko univerzitetno izobrazbo. Doktorji prava so bili Vito Kraigher, Stanko Tomšič in Boris Tuma, diplomirani pravniki Andrej Grasselli, Anton Preinfalk in Rudolf Ravbar, inženirji Ivan Bojko, Janko Branc, Viktor Šuškovič, Marko Bleiweis, Rihard Sever in Zoran Tuma, Franc Mesesnel je bil doktor filozofije in Mavricij Neuberger doktor medicine.

Od dvajsetih navedenih zapornikov so trije umrli po vojni, in to Ivan Bojko, Janko Branc in Branko Lovrečič, živa sta samo še Marko Bleiweis in Anton Preinfalk.

Za vse moške turjaške žrtve velja, da še niso zbrani ustrezni osebni podatki o njihovi življenjski in borbeni poti, ki bi nujno morali dopolnjevati spomeniško arhivsko evidenco. Vemo le, da je od šestnajstih moških zapornikov – razen Andreja Grassellija, ki so ga ubili že prej – bilo na Turjaku ubitih štirinajst. Ker je večina zapornikov mrtva, nam o njih ni uspelo dobiti več podatkov. Treba bi jih bilo še zbrati. Doslej niso ugotovili niti točnega števila ubitih na Turjaku niti imena vseh. Zato je toliko bolj pomembno še neobjavljeno strokovno delo Milana Brezovarja, ki obravnava ta vprašanja.

Nedopustno bi bilo, če Ljubljana med listinami, ki govorijo o njeni preteklosti, ne bi hranila tudi gradiva, ki bi zanamcem povedalo čim več stvarnega in človeškega o ljudeh, ki so za svetlo idejo, ki jim je pomagala živeti hude čase brutalne zasedbe, žrtvovali

svoja življenja. Med njimi so tudi ljubljanski aktivisti, ki so tragično končali na Turjaku tako rekoč na pragu svobode. Prav zato bi se bilo treba takoj in brez odlašanja lotiti zbiranja in dokončnega urejanja podatkov, ki naj bi čimbolj v celoti zarisali njihov življenjski boj, pogum in trpljenje.

V posebni številki Borca iz leta 1985, posvečeni predvsem Nedi Geržinič, so bili objavljeni fotodokumenti o njej in fotografije Angelce Dolhar in Marice Malahovsky. V pričujoči številki Borca pa te dokumente dopolnjujemo s fotografskim gradivom o moških aktivistih Osvobodilne fronte in komunistične partije, turjaških žrtvah. Za njimi je ostalo le malo spomina. Večina, ki jih je trpela v celicah političnih zaporov, je bila odpeljana v smrt. Le maloštevilni so se rešili. Nekateri izmed njih so bili zaprti v drugih zaporih, kamor naš pogled ni segal. Objavljamo samo fotografije tistih jetnikov, o katerih zagotovo vemo, da so bili v prisilni delavnici in o katerih govorijo v svojih spominih drugi jetniki.

Ko smo začeli zbirati gradivo, smo se s trpkostjo zavedeli, kako kratko je življenje ene generacije in kako malo ostane od nje. Družine večine ubitih na Turjaku so bile številne, vendar danes skorajda ni več med živimi ne njihovih bratov ne sestra in ne žena. Ustna izročila, s katerimi naj bi se v družinah ohranilo pomnjenje na pomembne dogodke, so skromna . . . Sedanji čas kot da ni naklonjen temu; ljudje so obrnjeni predvsem navzven, v čas in prostor, in skoraj ne razmišljamo o svojem rodu in njegovi zgodovinski biti ali, kakor tako radi govorimo, o svojih koreninah. Zavzetost in vztrajnost, s katero smo se lotili te tematike, pa sta nam vse bolj odstirala to čudovito žalostno preteklost. V kratkem času smo zbrali s požrtvovalnim sodelovanjem še živih sorodnikov in prijateljev teh žrtev nekaj zanimivega gradiva, ki se bo lahko s pridom uporabilo pri nadaljnjem preučevanju te problematike. Za našo objavo smo odbrali predvsem fotografije.

Iz podatkov, ki smo jih zbrali o aktivistih, ubitih na Turjaku, izstopata dve poglobljeni značilnosti, ki sta nedvomno bili usodni, ko so se politični krvniki odločali, koga bodo pokončali.

Prva značilnost je to, da to niso bili mladi ljudje, marveč moške v zrelih letih, v najbolj plodnih letih svojega življenja. Največ jih je bilo starih 35, 36, 37 let, manjša skupi-

na pa od 45 do 52; najstarejši je bil star 52 let. Glede na njihova leta smemo soditi, da so bili to strokovno in družbeno oblikovane osebnosti, ki so se z vso zrelostjo in osveščeno odločali za narodnoosvobodilno dejavnost in opravljanje nevarnih nalog, največkrat obveščevalnih. Kot taki so bili ustvarjalno zelo perspektivni kadri za čas, ki je prihajal, večina njih je že v stari Jugoslaviji revolucionarno delovala. Na videz skromen podatek, ki pa veliko pove o premišljeni okrutnosti slovenskega izdajalskega vodstva.

Druga značilnost pa je, da so skoraj vse aktiviste, ki so bili ubiti na Turjaku, aretirali skupaj z drugimi družinskimi člani. Tako Tumove, Knezova, Kurnikove in Goriškova. Torej so bile v očeh okupatorja njihove družine zaznamovane in jim je namenil le pogin.

Fotografije, zbrane iz družinskih albumov, se iztečejo s podobo pretresljive usode Arkovih iz Ribnice: matere Marije in obeh hčera, Darije, študentke filozofije, in Brede, študentke kemije. Njihova imena še dandanes niso vklesana na plošči v gozdu Smrečje pri Turjaku.

Dragocen je spominski zapis Obtožujem Branka Lovrečiča o dogajanjih v celicah prisilne delavnice v zadnjem letu vojne, ki je nastal po vojni, junija 1945. Izjavam preživelih, ki jih objavljamo v prvem razdelku, sledi zapis Danice Lovrečič-Melihar o dr. Vladimiru Kantetu, ki ga zaokroža fotografska priloga.

PRIPIS

Od 1960 se osnovna šola za Bežigradom na Trgu 9. maja v Ljubljani imenuje po dr. Vitu Kraigherju. Leta 1962 je bil v hiši dr. Mavricija Neubergerja na Vilharjevi cesti 21 obnovljen bunker. Ponovno so ga v prvotni obliki obnovili leta 1979 in odprli za javnost. Ime Nede Geržinič nosi pionirski odred osnovne šole na Ledini. Spominsko znamenje, kenotaf, v Smrečju pri Turjaku je bilo postavljeno leta 1959 in izdelano po načrtu Vlasta Kopača. Seznam turjaških žrtev mu je posredoval Odbor za zgodovinske tradicije okraja Ljubljana (Viktor Polak in Emil Novak).

Milka Stare:

Pri nas doma v kleti na Vrhovčevi 2 je bila rajonska javka za ilegalno literaturo narodnoosvobodilnega boja, v njej pa se je zbirala tudi pošta z vseh krajev. Na javko so hodili Smelj¹, Petek², Lea³, Darja⁴, Ivo⁵ in drugi; vseh njihovih pravih imen še zdaj ne poznam. Veliko gradiva smo raznesli po raznih javkah tudi domači. Delali smo vsi trije, mama, brat in jaz. Prek Slovenske narodne pomoči sem bila povezana z rajonom Šiška in prek tehnike s kvartom Zrinjskega. Tako je šlo gladko vse do jeseni 1944, ko se je nakopičilo pri nas veliko pošte, pa je ni nihče prišel iskat. Potem je nekega dne prišla Leopoldina Mekina-Neža, pregledala pošto in jo začela postopoma odnašati. Le nekaj je je še pustila. Poslej je bila edina, ki je še hodila k nam. Prihajala je pogosto in se dolgo zadrževala v pogovoru z nami. Vse jo je zanimalo, to, kako živimo, ali kaj potrebujemo in podobno. Dajala nam je poguma in nam pripovedovala, kaj vse se godi po Ljubljani. Zaupali smo ji.

Med drugim se je zanimala tudi za moje delo pri Slovenski narodni pomoči. Veliko me je spraševala o tem in me obenem opozarjala, da nas je vedno manj. Od mene je hotela natančne podatke. In jaz sem ji povedala, kar sem vedela. Vse si je zabeležila. Tisti hip, a žal prepozno, sem se zavedala, da sem naredila napako. To se je pozneje tudi potrdilo. Nekatere v notranjosti sem čutila, da me je izigrala. Od tedaj z njo nisem več dosti govorila. K nam je začela zahajati bolj poredko, konec decembra pa je sploh ni bilo več. Ostali smo brez zveze.

V začetku januarja sta prišla k nam neznanca moška. Doma sva bili sami z mamo. Povedala sta dogovorjeno geslo, vendar jima nisem odgovorila. Domnevala sem, da sta politična agenta. In sta tudi bila. Nato sta odšla v sosednjo hišo in se po daljšem času spet vrnila. V stanovanju sta opravila preiskavo. Medtem sem že bila skрила pisalni stroj, denar, seznam podpirancev in pošto, ki je še ostala. Natančno sta vse preiskala in premetala.

Naša sta samo prazen papir. Na tega sem bila v zmedbi pozabila. Rekla sem, da ga hranim še od mojega šolanja, vendar mi nista verjela. Poznala sta ovoj. Prav takega sta imela s seboj. Nato sta naju zaslišala, vsako posebej, mamo v kuhinji, mene v sobi. In potem sta spet iskala. V sobi sta dvignila celo podne deske, a našla nista ničesar.

Odšla sta s pripombo, da se bosta kmalu vrnila.

Od takrat so nas večkrat preiskali. Uničili smo vse, pisalni stroj pa skrili v premog. Ne spominjam se, kaj je bilo z njim pozneje, ali ga je kdo odnesel ali pa je ostal v premoegu do osvoboditve.

Mamo Josipino so kmalu nato sprejeli na kliniko na priporočilo dr. Merlakove. Operirana je bila na želodcu. Operacija jo je rešila aretacije in zanesljive smrti. Glede na njeno zdravstveno stanje je že zagotovo ne bi preživela. Dr. Merlakovi, dr. Žumru, ki jo je operiral, in njegovemu asistentu dr. Pleterskemu gre zahvala, da je ostala živa. Požrtvovalno in s polno zavestjo zdravniške in človeške etike so ji pomagali med zdravljenjem na kliniki in tudi še po odpustu domov.

Ko je mama odšla v bolnišnico, sva z bratom velikokrat prespala v Šiški pri Križmanovi, saj sva se bala biti doma. Pri njej sva tudi shranila, česar si nisva upala nesti po cesti ali pustiti doma.

Konec januarja 1945 so aretirali najprej brata, sredi februarja pa tudi mene skupaj s tistimi, katerih imena sem povedala Neži. Na policiji sem od sojetnic zvedela, kako je z Nežo. Žal nas nihče ni obvestil ali opozoril pred njo. Marsikaj, česar si do takrat nisem znala razložiti, mi je postalo jasno. Sojetnice so mi povedale, da Neža »govori«, in me vprašale, ali sem imela kaj opraviti z njo. Kaj sem občutila ob spoznanju, da sem bila izdana, tega ne znam opisati, rečem lahko le, da sem neznanosko trpela.

Na policiji sem ostala več kot teden dni. Zasliševali so me, a lahko rečem, da so vedeli več kot jaz. Od mene so hoteli zvedeti prava imena ljudi, jaz pa sem poznala samo ilegalna. Tepli so me, vendar sem vztrajala, da jih ne poznam. Vsako mojo besedo so preverjali pri nekom v sosednji sobi, bržkone pri Neži, a to je le domneva, saj je tam osebno nisem nikoli srečala. Imela sem občutek, da so se že izdivjali. Končno so zahtevali od mene, da se z njimi sprehodim po cestah, in če že ne vem imen ljudi, pa zagotovo poznam njihove obraze. Temu sem se uprla z vso močjo, kar je je še bilo v meni. . . in že sem se odbila od stene. Še danes ne vem, kako sem prišla v celico. Poslali so me v prisilno delavnico.

Na poti do prisilne delavnice sva se srečali z Ilonko⁶. Z njo sem bila povezana pri delu za tehniko v kvartu Zrinjskega, in če se

ne motim, tudi pri delu za Slovensko narodno pomoč. Potožila mi je, kako hudo je. Dogovorili sva se, kaj naj govorim, saj me bodo zagotovo poklicali na ponovno zaslišanje. Samo hip in že naju je stražar ločil. Straža je bila pred prisilno delavnico podvojena, stražarji so imeli na puškah bajonete. Temeljito so nas pregledali, preden so nas razporedili po sobah v prisilni delavnici. Z Ilonko sva se poslovili s pogledom in odpeljali so naju vsako v drugo sobo. Od takrat je nisem več videla. Bila sem prepričana, da je ni več med živimi.

V rednih zaporih so nam povedali, da so straže podvojili zato, ker so obesili dr. Kanteta. Takoj po prihodu so me obvestili, da bom šla naslednjo noč spet na zaslišanje. Dali so mi v podpis zapisnik, a ne vem, kaj sem podpisala.

V začetku aprila so me prestavili iz rednih zaporov v politične. Ti so bili v kleti sosednje zgradbe. Temnice so bile vlažne, okna zabita, le pramen svetlobe je prenikal skozi špranje. V celici nas je bilo sedem. Moje upanje, da bom preživela, se je razblinilo. Težko mi je bilo, najbolj zaradi mame, saj sem jo od odhodu pustila samo v postelji, in to štirinajst dni po operaciji.

Po osvoboditvi sem zvedela, da nas je bilo v posebnih celicah prisilne delavnice 50 (13 žensk in 37 moških) in da so jih 25 ubili na Turjaku. Ženske smo bile zaprte v dveh celicah, v eni štiri in v drugi sedem. V manjši celici z golim skupnim ležiščem so bile Angelca Dolhar, Eli Česnik, Stanka Ceraj in Vlasta Vagaja. V drugi, nekoliko večji, in s prav takim ležiščem so bile Danica Javornik, Anica Sotlar, Marica Malahovsky, Milena Babič, jaz in še dve ženski⁷, katerih imen se ne spominjam. Na ležišču je bilo tako malo prostora, da smo lahko ležale le na boku, tesno druga poleg druge, in se obrnile le, če se je obrnila prva oziroma zadnja. In tako noč za nočjo ... vmes pa je padalo. Vsako noč so nas budili. Na pisk se je bilo treba postaviti v pozor in stati tako, ko so se odprla vrata. Če je katera zamudila, je morala tekati po hodniku in prenašati udarce, ki so padali po njej. Milena Babič je ležala zraven mene. Od pretepanja in mučenja je bila zelo oslabiljena. V spanju sva se držali za roke, da sem jo lahko ob pisku, ko sem planila z ležišča, potegnila za seboj in jo tako postavila pokonci.

Pogosto so si nas ogledovali, največ Marico Malahovsky, in nas predstavljali kot

»cvet naroda«. Nemogoče je opisati trpljenje. Sreča pri vsem hudem je bila, da nas je bilo sedem. Podnevi nismo smele ležati, samo hoditi ali sedeti. V celici je noč in dan gorela žarnica. Zaradi njene žarke svetlobe so me bolele oči. Od pretepanja smo bile vse črne in podplute. Delale smo počepe, se masirale in hrabrile druga drugo, čeprav smo vedele, da nas skozi linico v vratih stalno nadzirajo.

Ob prihodu v zapor so nam odvzeli vse. Pustili so nam samo odejo, skledo in žlico. Vse drugo so shranili v posebno sobo, od koder so v zadnjih dneh pobrali vse, kar je bilo uporabno zanje, predvsem nahrbtnike in menažke.

Nekega dne so pripeljali skupino partizanov. Bilo je tako hudo, tako grozno. Dolgo nismo vedele, da je med njimi tudi dr. Vito Kraigher. Ob njegovem imenu smo onemele in se spraševale, kaj se dogaja.

Na dan prvega maja so nas postrojili po velikosti po dve in dve in nam ukazali, naj s pendrekom tepemo druga drugo, nato pa so nas pretepli še oni. Vedno smo imele v eni posodi vodo za obkladke, tokrat pa nam jo je, medtem ko nas ni bilo, nekdo zlil proč. Nismo vedele, ali le prav malo, kaj se dogaja zunaj. Le po njihovem divjanju smo slutile, da se nekaj pripravlja.

Tako je prišla tista strašna noč od 3. na 4. maj. V hrupu, kričanju, brnenju motorjev, ropotu in loputanju vrat smo stale in nemo prisluškovalle. Ko so se odprla naša vrata, je zadonel klic: »Marica Malahovsky, poberite svoje stvari!« Potem je hrup potihnil. Dopoldne so se vrnili do konca podivjani. Začel je brneti telefon, slišati je bilo tekanje po hodniku, nato popolna tišina. Pri nesli so hrano. Bila je boljša in tudi več je je bilo. Pojesti smo morale tudi za Marico, ki je ni bilo več. Ko smo jedle, so se nenadoma odprla vrata, v celico je vstopil policist in iztrgal iz rok ene od sojetnic menažko ter brez besed zlil ostanek hrane v latrino, nato pa hitro odšel. Po vsem tem smo sklepale, da ni več daleč dan, ko bomo rešene, če bomo seveda preživele. Ne spominjam se, ali je bilo to še isto popoldne ali pa naslednji dan, hitro smo morale zapustiti celice in se preseliti nazaj v redne zapore. Povedali so nam, da se nam ni treba ničesar več bati in da nihče več ne bo nikamor odpeljan.

Okrog 6. maja 1945 so nas začeli posamič spuščati domov z opozorilom, naj se ne družimo in ne zadržujemo predolgo na cesti, saj

po mestu še krožijo belogardisti, in tisti, ki smo bili v temnicah, smo bili prvi na njihovem seznamu za likvidacijo.

Moja prtljaga je bila skromna. Odeja, skleda, žlica in nekaj perila, a sem vseeno hodila od prisilne delavnice do doma dve uri, čeprav ni bilo več kot deset minut hoda. Na vsakih nekaj korakov sem morala počivati. Šlo mi je na jok; zaradi nemoči, zaradi veselja, preprosto nisem verjela, da grem domov. Doma sem brez besed sedla na stol v kuhinji in zajokala.

Hudi in bridki so ti spomini, in želim si, da se kaj takega nikomur več ne bi zgodilo. Po vojni sem slišala nekoga reči: »En dan temnice ima človek za vse življenje dovolj.« Utrnila se mi je misel, da bi moralo biti veliko življenj za vse tiste dni, za vse nas tam doli.

Tudi brata so januarja 1945 odpeljali v prisilno delavnico, nato pa so ga poslali na prisilno delo v Ribnico. Domov se je vrnil malo pred osvoboditvijo. Bil je povezan prek Jake Hlebša, ki je imel špecerijsko trgovino v današnji Rozmanovi ulici. V njej je bila javka in tja je od nas nosil partijsko in frontno literaturo. Dan na dan je bil s trciklom na cesti. Z vseh koncev Ljubljane je vozil material v Hlebševo trgovino, od koder so ga nato odpeljali v gozdove. Brata so prvič zaprli že v začetku marca 1942 med racijami po hišah. Odnali so ga v vojašnico na Poljanski cesti. Ker je bil osumljen sodelovanja z Osvobodilno fronto, so ga premestili v zapore v vojašnici na Taboru v Ljubljani, potem v Vočce v Tolminu in nato v taborišče Gonars. Jeseni istega leta je bil prestavljen v koncentracijsko taborišče Renicci. Tam je ostal do kapitulacije Italije. Domov se je vrnil šele decembra 1943. (Ko je bil star enajst let, je imel težko operacijo kolena, v taboriščih pa se mu je zdravstveno stanje še poslabšalo.) Ker sta bila pri nas javka za pošto in rajonsko skladišče za vso tehniko, je deloval v glavnem po tej liniji. Umrl je 2. novembra 1976.

21. decembra 1986

OPOMBE

¹ Nada Tarman-Vogrjič.

² Janez Pleško.

³ Iva Rakar.

⁴ Marija Vajšel.

⁵ Vladimir Svetina.

⁶ Roža Klanjšček.

⁷ Alenka Benko in Roža Klanjšček.

PRIPIS

V zaporu so Milki Stare pri mučenju poškodovali hrbtenico. Nima priznane dvojne dobe, njen zahtevek je komisija dvakrat zavrnila.

Stana Ceraj-Cerič:

Po aretaciji jeseni 1943, v zaporu sem bila osem dni, sem bila z dela pri varnostnoobveščevalni službi razporejena na delo v AFŽ.

Aretirana sem bila med akcijo, ko smo zbiral denar za Osvobodilno fronto na magistratu. Kot vosovka se akcije ne bi smela udeležiti, zato sem bila kaznovana s partijskim ukorom. Po osvoboditvi mi je bila kaznen brisana.

V AFŽ sem delala na ravni okrožja Ljubljana. Leta 1944 sem se srečala z veliko ljudmi, vendar se večine zelo slabo spominjam. Iz tega časa se mi je najbolj vtisnila v spomin moja sodelavka Roža Klanjšček-Ilonka, ki je kot ilegalka štiri mesece preživela pri meni na Lepodvorski 35, do najine aretacije 19. februarja 1945.

Z Roziko, kakor smo jo klicale, sva bili med zadnjimi, ki so prišli v zapor ob vdoru ljubljanske politične policije v organizacijo Osvobodilne fronte.

Med zaslišanjem sem se izmikala, da ne vem ničesar, da bom priznala le, če mi bodo lahko kaj dokazali, in podobno. Ker sem vse zanikala, so me soočili s Poldko Mekina. Ko je vstopila v sobo, sem se nasmejala in rekla: »Tako torej, tebi se lahko odvalim, da sem danes tukaj?« Ona mi je odvrnila: »Nima smisla, da tajiš, vse vedo...«

Na naslednje zaslišanje sem čakala kak teden. Medtem sem od jetnic, ki so bile z menoj v celici, zvedela marsikaj, kdo je zaprt, kaj je izdano, tako da sem bila na zaslišanje pripravljena. Tokrat sem jim rekla, da bom povedala vse, kar vem, da pa se težko koncentriram, ker sem bila pred enim mesecem operirana. In ker potrebujem več časa za razmišljanje, sem rekla, sem pripravljena vse napisati. Po kratkem posvetu so agenti, ki so bili navzoči pri zaslišanju, soglašali z mojim predlogom, vendar so mi zagrozili, da me čaka dvojna kazen, če jih bom ogoľufala.

Naslednje jutro so me posadili v manjšo sobico, mi dali papir in svinčnik in me do opoldneva pustili samo. Le občasno so me nadzorovali. Opoldne so mi vzeli, kar sem napisala, in me vrnili v celico. Naslednji dan so me zasliševali nepretrgano dvanajst

ur. Zasliševalci in daktilografinje so se medtem seveda menjavali. Vendar moja pozornost ni popustila. Zaradi mene in tridesetih strani mojega zapisnika ni nihče prišel v zapor in tudi po osvoboditvi zaradi svojih izjav nisem odgovarjala.

Po zaslišanju na policiji sem bila premeščena v prisilno delavnico. Tam sem srečala Maro Kralj in druge. Šestega maja zvečer je kletne prostore prisilne delavnice zasedla redna policija. Odpeljali so nas v gornje prostore prisilne delavnice, ki so jih bili medtem že izpraznili. Izpuščali so nas posamič, saj bi nas belogardisti, če bi nas našli v skupini, zagotovo pobili.

Namesto da bi po osvoboditvi takoj poiskala zdravniško pomoč – od udarcev sem bila vsa podpluta od pasu do kolen in sem se le stežka premikala, imela pa sem tudi druge poškodbe – sem se takoj lotila političnega dela. Tako sem ostala invalidna. Levo stopalo imam omrtvičeno, leva noga mi usiha, desna pa se postopoma krajša.

Novembra 1945 smo aktivistke v Gradišču ustanovile šivalnico AFŽ. Leta 1946 sem postala pogodbená učiteljica na ženski obrtni šoli in opravljala podobna opravila, med drugim tudi v Idriji, vse do premestitve v Beograd, 5. decembra 1947, na Komite za šole in znanost, oddelek za strokovne šole. Jeseni 1948 je bila v Beogradu ustanovljena Akademija uporabnih umetnosti z oddelkom za kostumografijo. Od leta 1949 sem bila štipendistka in redna študentka akademije, junija 1952 pa sem diplomirala kot akademska slikarka kostumografka. Avgusta 1952 sem se zaposlila v Novem Sadu v Srbskem narodnem gledališču kot prva stalna kostumografinja in ostala tam osemnajst let, do upokojitve leta 1970.

4. januarja 1986

Roža Klanjšček:

Z zanimanjem sem prebrala spominsko pričevanje v reviji Borec, posvečeno Nedi Geržinič in boju ljubljanske organizacije Osvobodilne fronte od poletja 1944 do 9. maja 1945. V zadnjih mesecih pred osvoboditvijo sem bila tudi jaz zaprta v celici, Dušan bunkerjih, v prisilni delavnici na Poljanskem nasipu, a nobena od nekdanjih tovarišic ni omenila mojega imena v svojem spominu na tiste težke dni, niti se ni spomnila mojega ilegalnega imena Ilonka. Čutim

se prizadeto, ker moje ime sploh ni bilo omenjeno, čeprav sem ena od živih prič. Po vojni sem se vrnila v rodni Maribor in tako so se pretrgali stiki z aktivisti iz ljubljanske ilegale.

Rojena sem bila leta 1915 v Mariboru. Leta 1941 sem skupaj z možem pribežala pred nacisti v Ljubljano. Dobila sva sobico v Baragovem semenišču. Tam nas je bilo osemdeset strank, samih beguncev. Osvobodilni fronti sem se pridružila že leta 1941, prek moža, ki je bil vključen v Osvobodilno fronto v železničarskih delavnicah. Pri nas so imeli sestanke Primož, Marica Čepe in drugi. V terenskem odboru Osvobodilne fronte in Slovenske narodne pomoči so me poznali pod ilegalnim imenom Lija. Povezana sem bila z Milico Kernc, Cilko Polonco, Evo Grošelj. V začetku 1943 sem bila obratna poročevalka za rajon Bežigrad, povezana z Dragico Jarc-Nevenko, z Ramovšem na carini in na Kmetijskih poskúsnih postaji z inž. Fajdigo. Po odhodu moža v partizane sem bila sprejeta v kandidacijsko celico, v kateri sta bila Marko Bleiweis in Hugo Skala-Lipe.

Spomladi 1944 me je Darja Strela povezala v okrajni odbor Slovenske narodne pomoči. Tam so z mano delale Ivanka Repič, Vera Marentič, Tončka Volk. Tu sem tudi dobila ilegalno ime Ilonka. Kot delegat je prihajal Vladimir Svetina-Ivo. Skrbela sem za družine partizanov, zapornikov in ilegalcev za Bežigradom. Na pobudo Vladimirja Svetina sem se zaposlila v Kuverti in tam ljudi povezala v Delavsko enotnost. Po liniji AFŽ sem v okrajnem odboru sodelovala s Stanko Ceraj, Danico Javornik in Angelco Dolhar. V okrožnem odboru Osvobodilne fronte sem bila povezana z Lojzom Grasseliljem, Hugom Skalo, Ančko Volk. Odbor je vodil Vladimir Svetina-Ivo.

Po aretaciji Darje Strela¹ sem morala v strogo ilegalo. Takrat mi je Mimi sporočila, da sem sprejeta v partijo. Dne 19. februarja 1945 sem bila skupaj s Stanko Ceraj-Cerić aretirana pri Cerajevih.

Ko so me drugič pripeljali na zaslihanje na policijo, so me po zaslišanju vrgli v celico, v kateri je bilo okrog deset žensk, med njimi Neda Geržinič in Mara Kralj. Sčasoma so drugo za drugo premestili v druge zapore, tako da sva z Nedo ostali sami v celici devet dni. Medtem so naju zasliševali in pretepali. Nedi je nekdo prinesel mazilo, s katerim sva se mazali po pretepanju. Nedo

so hudo mučili že prej, tako da je imela nogo ožgano do kosti. Pripovedovala mi je, da je nastala neprecenljiva škoda, ker je padlo policiji v roke vse štiriletno delo obveščevalne službe, in da je v Osvobodilni fronti veliko vrinjencev, ki po vojni ne bodo delali v našo korist. Povedala mi je, da je Mimi klonila, ker je dobila epileptični napad, policija pa je to izkoristila.

Mene je pretepal neki Potočnik, referent pa je bil Mihelič. Nad Nedo Geržinič se je znašal Kobi.

Po desetih dneh zasliševanja na policiji so me za deset dni vtaknili v samico. Tam so me soočili z Mimo. Pred mano je povedala, da sem bila sprejeta v partijo, da pa po partijski liniji še nisem dobila naloge. Zato so me odvedli v skupne prostore zopora. Čez čas so nas spet poslali v kletne prostore, v katerih so zaradi Lipetovega (dr. Hugo Skala) pobega zazidali že tako majhna okna. V posebni celici prisilne delavnice so bile z menoj Stana Ceraj, Dana Javornik, Vlasta Vagaja, Milica Stare, Anica Sotlar, Eli Česnik, Marica Malahovsky, Angela Dolhar. Iz bunkerja nas je kmalu rešila redna policija, razen štirih, ki so jih odpeljali agenti s poročnikom Jeseničnikom na čelu.

20. januarja 1986

OPOMBA

¹ Marija Vajšel

PRIPIS

Roža Klanjšček je s podatki, ki jih je navedla, dopolnila našo vednost o jetnicah v posebnih celicah prisilne delavnice in delno tudi o tedanji organizaciji Osvobodilne fronte in partije v Ljubljani. V seznam smo jo vključili kot jetnico večje celice in tako dopolnili število trinajstih zapornic v usodnih dneh pred 4. majem 1945. Roži Klanjšček se zahvaljujemo za podatke in sodelovanje. Vse bivše jetnice, ki jih je omenila v svojem zapisu, smo seznanili z njenim pisanjem. V odgovor na njeno pisanje so poslale svoje prispevke Stana Ceraj-Cerič, Ljuba Matelič in Marija Babič-Vidic. Vse, ki jih omenja Klanjščkova, se spominjajo le ilegalnega imena Ilonka in tega, da je bila iz Maribora, da je bila zelo mučena in da so bile posledice mučenja še vidne, ko so jo vrgli v celico, bunker. Izraza Dušan bunker ne poznajo, lahko pa bi bil Duscha bunker. Pripominjajo tudi, da takrat izraza delegat niso uporabljali. Glede Nede Geržinič Mara Kralj izključuje možnost, da bi bila zaprta skupaj v samici še z devetimi drugimi jetnicami. Z Nedo je bila samo enkrat sama zaprta na policiji (glej izjavo v 12. številki Borca iz leta 1985). Vlasta Vagaja-Lenič, ki se Ilonke dobro

spominja iz zaporov v prisilni delavnici, predvsem tega, kako zelo je bila pretepena, pa pravi, da je Nedo dovolj dobro poznala, da ve, da o svojem obveščevalnem delu ni govorila. Prispevki, ki so jih v tej zvezi napisale Ljuba Matelič, Marija Babič-Vidic in Stana Ceraj-Cerič, so objavljeni na naslednjih straneh.

Stana Ceraj-Cerič:

Spominjam se, da je bila Roža Klanjšček do agentov zelo napadalna. Pretepli so jo že na večer aretacije in nato še nekajkrat. Zaprti sva bili vsaka v drugi sobi, tudi v kletnih prostorih prisilne delavnice nisva bili skupaj.

Roža je bila aktivistka, vendar ne kurirka. Povedala mi je, da se je družila tudi z dvema zakoncema, Primorcema ali Idriječanoma, ki sta stanovala v podstrešnem stanovanju nasproti magistrata. Mož je bil menda hišnik. V kupoli na podstrešju je bil bunker, v katerem sta našla zatočišče tudi Vladimir Svetina-Ivo in Mira Tomšič-Vlasta. Po aretaciji moža in po njegovi deportaciji v taborišče, kjer je baje umrl, smo izgubili sled tudi za njegovo ženo Poldko.

Rozika nas je oskrbovala s ponarjenimi živilskimi kartami, ki jih je dobivala kot illegalka.

24. februarja 1984

Ljuba Matelič:

Rozika Klanjšček, z ilegalnim imenom Ilonka in Rožmarin, je bila med vojno begunka iz Maribora. Stanovali sva skupaj v Baragovem semenišču v Ljubljani. Tam je bilo takrat nastanjenih okrog šestdeset begunskih družin, predvsem s Štajerske. Po poklicu je bila tekstilna delavka in do vojne zaposlena v Hutterjevi tekstilni tovarni v Mariboru (danes MTT).

Za Osvobodilno fronto sem začela delati spomladi 1942. Kot članica Skoja sem bila organizirana v mladinski organizaciji, bila sem tudi obveščevalka četrtega kvarta rajona Bežigrad. Ne spominjam se, da bi v tistem času v Baragovem semenišču delovala kaka organizacija Osvobodilne fronte, v katero bi bili povezani starejši prebivalci. Do tega je prišlo šele kasneje, leta 1942 ali 1943. Posamezniki so bili povezani tam, kjer so bili zaposleni. Mož Rozike Klanjšček je delal na železnici in bržkone tudi njo povezal z delom za Osvobodilno fronto pri železnici.

Aktivneje se je v narodnoosvobodilno gibanje vključila po kapitulaciji Italije in odhodu moža v partizane. Ostala je sama, se izselila iz Baragovega semenišča in šla v ilegalo. Zaposlila se je v tovarni Kuverta za Bežigradom. Direktor ali lastnik tovarne je bil Jože Gorjanc.

Meni je zaupala in poslej sva se večkrat sestajali. Pritoževala se je, da so ji v kratkem času naložili vse preveč funkcij in da se boji, da jo bodo Nemci kmalu odkrili. Ni pa mi povedala, kakšne funkcije opravlja. Konec 1944 se je povezala z mestnim (ali okrožnim) odborom AFŽ, meni pa zaupala delo za Slovensko narodno pomoč za Bežigrad. Zbirala in raznašala sem podpore pa pošto partizanov, ki so pisali svojcem v Ljubljano, in hodila na razne javke v Ljubljano. Najbrž je s tem, da mi je prepustila omenjeno delo, razbremenjevala sebe. Govorila je o Nedi Geržinič, dobro je poznala ilegalko Mimi. Nekoč, ko sta se srečali, sem bila zraven. Po vojni je zagovarjala Mimi. Rekla je, da so jo preveč mučili, da bi lahko zdržala.

Ilegalno je stanovala pri Stanki Ceraj-Cerič. Skupaj sta bili tudi aretirani.

Ko sem leta 1944 postala članica mestnega odbora AFŽ, smo organizirali pobiranje števne lire. Zaupali so mi območje v Mostah in na Viču. V Mostah so zadevo pravilno razumeli in pobirali števne lire samo od pripadnikov Osvobodilne fronte, tovarišica na Viču, ki je bila zaposlena v trgovini na Tržaški cesti, pa je liro več zaračunala vsakemu kupcu. Ko sem ji rekla, da se ne strinjam s takim načinom zbiranja denarja, se je pritožila ilegalki Mimi, ta pa je Roziko Klanjšček vprašala, zakaj si dovoljujem take pripombe.

3. aprila 1986

Marija Babič-Vidic:

Leta 1944 sem zaradi konspiracije večidel prenočevala po tujih stanovanjih v Ljubljani, čeprav še nisem bila prava ilegalka, saj sem še imela legalne dokumente. Večine naslovov stanovanj in družin, pri katerih sem občasno bivala, se ne spominjam več, tudi zato, ker smo podatke o tem takrat hote potiskali v pozabo. Česar ne veš, pač ne moreš povedati! Dobro pa se spominjam podstrešnega stanovanja v četrtem

nadstropju stanovanjske zgradbe pred Škofijo 1 v Ljubljani. Menda je bilo Jurjevčevo. Neke septembrske noči leta 1944, ko sem prenočevala pri njih, so bili tam še najemnik stanovanja, njegova žena, ilegalka po imenu Ilonka – njene dejavnosti nisem poznala, in Vladimir Svetina-Ivo. Videla sem tudi bunker, v katerega se je prišlo iz stanovanja, vendar ga tiste noči nismo uporabili. Po vojni sem najemnika stanovanja večkrat srečala, zaposlen je bil v Mestni hranilnici.

7. aprila 1986

Mara Kralj:

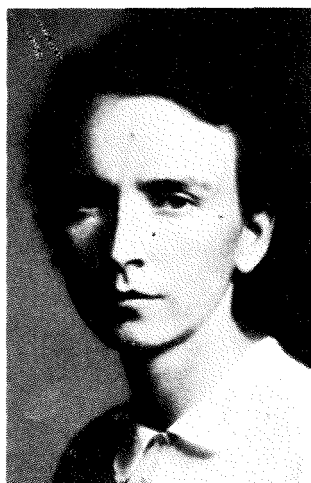
Nikoli ne bom pozabila Marije Arko. V prisilno delavnico so jo privlekli vso pretepeno in podpluto. Skupaj sva bili zaprti v največji sobi, noč, morda dve. Potem so jo odpeljali. Ne ona ne mi nismo vedele kam, vedele smo le, da jo čaka novo trpljenje. Že takrat so jetnice govorile, da so njo in njeni dve hčerki, študentki Bredo in Darjo, strahovito mučili. Marija Arko iz Ribnice je bila rojena 17. marca 1899, hčerka Darja 10. septembra 1921 in Breda 1. januarja 1923.

Vse tri so bile umorjene na Turjaku.

14. februarja 1987

PRIPIS

Fotografije Arkovih objavljamo v posebni fotografski prilogi Iz družinskih albumov turjaških žrtev.

POSEBNA CELICA

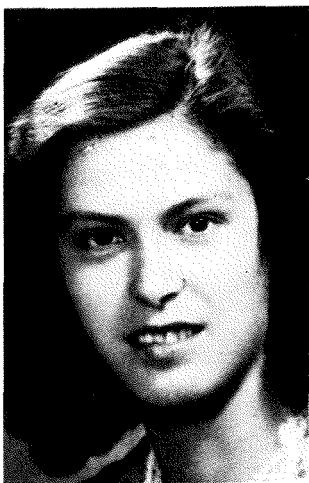
MILENA BABIČ, 1945
ALENKA BENKO, 1943
DANICA JAVORNIK, 1946

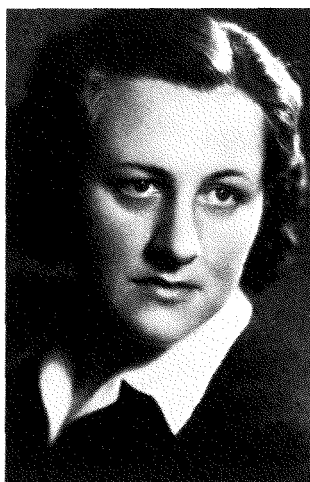

PRVA CELICA

ROŽA KLANJŠČEK, 1942
MARICA MALAHOVSKY, 1940
ANICA SOTLAR, 1940
MILKA STARE, 1941

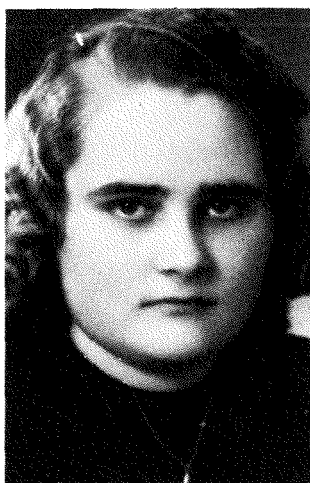
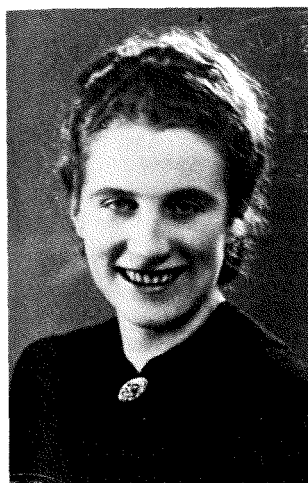
DRUGA CELICA

STANA CERAJ-CERIČ, 1946

ANIČA DOLHAR, 1940

ELI ČESNIK, 1956

VLASTA VAGAJA, 1945

SAMICA

NEDA GERŽINIČ

POSEBNA SOBA - CELICA

LEOPOLDINA MEKINA

MOŠKE CELICE

Anton Preinfalk:

Inženir Ivan Trofin-Bojko se je rodil 1. januarja 1896 v Perejeslavu v Rusiji. Po prvi svetovni vojni je prek Beograda in Zagreba prišel v Ljubljano in se tu naselil za stalno. Zaposlil se je pri železnici. Ob delu je doštudiral elektrotehniško fakulteto. Po osvoboditvi se je zaposlil na Ministrstvu za industrijo in rudarstvo in nato pri Elektrogospodarstvu Slovenije kot dispečer. Umrl je leta 1976. Vso okupacijo je bil aktivist Osvobodilne fronte. Dne 19. februarja 1945, v času velikega vdora, so ga zaprli kot obveščevalca; najprej v redne zapore politične policije, nato pa v posebne kletne zapore. Zaprt je bil z nekaterimi tovariši, ki so jih tik pred osvoboditvijo pobili na Turjaku. Njegovo ženo Pavlo Bojko, rojeno Ručigaj, so kot aktivistko Osvobodilne fronte zaprli 3. januarja 1945, po ovadbi v trgovini Bonač, zaradi sodelovanja pri zbiranju in odpošiljanju velikih količin blaga za Osvobodilno fronto. Ves čas je sodelovala pri dobavljanju papirja za tehniko. Pri tem delu je spoznala med drugimi tudi Angelo Dolhar in Mimi. Slednja ji je ostala v spominu predvsem zato, ker je povsem odkrito govorila o Osvobodilni fronti vpričo drugih ljudi, kar se ji ni zdelo prav nič konspirativno. Nekaj dni pred koncem vojne je bila z drugimi jetnicami transportirana v Ribnico.

18. novembra 1986

PRIPIS

Zapisano po pripovedovanju Pavle Bojko, rojene Ručigaj.

Katarina Grasselli:

Moj brat Andrej Grasselli se je rodil v Ilirski Bistrici 26. februarja 1907, v družini s tremi otroki. Oče je bil sodnik. Prvo svetovno vojno smo preživel v Ljubljani. To omenjam zato, ker so takrat v razgledanih, naprednih krogih, kamor je sodila naša družina, živahno razpravljali o politiki, bodoči Jugoslaviji, naših velikih zaveznikih, humanizmu in tudi o rasizmu in zatiranju narodov.

Po vojni smo živeli v Mariboru, kjer je Andrej dokončal gimnazijo. Bil je dober učenec, nadarjen za jezike in matematiko. Še zelo mlad je sanjal o izrabi sončne energije, želel je študirati tehniko. Vpisal se je na

pravno fakulteto v Zagrebu. Diplomiral je v Ljubljani. Obe s sestro sva se zelo dobro razumeli s bratom. Bili smo vesele narave, radi smo imeli družbo, gojili smo šport. Andrej je planinaril in smučal. Veliko je zahajal v gledališče. Bil je dober organizator, delaven in požrtvovalen, in to mu je koristilo tudi pri delu med vojno v boju proti fašistom in pri snovanju boljše bodočnosti. O delu v organizaciji Osvobodilne fronte se z mano in sestro, čeprav smo bili zelo povezani, zaradi konspiracije skorajda ni pogovarjal. Na mestnem magistratu je služboval vse do aretacije 6. januarja 1945.

O njegovi tragični smrti sem zvedela v Pragi, na poti domov iz Ravensbrücka. Našega Andreja-Kostjo so ubili po hudem mučenju v noči od sobote na nedeljo. Snidenje s svojci je bilo žalostno. Sodelavci in prijatelji mojega brata so nam tedaj bili v veliko uteh. Pokojna sestra Doda mi je pripovedovala, da je prišla mati domov s pismom v roki, v njem je pisalo: »Sporočam vam, da je bil vaš sin v noči 21. aprila na begu ustreljen – Loch.« Ni jokala. Ni mogla jokati. Bila je do kraja izmučena po nešteti dnevih prestanih strahot, po brezupnih posredovanjih za rešitev sina, po neprespanih nočeh, po tragičnih vesteh o borbah sotrpinih...

Andrej, vsak dan mislim nate, povej, ali bomo kdaj sposobni ustvariti tak svet, o katerem si sanjal... ali bomo izkoristili sončno energijo, da bo ogrela tiste, ki danes zmrzujejo...

6. februarja 1986

Lojze Tršan:

Ljubljanska mestna občina ali Magistrat, kakor so jo imenovali, je pred vojno s svojimi uradi in podjetji urejala upravno in gospodarsko življenje v mestu. Uradi vodstva mestne občine so skrbeli za gospodarstvo, finance, stanovanja, zaščito, šole, prekrbo, pobiranje trošarine itd. Mestna občina je imela svojo zdravstveno službo z reševalno postajo in gasilci ter elektrarno, plinarno, podjetje za komunalo, klavnico, vrt-narijo, pogrebni zavod itd. Ob kapitulaciji Jugoslavije je vodstvo Magistrata z županom dr. Jurom Adleršičem na čelu v znak dobrodošle Italijanom simbolično predalo mestne ključke. Večina uradništva in delavstva se z italijansko zasedbo ni sprijaznila. Na Magistratu je bil ustanovljen matični

odbor Osvobodilne fronte, ki je povezoval dejavnost proti okupatorju v vseh uradih in podjetjih, v katerih so delovali pristaši in aktivisti Osvobodilne fronte, povezani v odbore Osvobodilne fronte.¹ Tudi na predsedstvu mestne občine je bil odbor Osvobodilne fronte, njegovi člani pa so bili dr. Ivo Frelih, Stane Gašperšič in Andrej Grasselli.²

Andrej Grasselli je bil pred kapitulacijo Jugoslavije zaposlen kot vodja zaščitnega oddelka pri mestni občini Ljubljana na Magistratu in je skrbel za zaščito civilnega prebivalstva ob morebitnem sovražnem zračnem napadu. Ta urad so Italijani ob kapitulaciji razpustili.³ Novembra 1941 so mestni anagrafski urad preselili iz prostorov policije na nekdanji Bleiweisovi cesti 23 v Cundrovo hišo na Mestnem trgu 23. Ob preselitvi je anagrafski urad prišel pod pristojnost mestne občine. Naloga anagrafskega urada je bila registracija prebivalstva. Italijani so na vsem zasedenem ozemlju uvedli strogo kontrolo gibanja prebivalstva. Vsak državljan je moral imeti evidenčno kartico in domovnico, na podlagi teh so nato izdajali in preverjali osebne izkaznice.⁴ Grasselli je na anagrafskem uradu skrbel za osebne izkaznice, dr. Letnar pa za domovnice. Junija 1942 je prišlo na Magistratu do večjih aretacij, ki so se končale s sodnim procesom 20. junija 1942. Obtožnica navaja, da je bilo poveljstvu sardinskih grenadirjev znano, da so si priskrbeli mnogi pripadniki »prevratnega gibanja v Sloveniji, da bi svoje bistvo lažje skrivali in da bi bolj neakzovano razvijali svoje zločinsko delovanje, ponarejene osebne izkaznice, na podlagi katerih se je ugotovilo, da so se izdajale največ od mestnega poglavarstva«.⁵ V tem valu aretacij nista bila aretirana ne dr. Ivo Frelih ne Andrej Grasselli, marveč Stane Gašperšič.⁶ Ti trije so bili člani odbora Osvobodilne fronte v vodstvu Magistrata. Po nemški zasedbi je bil anagrafski urad ukinjen. Grasselli je postal vodja novoustanovljenega zaščitnega oddelka.⁷ (Vemo, da je bila Ljubljana le nekajkrat bombardirana.) Pred aretacijo 6. januarja 1945 je bil Grasselli član okrožnega vodstva Osvobodilne fronte za Ljubljano.

V povojni obtožnici proti šefu policije Lovru Hacinu je bilo zapisano, da je politična policija aretirala Grassellija in ga v zaporu tako hudo mučila, da se je Hacin zbal prevelikega škandala, če bi bil umrl v zaporu zaradi mučenja – tako kot pred njim inž.

Kotlušek, aktivist Osvobodilne fronte Kolozije, znan in cenjen gradbeni inženir, zaposlen na pokrajinski upravi – zato ga je dal odstraniti pod pretvezo pobega na poti k zaslišanju. To umazano delo je zaupal črnorokcem iz tako imenovanega specialnega voda, Hlebcu, Rechbergerju in Ahčinu. Hacin je zanihal krivdo za Grassellijevo smrt. »Pripornike so vsako noč vodili zaradi zaslišanja na upravo policije po nalogu dotičnih referentov. Po naročilu, ustnem in pismenem, je domobranski podpolkovnik Palčič izjavil, da je Grasselli skušal zmotiti stražnike s tem, da jim je kazal in razlagal razne zvezde in v najugodnejšem trenutku skočil pri Cukrarni v stransko ulico. Ker se na poziv 'stoj' ni hotel ustaviti, sta stražnika z brzostrelkami streljala za njim in ga ubila.«⁸ Hacin in njegovi policaji so lagali. Grasselli je bil mučen in pretepen. To dokazujejo tudi poškodbe, ki so jih ugotovili ob ekshumaciji dva meseca po njegovi nasilni smrti.⁹

24. junija 1986

OPOMBE

¹ Lojze Tršan: Delovanje Osvobodilne fronte in njenih organizacij odpora na Magistratu, tipkopis, arhiv avtorja.

² Izjava Edvarda Prodana, arhiv avtorja.

³ Izjava Erne Podbregar, arhiv avtorja.

⁴ Slovenec, 26. novembra 1941.

⁵ Glej opomba št. 1.

⁶ Življenje Staneta Gašperšiča, arhiv ZB NOV Stara Ljubljana.

⁷ Seznam vodstva Mestne občine Ljubljana, fascikel, spisi tajnika Jančigaja, Zgodovinski arhiv Ljubljana.

⁸ Obtožnica proti dr. Lovru Hacinu in zagovor obtoženca dr. Lovra Hacinu na obtožnico javnega tožilca 4. armade, št. VT 825/46, z dne 10. oktobra 1946, izpisano iz Rupnikovega procesa.

⁹ Podatki o padlih, ubitih, in izginulih prebivalcih med drugo svetovno vojno, Arhiv ZB NOV Ljubljana Center.

Marko Bleiweis:

Julija in avgusta 1944 mi je Vladimir Svetina-Ivo predlagal, naj pri organizaciji Osvobodilne fronte prevzamem drugo nalogo, in to v komisiji za ugotavljanje vojnih zločinov pri okrožnem vodstvu v Ljubljani. Kakor sem zvedel pozneje, je bilo takih komisij več. Na prvem sestanku komisije, ta je bil v nekem stanovanju na Rimski cesti, sem srečal nekdanjega sošolca S. Š., pravnik iz Ljubljane, medtem ko drugih dveh članov, moškega in ženske, nisem poznal. Šele veliko pozneje sem zvedel, da je bil možki dr. Boris Tuma, ženska pa Anica Sotlar-Frida. Ivo nam je na tem sestanku pojasnil, kako naj komisija dela. Prek inž. Riharja Severja nas je povezal z obveščevalno

službo. Rihar Sever nam je poslej redno dostavljal gradivo, ki pa je bilo dokaj različne kakovosti. Bilo je očitno, da v vrstah obveščevalne službe ni bilo več starih, prekaljenih borcev, marveč so njihove naloge prevzeli mlajši, manj izkušeni. Tako so bili nekateri podatki dokaj nepopolni, deloma so se opirali na govorice, drugi so bili bolj konkretni. Vselej pa je šlo le za drobce, ki bi jih bilo treba dopolniti tudi z drugimi podatki, od drugih strani, da bi dobili jasnejšo podobo o kakem konkretnem zločinu okupatorja ali njegovih pomagačev. Tako je bilo delo komisije omejeno le na registracijo podatkov. Kakih konkretnih sklepov, ki naj bi jih posredovali varnostni službi, ni bilo. Dr. Tuma, tožilec komisije, ni mogel dokončati preiskave nobenega konkretnega primera.

Komisija je delala do konca decembra 1944, ko se je Ivo umaknil v partizane. Tedaj je zgubila vsak stik z okrožnim vodstvom. V začetku januarja sem bil aretiran v tako imenovanem velikem vdoru, vendar ne zaradi dela v komisiji, marveč zaradi mojih prejšnjih nalog. Ne vem, kdaj so aretirali druge člane komisije, mislim pa, da jih niso zaradi članstva v komisiji.

22. marca 1986

Branko Lovrečič

Obtožujem

V samotni celici policijskih zaporov v bivši umobolnici Poljanskih nasipov vlada tišina. Le tih korak Hitlerju zapriseženega policista se krade od linice do linice. Prižiga električno razsvetljavo v noč in dan temni podzemeljski celici, kontrolira, ali se do smrti utrujeni trpini držijo predpisov, pribitih na notranjih strani vrat, ki pa jih zaradi teme tako ali tako ne morejo prebrati. Gorje ti, o trpin, če si svoje izmučene ude naslonil na zid ali trda tla! Tiho ždijo jetniki in zadržujejo glasno dihanje, ko se približa korak do njihove celice. Samotne celice, v katerih vladajo le trije piski. En pisk: leči, ne spati. Dva piska: bodi pripravljen, da te pustijo samega po hodniku po tisto, kar naj bi bila hrana – topla umazana voda, fižolove srajčke. Trije piski: hitro na noge, gorje, če te je premamil spanec ali si preslišal pisk zaradi tuljenja radia iz rabljevih pisarn.

Proti koncu aprila se množijo trenutki, ko v celicah v podzemeljskih hodnikih zamrejo rabeljski glasovi in se sliši hreščanje radia – Hitlerjevi policisti iščejo tuje postaje. Dan za dnem znenada prihrumijo iz svojih pisarn na hodnik naši mučitelji, razkropijo se po celicah in potem je od vsepovsod slišati jok in stok . . . Šteješ udarce, ena, dva . . . sto in več. Slišiš, kako izmučeno telo pade na tla, slišiš pljusk vode in zamolklji udarec, ko rablji vržejo mučenca na borno ležišče.

Noč na prvi maj. Strahotna noč. Še pred nočjo strahoten večer. »Komisija« rabljev gre od celice do celice in kontrolira, ali so predmeti, menažka, žlica, morda plašč ali brisača, zloženi po vojaško. Kajpada! Vedno se najde razlog za to, da si tepen. Že slišim stok Stanka Tomšiča, že štejem udarce; padec, smeh, zlobno rezgetanje pepejevskih blaznežev. Bliže in bliže so udarci po celicah. Poznam te po glasu Rudi Ravbar. Poznam tvoj tihi glas in stok. Da, tudi tebe, Nace Krištof, poznam po glasu in čutim, kako stiskaš svoje močne prsi in ne kloniš pod udarci. Na drugem koncu slišim rožljanje verige in vem, na vrsti si ti, dr. Vito Kraigher, in vi vsi, tovariši in tovarišice. Neda Geržinič, Marica Malahovsky . . . Tudi vajin stok slišim, vajine težke vzdihne. Štejem udarce . . . Na hodniku pred pisarno so rablji uprizorili boksanje mučenca z mučencem, trpina s trpinom, mora se boriti pod udarci in nadzorom pepejevskih pendrekov. Tek po hodniku. Slišim, kako vam bije srce, moji tovariši, slišim vaše zasoplo dihanje, udarce po hodniku stoječih rabljev, ki vas silijo teči pod pendreki. Da, tresemo se vsi, tudi mi, ki še nismo prišli na vrsto. Spet prihrumijo pepejevci v celice in usujejo se udarci. Pada po vseh, brez razlike.

Noč na prvi maj . . . Neprespana, nepozabljena noč strahote in groze in priprav na »proslavo« prvega maja. Prvi maj se je začel s postom in končal z ječanjem vseh v podzemeljskih celicah zaprtih trpinov. Prvi maj, ki ga ni mogoče opisati. Prvi maj, ko so nas gonili brez prestanka iz celice na hodnik, od pretepanja k boksanju, od boksanja k teku, od tam k električnemu stikalu, prvi maj, dan groze, strahu in joka, dan nepopisnih muk in trpljenja, tovariši mučenci, ki ste dali največji žrtev na Turjaku, kdo bo namesto vas obtožil rablje grozot? Tovariši po trpljenju tiste noči na prvi maj, ki ste prestano grozo odnesli s seboj v grob, tudi

v vašem imenu in v imenu prestanih muk vseh nas obtožujem tiste, ki so ustvarili režim celic. Ne samo rabljev, ne! Rupnik, Hacin, Rožman in drugi, oni so ustvarili celice, ki jim je sledil Turjak, oni so ustvarili mrčes, ki je uprizarjal nad nami orgije po samotnih temnicah. Oni, ne samo Simon in Duscha, Kociper . . .

Obtožujem jih pred vsem civiliziranim svetom in kličem tudi v imenu tistih, ki ne morejo več govoriti. Da, tovariši, sotrpini prvega maja, ne bomo vas pozabili!

Rožna dolina, junija 1945

PRIPIS

Branislav Lovrečič-Branko je bil kot glavni arhivar na upravi okupatorjeve policije v Ljubljani odpuščen iz državne službe 3. aprila 1945 na predlog upravnika policije dr. Hacin, »da se s takojšnjo veljavnostjo odpusti iz državne službe brez pravice do pokojnine, ker je vneto podpiral Osvobodilno fronto«. (Uprava policije v Ljubljani, Preds. ot. 772/145. Dne 26. aprila 1945 pa je izdal odločbo (I, št. 1606/2) o tem prezident dir. general Rupnik, l.r.) Drugega marca 1945 je bil aretiran, zaprt v samici v prisilni delavnici in mučen. Tretjega maja popoldne je bil z zadnjim transportom odpeljan v Ribnico. Tam so jetnike rešili partizani 18. divizije. Na dan 9. maja so ga z bolniškimi vozom pripeljali v osvobodjeno Ljubljano.

Zapis Obtožujem, ki ga objavljamo jezikovno pregledanega se je v tipkopisu ohranil vse do danes. Rokopis je pretipkala Lovrečičeva žena Danica. Po vojni je bil Branko Lovrečič zaposlen na policiji kot šef kriminalističnega oddelka. Umrli je 24. novembra 1985, star čez devetdeset let.

MOŠKE CELICE

IVAN BOJKO, 1940
MARKO BLEIWEIS, 1946
ANDREJ GRASELLI, 1940

MOŠKE CELICE

BRANKO LOVREČIČ, 1938
ANTON PREINFALK, 1939

Danica Melihar-Lovrečič

Spomini na dr. Vladimirja Kanteta

Leta 1936 sem bila na zahtevo ženskih društev predstavljena iz banske uprave na upravo policije in tam prevzela referat za prostitucijo. Bila sem diplomirana pravnica in pripravnica upravne stroke. Na policijski upravi sem spoznala Vladimirja Kanteta in se z njim pozneje tudi spoprijateljila.

Leta 1944 sem imela sobo v tretjem nadstropju nad političnim oddelkom, ki je bil v drugem nadstropju. Od tam je bilo pogosto slišati nemir. Tako je bilo tudi 24. februarja 1945, ko so obesili dr. Vladimirja Kanteta.

Na Kantetov poslednji dan so ga zjutraj okrog devete ure privedli na upravo policije na Bleiweisovi cesti. Pred vhodom ga je srečala strojepiska Fani Tanko; njena naloga je bilo tipkanje »policijskega dnevnika«. Povedala je, da je bil zelo bled in da jo je žalostno pogledal. Na obrazu ni imel nobenih vidnih poškodb ali podplutb. Nosil je pumparice, obut je bil v gojzarice. S spremljevalcema je prišel peš po Šubičevi ulici.

Pozneje smo zvedeli, da so mu to jutro sporočili, da bo usmrčen. Procesu ni bilo. Kolikor se je dalo takrat zvedeti, ga je obsojil nemški komandant Rösener na predlog upravnika dr. Lovra Hacinca.

Po štirinajsti uri tistega dne je bilo iz drugega nadstropja uprave policije slišati velik direndaj. Zbirali so se mladi fantje političnega oddelka, imenovani pepejevci, se živahno pogovarjali in glasno smejali. Nenadoma je nastala tišina. Očitno so vsi naenkrat zapustili poslopje. Okrog šestnajste ure nas je pretresla vest, da so našega sodelavca in prijatelja obesili na dvorišču prisilne delavnice na Povšetovi 5, kjer so bili policijski zapor. Drugo nadstropje na upravi policije je spet hrupno zaživelo.

Podrobnosti o usmrčitvi sem zvedela od članov straže, organiziranih v Osvobodilni fronti, ki so bili to popoldne v službi na Povšetovi. Dr. Vladimir Kante je šel pod vislice sam, v pumparicah in gojzaricah. Ko so zadržali vrv, se je ta utrgala. Odpeljali so ga nazaj v celico, kjer je prosil za malo konjaka. Dobil ga je, vendar ga ni mogel več popiti. Grlo mu je bilo od obešanja stisnjeno. Medtem so telefonirali v kazino k Rösenerju in mu sporočili, kaj se je zgodilo. Vprašali so ga, kaj naj storijo. »Nochmal aufhängen!« (ponovno obesiti) se je glasil kratek ukaz, ki so ga nemudoma izvršili.

Vrv se ni utrgala po naključju. Natrgali so jo člani Osvobodilne fronte v upanju, da bodo s tem rešili doktorju življenje, saj so slišali, da je po svetu običaj, da pustijo obesa pri življenju, če se vrv pretrga.

Doktorja so ponovno pripeljali pod drevo. Preden so zategnili vrv, je rekel: »Ko boste obešali še druge, preglejte vrv, da bo v redu, da ne bodo dvakrat doživljali tega, kar sem doživljal jaz.« Nato je krepko stisnil ustnice, da bi tudi v smrti ohranil dostojanstvo. Vedno je zelo skrbel za svojo zunanjost. Toda ni mu bilo dano. Še po smrti so ga ponižali. Sezuli so mu gojzarice in slekli hlače, da je visel v samih spodnjicah v srhljiv opomin sojetnikom, ki so prizor opazovali izza rešetk.

6. februarja 1985

PRIPIS

V razglasu o usmrčitvi dr. Vladimirja Kanteta, ki ga je 24. februarja 1945 objavil časnik *Slovenec*, je zapisano:

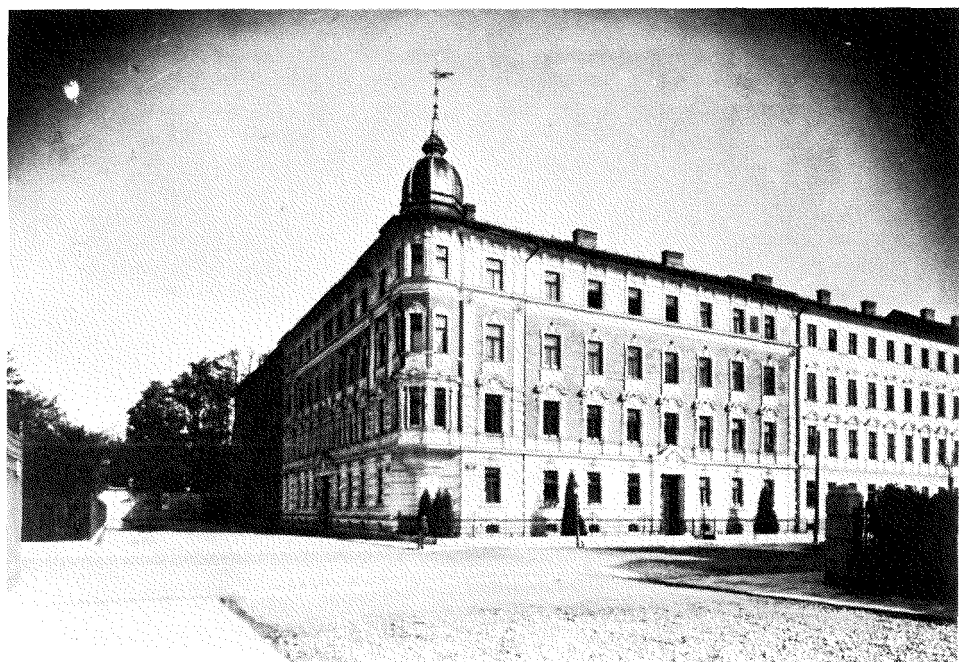
»Vsakogar, ki v sedanji borbi slovenskega naroda s komunizmom in njegovimi izrodki stoji v vrstah narodnih sovražnikov ter si kot pristaš OF ali kot komunist koplje na svojo glavo prestopke in zločine bo prej ali slej doletela zaslužena kazen. Kazen bo brezobzirna, pa naj bo prizadeti reven ali bogat brez ozira na to, kakšen položaj zavzema ...«

DR. VLADIMIR KANTE Z DANICO MELIHAR IN NJENIM NEČAKOM NA ROŽNIKU LETA 1937.
DR. VLADIMIR KANTE NA GRMADI LETA 1939 Z DANICO MELIHAR IN ALOJZEM GERŽINIČEM, POLICIJSKIM SVETNIKOM.

DR. VLADIMIR KANTE S PRAVNIKI, POLITIČNIMI POLICIJSKIMI KOMISARJI IZ UPRAVNE
POLICIJE V LJUBLJANI LETA 1936. OD LEVE NA DESNO JANKO POLAK, KI GA JE LETA
1943 LIKVIDIRALA VARNOSTNOOBVEŠČEVALNA SLUŽBA OSVOBODILNE FRONTE, DR.
VLADIMIR KANTE IN BARDEK, ŠE PRED VOJNO PRESTAVLJEN IZ LJUBLJANE, V DRUGI
VRSTI PA LOJZE RENKO IN NINO URŠIČ.

ZGRADBA NA BLEIWEISOVI (SEDAJ PREŠERNOVI) CESTI ŠT. 18, V KATERI JE IMELA
PROSTORE DRŽAVNA POLICIJA V LJUBLJANI. FOTOGRAFIJA JE IZ LETA 1920. ORIGINAL
HRANI MESTNI MUZEJ V LJUBLJANI.

NEKAJ PODATKOV O POLICIJSKIH PROSTORIH IN PRISILNI DELAVNICI

Danica Melihar-Lovrečič:

V zgradbi na Bleiweisovi (sedaj Prešernovi) cesti št. 18 je bila že pred letom 1920 uprava policije.

Na fotografiji (glej stran 332, op. uredništva), je zgradba na Bleiweisovi (sedaj Prešernovi) cesti št. 18, v kateri je bila že pred letom 1920 uprava policije. Zgradba je bila povezana z zgradbo v Šubičevi ulici, v njej pa je bilo poveljstvo straže. Šubičeva ulica je takrat tekla ob uršulinskem zidu, ki je zdaj porušen, porušena pa je tudi zgradba, ki je zapirala prehod v takratno Šelenburgovo ulico. Pri vhodu v zgradbo poveljstva straže, to je Šubičeve ulice, je bila vedno straža, vhod z Bleiweisove ceste pa je bil včasih zaprt.

V kletnih prostorih zgradbe na Bleiweisovi so bilečasne jetniške celice na obeh straneh hodnika. Imenovali smo jih podmornice. V njih so bili pred okupacijo aretiranci zaprti največ do tri dni, večidel pijanci do iztreznitve. V pritličju zgradbe levo od vhoda sta bila vložišče in registratura, poleg je bil prijavni urad in malo naprej manjša soba za šefa prijavnega urada (Mislej). V njej je imela svoj prostor še uslužbenka, ki je skrbela za nadzor tujcev (Amalija Vrinskele). Desno od vhoda so bili oddelek za potne liste, soba za dežurnega uslužbenca in večja soba za zdravnika. Na dvorišni strani je bila telefonska centrala, soba za telefonista in stranišče za stranke, stranišče za osebje pa je bilo na drugi strani stopnišča. Med okupacijo so stranišča uporabljali za celice. Novembra 1941 so Italijani preselili prijavni urad (anagrafe) v Cundrovo hišo na Mestnem trgu št. 23. S tem je prišel prijavni urad pod pristojnost mestne občine Ljubljana.

V prvem nadstropju je bilo večsobno stanovanje za upravnika policije. Povezano je bilo z njegovo pisarno. Poleg nje je bila soba za upravnikovega pomočnika; v stari Jugoslaviji je bil pomočnik svetnik Kokalj, po kapitulaciji Italije pa dr. Vladimir Kante. Na dvorišni strani je bila glavna pisarna, soba za vodjo pisarne (Jakob Kuhar) in predsoba. Pred vhodom v upravnikovo pisarno je stalno stal stražnik. Ta del hodnika je bil zaprt z vrati, medtem ko sta bila hodnika v drugem in tretjem nadstropju odprta. Na drugi strani stopnišča so bila vrata v upravnikovo stanovanje.

V drugem nadstropju sta bila pred vojno upravni in politični oddelek. Upravni oddelek je vodil svetnik Alojz Geržinič. Njegova soba je bila vogalna, nato pa so se vrstile sobe referentov za nadzor društev, zborovanj, prireditvev, lokalov, za poizvedbe, informacije, osebne izkaznice, orožne liste, potrdila in drugo ter strojepisnica. V sobah političnega oddelka so uradovali Vladimir Kante, Vrečar in drugi. Na dvorišni strani je bila politična razvidnica, kartoteka politično sumljivih ali zaradi politike aretiranih oseb. Politični osumljenci so imeli tako imenovano avizo tudi v prijavnem uradu. Ko je uslužbenka dobila prijavo za spremembo stanovanja, je morala najprej pogledati, ali je poleg kartona osebe, ki se prijavlja ali

odjavlja, tudi poseben kartonček. Če je bil, je morala o tem nemudoma obvestiti politični oddelek. Med okupacijo je vse drugo nadstropje zasedel politični oddelek. Med nemško okupacijo so se vanj vselili tako imenovani pepejevci, pripadniki slovenske kvizlinške politične policije. Stopnišče so zaprli z vrati in ga na zunanji strani prehoda povezali s posebnimi stopnicami za višje nadstropje.

V tretjem nadstropju je del prostorov zasedal kriminalni oddelek, z veliko sobo za agente, sobami za referente in kriminalno razvidnico, v kateri je bila po abecednem redu urejena kartoteka aretirancev s prstnimi odtisi in fotografijami. V tem prostoru so bile tudi dvojnice vseh osebnih izkaznic s fotografijami. Poleg je bil prostor za policijski dnevnik, v njem so bile objavljene tiralice itd., ter soba za strojepiske. V vogalni sobi je bil odsek za državljanske zadeve (dr. Fakin), poleg pa soba za pomočnika (Nino Uršič). V sobah na dvoriščno stran je bila tehnična policija (fotograf, daktiloskopija – Svetozar Šubarevič in Franc Remic). Na drugi strani stopnišča referent za prekrške (Janko Polak) in od jeseni 1936 socialni odsek (Danica Melihar).

Drugo in tretje nadstropje je bilo s hodnikom povezano z zgradbo v Šubičevi ulici. Do okupacije je bila razporeditev prostorov v njej taka:

V kleti je bil prostor za prehodne zapore, v treh sobah v pritličju pa postaja policijske straže št. 1. V prvem nadstropju je bilo družinsko stanovanje svetnika Geržiniča in deloma upravnika, čigar privatni prostori so se raztezali v hišo na Bleiweisovi cesti. V drugem nadstropju je bilo stanovanje poverjenika straže Janka Bedenka, na desni strani pa poveljstvo. V predsobi je bil dežurni, ki je opravljal tudi kurirske posle. Iz velike raportne sobe je bil vhod v poveljnikovo sobo, ki je bila povezana tudi z radijsko postajo (radiotelegrafista Štubljar in Napast), na nasprotni strani pa vhoda v sobo poveljnikovega namestnika (Leopold Rijavec) in pisarno, v kateri so takrat delali Adamič, Pirnat, Šubic in Likar. V tretjem nadstropju sta bila ekonomat (Razboršek in Friderik Jerina) in kuhinja. V prizidku na dvorišču je bil odsek za registracijo vozil (Nanut).

Italijani so v velikem številu zasedli policijo. Poleg kvestorja¹ so prišli šefi, marešali² in kvesturini³. Izselili so stanovanja in jih preuredili v uradne prostore. Spremenili so tudi razpored sob. Med nemško okupacijo je imel Duscha⁴ svojo sobo, če se prav spominjam, v prvem nadstropju. Pred njegovo sobo je stalno stražil Seiberl, ki je govoril slovensko.

9. decembra 1986

OPOMBE

¹ Italijanski policijski ravnatelj.

² Italijanski orožniški stražmojster.

³ Italijanski policist.

⁴ Dr. Paul Duscha, gestapovski oficir in policijski komisar, poslan v »pomoč« dr. Lovru Hacinu, vodju izdajalske slovenske politične policije za Ljubljansko pokrajino v času nemške fašistične okupacije. Oba sta bila obsojena kot vojna zločincea.

Vojko Jagodic:

Veliko poslopje na Poljanskem nasipu, ki stoji nasproti mosta čez Ljubljano, je znano kot nekdanja prisilna delavnica. Zgrajena je bila leta 1847 kot kaznilnica za delomrzneže. Leta 1909 mu je deželni odbor, zlasti na prizadevanje znane ljubitelja mladine Frana Milčinskega, prizidal še posebno vzgajališče za zanemarjeno mladiino – z obrtno nadaljevalno šolo. Na tem mestu sta delovala zgodovinar A. Koblar in pisatelj F. S. Finžgar kot kurat, ki je v svojih spominih popisal tamkajšnje razmere.

Po prvi svetovni vojni je bila prisilna delavnica ukinjena, vzgajališče preseljeno v grad Ponočnice pri Litiji, v poslopje pa so nastanili duševne bolnike.

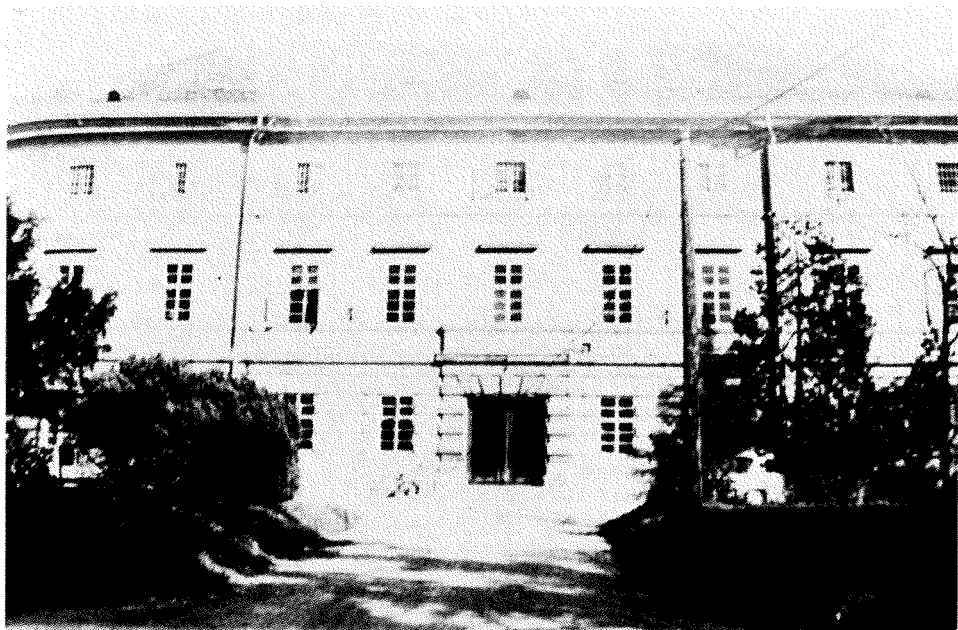
Med drugo svetovno vojno je zgradbo uporabljala okupatorska oblast in v njej zapirala in mučila pristaše narodnoosvobodilnega gibanja. Poslopje je bilo preurejeno v zapore.

Po osvoboditvi služi zgradba za potrebe psihiatrične bolnišnice. V neposredno bližino so leta 1962 preselili iz mestnega središča na Miklošičevi cesti ljubljanske zapore.

10. decembra 1986

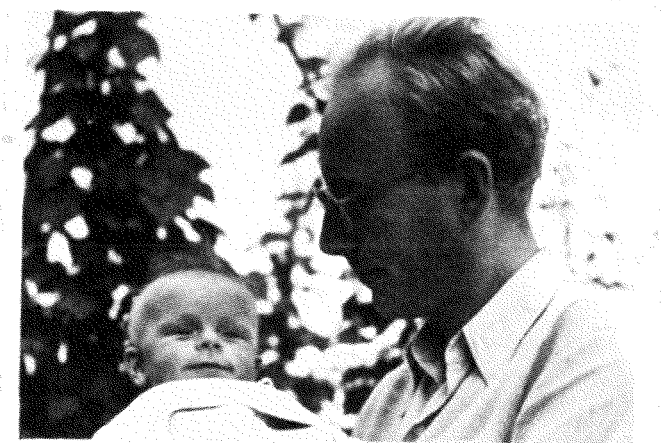
PRIPIS

Posebne celice, imenovane bunker, so bile v kleti starega poslopja na dvorišču prisilne delavnice. Navadnim policajem in stražnikom ter drugemu osebju je bil vstop vanje prepovedan. Poslopje je bilo popolnoma zaprto za vse razen za članke SPP (slovenske politične policije). Tu je vladal v spomladanskih mesecih leta 1945 najhujši režim. Jetniki, ki so bili tu zaprti, so bili na seznamu za likvidacijo.

MEDVOJNI POSNETEK PRISILNE DELAVNICE NA POLJANSKEM NASIPU ŠT. 52 V LJUBLJANI. ORIGINAL HRANI ŠOLSKI CENTER REPUBLIŠKEGA SEKRETARIATA ZA NOTRANJE ZADEVE LJUBLJANA TACEN.

IZ DRUŽINSKIH ALBUMOV
TURJAŠKIH ŽRTEV

DR. VITO KRAIGHER. PO POLOŽAJU IN DELOVANJU JE BIL MED ZAPRTIMI AKTIVISTI
NAJVIŠJI PREDSTAVNIK OSVOBODILNEGA GIBANJA V SLOVENIJI. BIL JE NA ČELU
OBVEŠČEVALNEGA ODDELKA GLAVNEGA ŠTABA NARODNOOSVOBODILNE VOJSKE IN
PARTIZANSKIH ODREDOV SLOVENIJE IN OBVEŠČEVALNEGA ODDELKA PRI
SLOVENSKEM NARODNOOSVOBODILNEM SVETU.

DR. VITO KRAIGHER S SINOM MATJAŽEM.

DR. VITO KRAIGHER Z ŽENO DR. EMICO IN PRVOROJENCEM MATJAŽEM. ALENKA ŠE NI
BILA ROJENA.

ZORA KOPAČ:

CENTRALNI KOMITE KOMUNISTIČNE PARTIJE SLOVENIJE JE SREDI MARCA 1945 POSLAL NA PRIMORSKO SKUPINO POLITIČNIH DELAVCEV IN ORGANIZATORJEV, DA POMAGAJO ORGANIZIRATI LJUDSKO OBLAST NA PRIMORSKEM ŠE PRED PRIHODOM ZAVEZNIŠKIH SIL, KI SO TEDAJ PRODIRALE IZ ITALIJE PROTI TRSTU IN OB NADIŽI ČEZ NARODNOSTNO OZEMLJE PROTI AVSTRIJI.

SKUPINA, V KATERI SO BILI MED DRUGIMI FRANCE BEVK, BOGDAN BRECELJ, JOŽE BREJC, LJUBAN HUDALES, BORIS KRAIGHER, VITO KRAIGHER, POLDE KRESE, STANE MIHELJČ, JERNEJ STERMECKI, OSKAR ŠAVLI, ZORA ŠERBAK (ZDAJ KOPAČ) IN ANDREJ VERBIČ, SE JE IZ ČRNOMLJA ODPELJALA S KAMIONOM DO PREZIDA, KJER JE PRENOČILA. NASLEDNJE JUTRO SO JO NA POTI PROTI BABNEMU POLJU NAPADLI BELOGARDISTI, ZAŠČITNA ČETA SKUPINE IN KOMANDA MESTA STARI TRG IZ BABNEGA POLJA STA NAPAD ODBILI KER SO BILE PRI TEM KURIRSKÉ ZVEZE PRETRGANE, JE SKUPINA OSTALA TRI DNI V MAŠUNU.

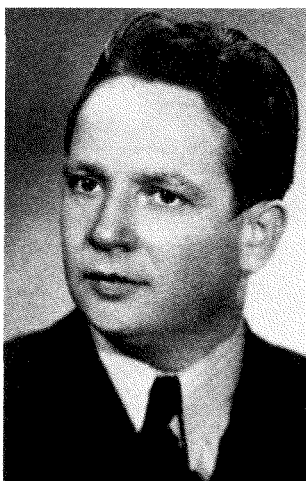
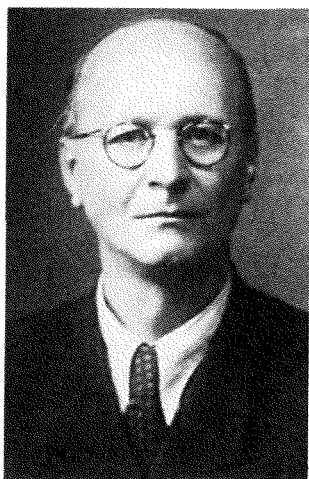
MED TEM POHODOM NA CERKLJANSKO SVA SE Z VITOM DOSTI POGOVARJALA, SAJ NAJU JE DRUŽILO PRECEJ SPOMINOV NA SKUPNO DELO PRED VOJNO V ZVEZI MLADIH INTELEKTUALCEV V MARIBORU. NEKOČ MI JE MED POGOVOROM DEJAL, DA SI JE ZELO ŽELEL NA DELO NA PRIMORSKO, A JE KOMAJ PREGOVORIL JANEŽA (BORISA KRAIGHERJA), DA GA JE VKLJUČIL V NAŠO SKUPINO. DODAL JE: »KDO VE, ČE MI NE BO ZA TO ŠE ŽAL!«

PO PRIHODU V CERKNO SE JE ZAČELA ZADNJA OFENZIVA ZDRUŽENIH NEMCEV, BELOGARDISTOV IN ČETNIKOVI. SKUPINA JE ODSLA V TREBUŠO, KJER STA JO BORIS KRAIGHER IN VIDA TOMŠIČ RAZDELILA IN POSAMEZNE ČLANE POSLALA V PRIMORSKA OKROŽJA. JAZ SEM BILA POSLANA V ZAHODNO PRIMORSKO OKROŽJE (BENEČIJA IN REZIJA), VITO PA JE OSTAL PRI POKRAJINSKEM KOMITEJU KOMUNISTIČNE PARTIJE SLOVENIJE NA CERKLJANSKEM.

KMALU PO PRIHODU V BENEČIJO SEM ZVEDELA, DA JE VITO KRAIGHER V HUDI OFENZIVI, KI JE DIVJALA PO PRIMORSKEM, PADEL SOVRAŽNIKU V ROKE. NA SLIKA, NA KATERI JE VITO KRAIGHER (Z OČALI, V SVETLEM PLAŠČU) PO PRIHODU NA CERKLJANSKO S TOVARIŠI STANETOM MIHELJČEM, JERNEJEM STERMECKIM, ZORO ŠERBAK, BOGDANOM BRECLJEM, ZAŠČITNIKI IN ŠE DRUGIMI TOVARIŠI, JE NJEGOV ZADNJI FOTOGRAFSKI POSNETEK.

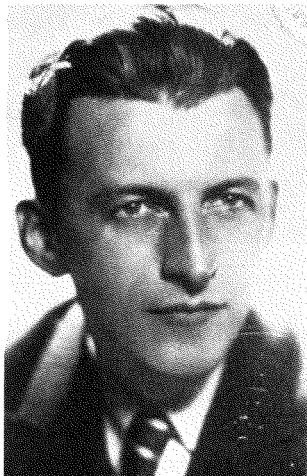
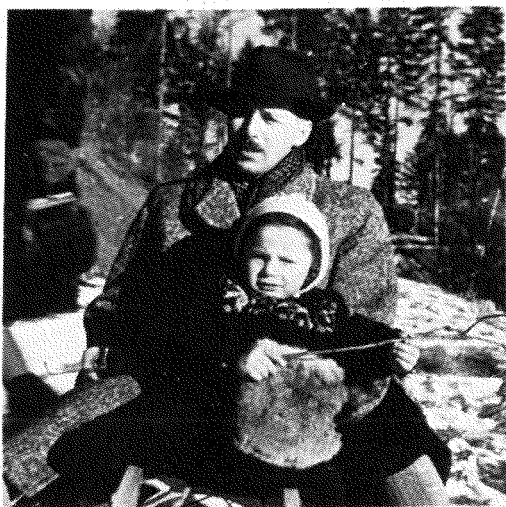

JETNIKI NA DVORIŠČU PRISILNE DELAVNICE ZA VELIKO NOČ 2. APRILA 1945. V TRETJI VRSTI Z DESNE SO: VILKO RUPNIK, ZDRAVNIK IZ ŠIŠKE, IN BRATJE BRANIMIR TUMA, OSTOJ TUMA, DR. BORIS TUMA IN INŽ. ZORAN TUMA. SPREDAJ SEDITA VITAL SEVNIK IN JULIJ BAR, KI JE BIL OBVEŠČEVALEC OSVOBODILNE FRONTE. TRI MESECE PO SMRTI DR. BORISA TUMA JE NJEGOVA ŽENA DR. VELA RODILA BORISA, NJUNEGA EDINEGA OTROKA.

DR. MAVRICIJ NEUBERGER. NJEGOVE HČERKE DR. EVE, KI NAM JE V ZAČETKU APRILA 1987 POSLALA ZA OBJAVO EDINO OČETOVO SLIKO, NI VEČ MED NAMI.

ANTON KNEZ, GLAVNI BLAGAJNIK OSVOBODILNE FRONTE V LJUBLJANI, FOTOGRAFIRAN MED VOJNO. PO VRNITVI IZ SRBIJE JE ŽIVEL PRI SESTRIČNI FRANČIŠKI NOVAKOVI. VSI NOVAKOVI ŠO ZELO AKTIVNO SODELOVALI V NARODNOOSVOBODILNEM GIBANJU. FRANČIŠKA JE BILA IZDANA IN ODPELJANA V TABORIŠČE, KJER SO JO SEŽGALI. NJENEGA SINA SO UBILI. DOMAČIJA KNEZOVIH JE BILA NA VIŠKI CESTI 13 NA VRHOVCIH. TUDI NADA ROBEŽNIK, POROČENA KODELA, JE BILA DOMA Z VRHOVCEV. UBILI SO JO NA TURJAKU, KO SE JE VRAČALA IZ TABORIŠČA V ŽLEBIČU. NJEN ŽE POKOJNI BRAT MILAN JE BIL BRŽKONE PRVI, KI JE ODKRIL SKRITO GROBIŠČE UBITIH AKTIVISTOV, KO JE TAVAL PO GOZDOVIH OKROG TURJAKA IN ISKAL SESTRO. ODKRITJE JE TAKOJ SPOROČIL SOVAŠČANU IVANU KNEZU, BRATU UBITEGA ANTONA.

INŽ. VIKTOR ŠUŠKOVIČ S HČERKO KSENIJO, POROČENO BERNIK, FOTOGRAFIJA JE BILA POSNETA LETA 1943. SIN SE MU JE RODIL SEDEMNAJST DNI PRED NJEGOVO SMRTJO. NI GA VIDEL, IZBRAL MU JE LE IME PO SVAKU STANISLAVU JUREČIČU, KI SO GA UBILI LETA 1942, STAREGA OSEMINDVAJSET LET. INŽ. VIKTOR ŠUŠKOVIČ JE BIL ŽE V STARI JUGOSLAVIJI DALJ ČASA PREDSEDNIK LEVO USMERJENE ZVEZE INTELEKTUALCEV V MARIBORU.

INŽ. RIHARD SEVER. »PO VOJNI TI BOM VSE POVEDAL O SVOJEM DELU, SEDAJ TI NE SMEM...«, JE VEČKRAT DEJAL SVOJI ŽENI SILVI, KO JE OPRAVLJAL ODGOVORNE OBVEŠČEVALNE NALOGE.

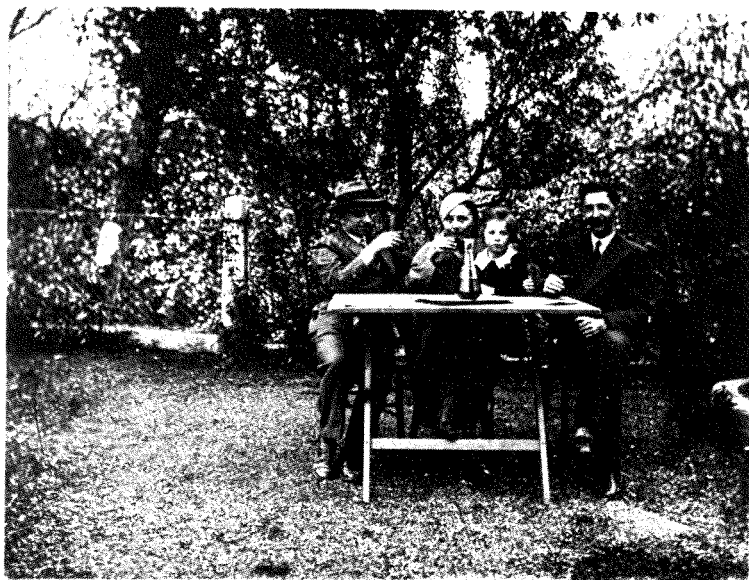

KAREL KURNIK IN NJEGOV DVE LETI MLAJŠI BRAT RUDOLF KURNIK, NA FOTOGRAFIJI
PRVA OD DESNE NA LEVO. OD ŠTIRIH KURNIKOVIH FANTOV JE ŽIV LE ŠE VIKTOR,
SKRAJNI NA LEVI, NAJMLAJŠI EDO JE UMRL PRED KRATKIM.

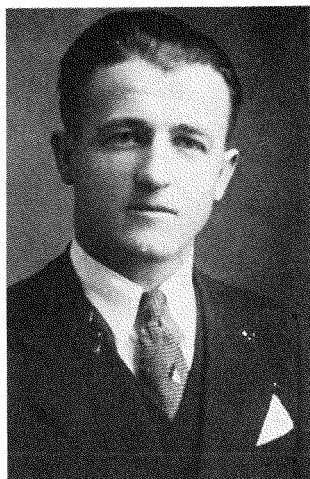
IGNAC KRIŠTOF Z ŽENO ALBINO IN OTROKI IRENO, JANEZOM IN MIROM. NAJSTAREJŠE MILI NI NA SLIKI. FOTOGRAFIJA JE BILA POSNETA 12. FEBRUARJA 1944.

IGNAC KRIŠTOF. ARETIRALI SO GA DECEMBRA 1944. ZAPRT JE BIL NA SODIŠČU IN OBDOJEN NA SMRT. DNE 14. FEBRUARJA 1945 SO POMILOSTILI SEDEM NA SMRT OBDOJENIH, MED NJIMI TUDI IGNACA KRIŠTOFA. ZAMAN. DOMOBRANCI SO GA ODPELJALI V PRISILNO DELAVNICO IN IZVRŠILI SVOJO NAMERO. BRŽKONE JE BIL MED VSEMI TURJAŠKIMI ŽRTVAMI NAJSTAREJŠI ČLAN PARTIJE, OD LETA 1928.

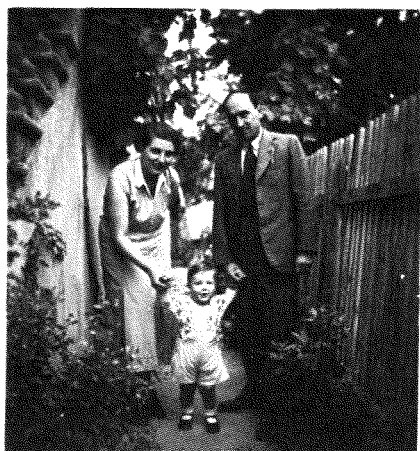
DR. STANKO TOMŠIČ, PRVI Z DESNE, Z INŽ. FRANJEM ŠTRAJNARJEM IN NJEGOVO ŽENO
REZI V BERIČEVEM 7. MAJA 1933.

DR. STANKO TOMŠIČ, DOMA S PRIMORSKE. ŽENA UNIVERZI JE SODELOVAL S TONETOM
TOMŠIČEM IN BORISOM KIDRIČEM.

MARTIN GORIŠEK. BIL JE ČLAN OKROŽNEGA ODBORA DELAVSKE ENOTNOSTI IN
GRADITELJ CENTRALNE TEHNIKE KOMUNISTIČNE PARTIJE SLOVENIJE.

OTROKA MARTINA GORIŠKA, MARJAN IN MARIJA, NAJMLAJŠEGA MIRKA NI NA SLIKI.
FOTOGRAFIJA JE NASTALA NA ZAČETKU DRUGE SVETOVNE VOJNE.

DR. FRANCE MESESNEL LETA 1932 V SKOPJU Z ŽENO SAŠO IN SINOM JANEZOM.

DR. FRANCE MESESNEL LETA 1942 V TIVOLIJU S SINOVOMA ANDREJEM IN MLAJŠIM JANEZOM.

JANEZ MESESNEL:

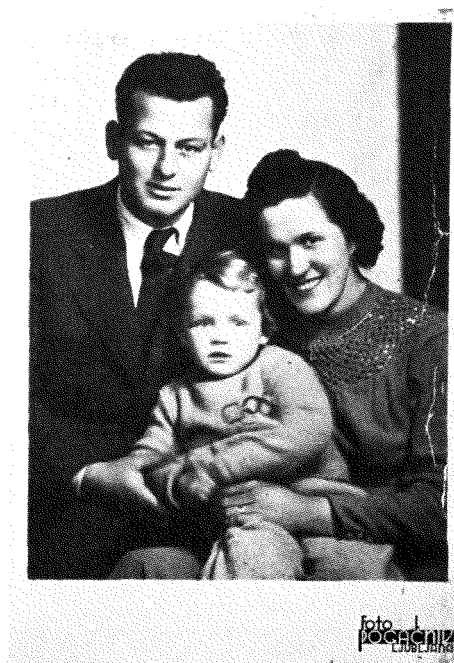
OD LEVE PROTI DESNI SO FERDO KOZAK, MANTUANIJEVA IN FRANCE MESESNEL PRI PREGLEDOVANJU GROHARJEVE ZAPUŠČINE. SLIKA JE NASTALA, KO JE BIL DR. FRANCE MESESNEL ASISTENT V NARODNI GALERIJ V LJUBLJANI, NIKAKOR PRED LETOM 1925 IN NE PO LETU 1928. FRANCE MESESNEL JE PRAV TAKRAT, LETA 1926, OB PETNAJSTLETNICI GROHARJEVE SMRTI, NAPISAL KRATKO SPOMINSKO ŠTUDIJO O IVANU GROHARJU, KI PRERAŠČA ZGOLJ UMETNOSTNOZGODOVINSKO DOKUMENTARNOST, IN PREDSTAVI GROHARJA TUDI Z UMETNIŠKO OBČUTLJIVOSTJO ZA NJEGOVO DELO.

RUDOLF RAVBAR Z BRATRANCEM MILKOM ŽGAJNARJEM, V OZADJU, KI JE BIL UBIT OB BOMBANDIRANJU JETNIŠNICE V SLAVONSKEM BRODU DAN PRED IZVRŠITVIJO NJEGOVE SMRTNE OBSODBE. V RAVBARJEVI DRUŽINI JE BIL SEDEM OTROK, TRIJE OD NJIH SO MED VOJNO IZGUBILI ŽIVLJENJE. STANKO JE PADEL V NARODNOOSVOBODILNEM BOJU, MIRA JE UMRLA V IZGNANSTVU V SRBIJI, NAJMLAJŠEGA RUDOLFA SO POKONČALI NA TURJAKU. RUDOLF RAVBAR JE BIL STRAHOTNO MUČEN IN PO VSEH ZNAKIH SODEČ SO GA ŽIVEGA POKOPALI. ŽE KOT ŠTUDENT PRAVA JE SODELOVAL V NAPREDNIH ORGANIZACIJAH.

RAVBARJEVA, ŽGAJNARJEVA IN KANTETOVA DRUŽINA SO SI V SORODU, DOMA IZ VELIKE DOLINE NA PRIMORSKEM, KJER ŽIVI ŠE DEL TE RODOVINE.

VIKTOR KAMNIKAR Z ŽENO DRAGO IN SINOM BOJANOM 21. MAJA 1942. KOT PARTIZANA
SO GA ZARADI IZDAJE UJELI SKUPAJ Z DRUGIMI BORCI SPOMLADI 1945 NA TURJAKU.
SIN BOJAN, TAKRAT JE IMEL ŠEST LET, SE NAJBOLJ SPOMINJA SVOJEGA OBISKA
OČETA V LJUBLJANSKIH SODNIH ZAPORIH TIK PRED USMRITVIJO.

MARIJA KLUN-ARKO IZ RIBNICE IN NJENI HČERKI BREDA IN DARJA, KI SO JIH PO STRAŠNEM MUČENJU UBILI NA TURJAKU.

II

DRUGE
JETNIŠKE SOBE

UVODNE BESEDE

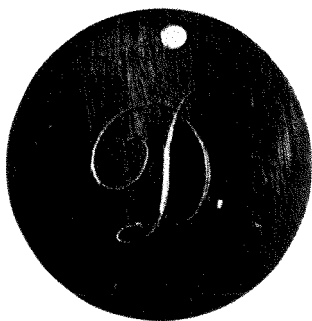
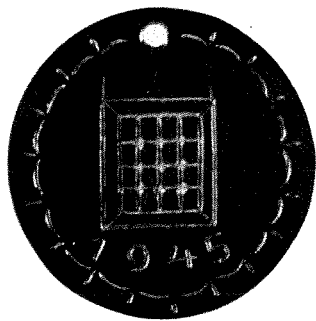
Izjave, zbrane v tem razdelku, so bogato gradivo o življenju in grobem vsakdanjiku v zaporih, gradivo, ki kar kliče po sistematični obdelavi. Ker vemo o tem življenju zelo malo, smo se odločile objaviti spomine, ki govore o delovanju zaporniškega sistema, in pretresljive opise vsakdanjika v bolniški sobi, mladinski sobi in sobi za matere z otroki ter v jetniških sobah št. 3, 12, 13, 15, 15a, 16 ... kakor v straniščih, kamor so tudi nagnetli zaprte.

Naš seznam jetnic se je občutno razširil in spopolnil. Mnoga izmed objavljenih pričevanj govore o bežnih, toda pomembnih srečanjih s turjaškimi žrtvami, o mučenjih in zelo mučenih jetnicah Dragi Bidovec, Zorki Šlebinger in drugih, ki jih je policija maltretirala tudi še potem, ko je že odkrila bunker pri Mari Kralj in je praktično že imela v rokah vse podatke. V tem razdelku so tudi spomini na zdravnike in zdravniško osebje v zaporih ter stražnike, ki so nemalokrat pomagali jetnikom.

V pričevanjih znova in znova srečujemo zapise o mučnih srečanjih z Leopoldino Mekina in krutem ravnanju političnih agentov.

Edini prispevek o zapornikih iz vrst krščanskih socialistov govori o nekdanjem okrožnem aktivistu, danes že pokojnem Danilu Pucu. S svojimi spomini so nam jetnice odstrnile pogled tudi na podobo življenja v taborišču Žlebič, ki ga doslej skoraj nismo poznali, kakor tudi na njihovo težavno vrnitev domov v Ljubljano tik pred osvoboditvijo, ko so zamenjale mračni svet zopora oziroma taborišča s svetlim zunanjim svetom, ki pa je bil zanje še bolj nevaren.

Objavljamo primarne dokumente, razne fotografije in listine, ki dajejo objavljenemu delu večjo dokumentarno vrednost. Sem sodi tudi spominek iz zopora, medaljonček, narejen iz italijanskega kovanca v zaporih prisilne delavnice, verjetno marca 1945. Izdelal, to je poliral in graviral, ga je zaprti aktivist Ciril Sitar. Motiv na njem, zamreženo okno z letnico 1945 in bodečo žico na obrobju – je simbol zopora in z žico okupirane Ljubljane. Na hrbtni strani medaljončka je vgravirana inicialka D. Medaljonček je bil narejen za Daneta, najmlajšega sina Danila Puc. Sitar je izdelal tri medaljončke za tri Pucove sinove in dva v obliki srca za hčerki. Hranijo jih kot dragocen spomin na očeta.

CIRIL SITAR ST., GRAVER IN SODELAVEC CENTRALNE TEHNIKE KOMUNISTIČNE PARTIJE SLOVENIJE JE V POLICIJSKEM ZAPORU V PRISILNI DELAVNICI LETA 1945 IZDELAL IZ ITALIJANSKIH KOVANECV 6 MEDALJONOV ZA OTROKE SOJETNIKA TAPETNIKA DANILA PUCA. REZILO ZA GRAVIRANJE MU JE NAJBRŽE PRISKRBEL PUC, KI JE ZARADI HIŠNIH POPRAVIL V PRISILNI DELAVNICI VČASIH ODŠEL V SPREMSTVU STRAŽNIKA PO TO ALI ONO ORODJE IN MATERIAL V SVOJO DELAVNICO V SLOMŠKOVI ULICI 9. MEDALJON NA SLIKI PREMER 25 MM IN JE BIL NAMENJEN PUCOVEMU SINU DANETU

JETNIŠKE SOBE

3, 12, 13, 15, 15a, 16

IN DALJE ...

Vera Marentič-Novak:

Gradivo, ki je bilo leta 1985 objavljeno v 12. številki revije *Borec*, je zagotovo redke zgodovinski dokument, ki ni zgolj naštevavnje dogodkov, akcij, vzrokov in posledic ilegale. V njem je ustrezno prikazan človeški dejavnik kot eden izmed najpomembnejših v stiski tistega časa, izjemno so podane žrtve in taka je tudi ocena humanizma, glavne gonilne sile ilegalcev in borcev Osvobodilne fronte v Ljubljani. To so nedvomno odlike te številke *Borca*. Hvaležna sem vam, da ste spomin na Nedo, Angelco in vse turjaške mučenike ohranili zanamcem.

Seznam jetnic ljubljanskih policijskih zaporov iz aprila 1945 ni popoln, saj v njem ni jetnic iz samic. Razen tega je v seznamu poleg mojega imena, na primer, navedeno ime referenta Potočnika. K temu moram pripomniti, da me je zasliševal samo Mihelič. Kdo je Potočnik, so namreč hoteli zvedeti od mene.

Naj pojasnim. Poleti 1944 smo imeli rajonske sestanke vsak teden. Vse sestanke v tem letu je vodil okrožni sekretar Vladimir Svetina-Ivo. Nekoč smo imeli sestanek v Šiški pri Olgi Valentinčič. Po poročilu o delu v posameznih rajonih nas je Ivo obvestil, da so vse njegove (okrožne) javke izdane in da naj se jih izogibamo. Olgi Valentinčič je svetoval, naj odide v partizane. Hela Skulj, Ivanka Repič in zdi se mi, da tudi Štefka Kump, so že bile v ilegali. Meni je rekel, da na Prulah še ni nevarno. Kdo je poleg naštetih še bil na sestanku, se ne spominjam več, saj smo se tedaj v odborih večkrat menjavali. Dobro pa vem, da nam je Ivo priporočil, naj s starimi sodelavkami nekako spremenimo zveze. Zato sem skupini sodelavk, ki je nosila sporočila in pakete v prisilno delavnico, rekla, da ne bom več njiohva zveza. Zgovorila sem se na očetovo¹ bolezen in jim povedala, da bo povezavo prevzela Potočnikova pod tem in tem geslom. Potočnik je bilo ilegalno ime Andreje Grum. Za ilegalno ime si je izbrala družinsko ime, kar ni bilo v navadi – običajno smo si namreč za ilegalno ime izbrali krstno ime – zato je po aretaciji dveh mojih sodelavk policija začela mrzlično iskati Potočnikovo. Na prijavnem uradu so pregledali vse ženske, poročene in rojene Potočnik. Ker jih je novo ime tako vznemirilo, sklepam, da so imeli dober pregled nad ljubljanskimi aktivisti.

Potem ko sem spremenila zvezo za prisilno delavnico, sem imela stike z ženskimi skupinami v drugih podjetjih. Zadnji sestanek s Svetino sem imela konec oktobra 1944 v zadnji klopi šentjakobske cerkve. Z Ivanko Repič sva od Iva dobili denar, ki ga je bilo treba razdeliti, in sezname darovalcev.

Opravljalna sem tudi politično delo. Oktobra 1944 sem imela sestanek z zaupniki s finančne uprave (Marija Pečnik), socialnega zavarovanja (Pavla Černe) in magistrata (imena tovariša se ne spominjam). Sestanek smo imeli na Cankarjevi 5. Na njem sem govorila o pomenu oktobrske revolucije za naš osvobodilni boj itd.

Po aretaciji 2. novembra 1944 so me zaslíševali in mučili mesec dni. Hoteli so zvedeti, kdo je Potočnikova, niso pa me spraševali o tretji članici izdane skupine Emici Ahčin, svakinji dr. Matjaža,² ki je bila moja zveza z zaporniki v prisilni delavnici in je sodelovala tudi z Ano Zihlerl pri skrbi za ilegalne otroke. Emico Ahčin smo še pred mojo aretacijo skrili v ilegalnem stanovanju na Šišenski 60 ali 63 in je niso odkrili.

Na Emico Ahčin so bili na policiji posebej besni, ker je po aretaciji in mučenju moža Roberta poslala Hacinu štiri strani dolgo pismo, v katerem mu je vrgla v obraz, kaj si misli o njem, izdajalcu domovine, zločincu in krvniku, ter mu napovedala, da ga čaka kazen. Žal se je to pismo izgubilo. Tepli in obešali so me tudi zaradi mojega pokojnega moža Janeza Marentiča,³ češ da ni mrtev.

26. januarja 1986

OPOMBE

¹ Dr. Janko Šlebinger.

² Dr. Marjan Ahčin, načelnik odseka za zdravstvo pri predsedstvu SNOS.

³ Član centralnega komiteja Komunistične partije Slovenije, umrl v Ljubljani leta 1942.

Ivanka Pregelj:

Mene in mojega moža prof. Boga Preglja so aretirali ponoči 20. januarja 1945. Na policiji so mi zavezali oči in me več dni pretepal. Nato so me na Poljanski cesti vrgli v neko sobo, kjer je kot ranjena žival ždel Zorka Šlebinger. Pri ponovnem zaslišanju so naju z možem soočili s Sašom, ki je bil čisto na tleh. Bil je ves pretepen in je imel zlomljena rebra. Niti enega obraza se ne spominjam. Le biča, škornjev in pištole. Tako je bilo deset dni. Potem so me odpel-

ljali v skupne prostore v prisilni delavnici v sobo št. 15 in 15a.

Dne 19. marca, pred odhodom transporta, smo jetnice začele peti. Za kazen so nas nagnali na dvorišče, ki je bilo še prekrito s snegom, in nam pobrali vso hrano. Tri dni smo bile brez hrane, potem pa so nam pomagali moški zaporniki. Preprosili so nuno iz ambulante, da je šla pome. Pristopila je k meni in me vprašala, ali mi je zelo slabo. Odvrnila sem, da mi je. Odpeljala me je v ambulanto in mi pokazala skrito hrano. Brž sem jo stlačila za hlače in pod plašč in jo prethotapila v sobo. Dekleta so jo razdelile, tako da je vsaka dobila grizljaj. Dobile smo celo čokolado in maslo.

Jetnice si hrane nismo delile, saj jo je bilo že tako malo, le tiste, ki so dobivale pakeete, so po pogradih ustanovile manjše skupnosti, v katerih so si vse razdelile med seboj. Nekatere ženske so težko prenašale lakoto. Vsak človek pač drugače prenaša lakoto, bolečino in strah, in če smo povsem iskreni, si moramo priznati, da le redkokdo v podobnem položaju ni ravnal kdaj tako, da ga ne sme biti sram.

Zelo dobro smo bile obveščene o vsem, kar se je dogajalo v hiši. Ko se je bližal konec vojne, je verjetno prav vsaka mislila le na to, kako se bo rešila.

V prvem nadstropju smo bile zaprte v štirih sobah. Sobe so se odpirale na velik hodnik, katerega okna so gledala na dvorišče. Na dvoriščni strani sta bili stranišči, nasproti njiju umivalnica, nato mladinska soba, soba št. 16 in soba št. 15, iz katere so vodila vrata v velikansko sobo št. 15a. Koliko pogradov je bilo v prvi sobi, ne vem, vem le, da je imela eno okno. V veliki sobi, kjer sem bila, pa je bilo pogradov veliko. V pritličju je bila zobna ambulanta. Bili sta tudi dve sobi za jetnice, v katerih pa nisem nikoli bila. V drugem nadstropju nad nami so bile ambulanta in dve bolniški sobi za ženske. V prvi sobi, tam sem bila proti koncu tudi jaz, je bilo osem postelj, v veliki sobi pa jih je bilo več. V drugem nadstropju so bile tudi moške sobe. Kakor se spominjam so bile tri.

V ambulanti je bil zdravnik naš človek. Tudi nekateri policaji, na primer Alojz Cvetrežnik, so za nas prenašali sporočila. Kakih štirinajst dni pred koncem me je zdravnik dal v bolniško sobo. V njej smo ležale Marica Hacin, Angelca Dolhar, Anica Podviz, Ivanka Pregelj, Jelka Dostal, Kar-

men (delala se je noro) in Mucova mama, ki je imela tako hud išias, da se sploh ni mogla premakniti. Neke noči so prihrumeli v sobo in zahtevali, da se obleče. Ker se ni mogla sama, sem jo oblekla jaz. Dva velika agenta v civilu sta jo prišla pod pazduho in jo odvlekla v klet. Z Angelco sem govorila zadnja. Slutila je, da jo hočejo ubiti. Ne spominjam se več natanko, kako je bilo, a sem o tem po vojni natanko pripovedovala njeni sestri Pavli Mencej.

Spominjam se tudi nekaj imen žensk, ki pa niso na seznamu: Sonja Muc, Greta Žerjal, Branka Per, Mara Škrabelj, Pavla Cimperman, Špela Kek, Nuša Ivančič. Nada Dolenc je bila v prvi sobi, pa Nina Škodlar, Lili Rakušček, Zinka Topolovec, Vera Marentič, Cita Štrajner, Mica Čop in druge.

Končno so me skupaj z drugimi odpeljali v Ribnico. Tam so nas nekaj izbrali, najbrž po seznamu, in nas v snežni nevihti odpeljali čez Sv. Ano v Struge, kjer smo kopali jarek.

16. maja 1986

Dane Puc

Moj oče Danilo Puc

Pisati življenjsko pot starega krščanskega socialista, borca Krekove mladine, političnega zapornika iz leta 1931–1932, člana Osvobodilne fronte iz prvih vojnih dni in izvršnika (člana mestnega izvršnega odbora), je po tolikih letih težko. Resda je ostalo še nekaj zapiskov, delov življenjepisa in dokumentov, v glavnem pa so to le spomini njegovih domačih in nekaj rokopisov iz zapuščine.

Janko Prunk je v svoji knjigi Pot krščanskih socialistov v Osvobodilno fronto¹ dokumentarno obdelal njegovo predvojno delo, zato se bom v tem zapisu ustavil le pri očetovem delu pred aretacijo februarja 1945 in zaporu ter v prvih povojnih dneh. Pri tem se opiram na njegove rokopise in zapiske pa spomine moje mame, in na svoje otroške spomine. V življenjepisu, verjetno napisanem leta 1948, za ministrstvo za lesno industrijo in gozdarstvo, tam je bil po tem letu zaposlen, takole opisuje svoje medvojno delo:

»Kot član Zveze Slovenskih obrtnikov sem stopil julija meseca 1941 v dogovoru z E. Kocbekom zaradi vključitve vseh obrt-

nikov v Osvobodilno fronto. Namera se ni posrečila radi odklonilnega stališča tedanjega predsednika Zveze Kavka. Organiziral sem tedaj posamezne obrtnike v Osvobodilno fronto.

Leta 1941 in 1942 sem delal pri Rdečem križu na zbiranju prispevkov za Osvobodilno fronto (prispevki obrtnikov) za pomoč internirancev in partizanov.

Leta 1942 povezan z delom na terenu (Kvart Poljane), povezan s Potnik, Nace, Vena, Milica, Džuro, Železniška zadruga itd. Prostori delavnice so služili za sestanke in prenočišča ilegalcev (Vlasta Tomšič, Ivo Svetina itd.). Skrivališče raznega materiala, denarja itd.

Leta 1944, po odhodu Toman Toneta k partizanom, postal član sekretariata Osvobodilne fronte Ljubljana. Povezan s Tomšič Miro-Vlasto, Ivotom itd. Odgovoren za SNO. Organiziral bivše jugoslovanske oficirje in podoficirje leta 1944 in sestavljal načrte mesta Ljubljana.

Leta 1945 februarja meseca aretiran in ostal v zaporu do osvoboditve, katera me je zatekla v Velikih Laščah na poti iz taborišča Ribnice.«

V pismu, ki ga je oče pisal svojemu bratu 17. junija 1982, omenja tudi svoje delovanje za Osvobodilno fronto:

»V delavnici sem zbiral in organiziral somišljenike. Tam smo imeli sestanke, predvsem zato, da smo zbirali denar za rdečo fronto. Vsak obrtnik je moral nekaj prispevati v sklad. Akcijo je vodil g. Kham, ki je tedaj upravljal tudi kino Union. Zbralo se je precej denarja, ki smo ga oddajali fronti ali pa za pomoč tistim, ki so se tedaj morali skrivati. Poleg te naloge sem moral po odhodu našega zastopnika v OF prevzeti tudi njegove posle in skrbeti, da so vsi, ki niso dobivali plače, dobili nadomestilo zaŕjjo. Poleg tega sem tudi skrbel, da se je linija, ki je bila dogovorjena, izvajala po sprejetem sklepu. Dolomitska izjava ni bila prekršena. Obdelovali smo tudi druge posle, tako zbiranje materiala za frontno OF. Pri tem je aktivno sodeloval naš France.

Poleg tega je bila naša delavnica skrivališče vseh, ki so vodili akcijo, in sicer ponoči, ko je bilo varno. Prostor je bil vedno poln izdelkov. Poleg tega je bila na razpolago tudi pisarna s pisalnim strojem. Zgodilo pa se je, kljub naši previdnosti, da je nekoč bil menda navzoč nekdo sicer malo znan, vendar dovolj ogaben, da je prijavil Nemcem

našo pisarno. No, imeli smo srečo. Ni prišel zaradi zborovanja, ampak zaradi mene, saj sem bil osumljen, da sem simpatizer OF – šele na policiji me je eden od prejšnjih političnih ovaduhov kot takega predstavil političnemu oddelku policije.«

Materini spomini na očetovo aretacijo so še po dvainštiridesetih letih zelo jasni.

Aretirali so ga prve dni februarja zjutraj, ko sta prišla z mamo v delavnico na Slomškovo 9; oče je bil obrtnik tapetnik. Pred delavnico sta ga čakala detektiva. Na ulicah je bilo veliko snega, zato sta ga peš odpeljala na policijo na Šubičevo ulico. Mama ga je spremljala in med potjo se mu je posrečilo povedati ji, kje ima skrito ilegalno gradivo, denar in drugo, tako da je lahko še pred preiskavo vse oddala hišnici na Slomškovi 9, Mariji Kovačevi², ta pa po svojih zvezah naprej.

Po aretaciji je mama prevzela delo v delavnici in za Osvobodilno fronto.

Po zvezah, ki so jih zaporniki imeli z zunanjim svetom, je oče kmalu poslal prvo pismo. Njegova vsebina priča o zavesti in veliki morali zapornikov, čeprav so bili maltretirani in mučeni, o privrženosti domu in domačim.

Tako je napisal:

»Draga Maruša!

Hvala za obvestilo. Najprej ti moram povedati, da so vso korespondenco, katero sem imel, zaplenili. Potem seveda ni bilo težko aretirati me, in ko so mi predočili vse, sem moral samo kimati. Stvar je seveda težka. Ali jo bom odnesel živ ali ne, ne vem. Samo upanje imam, da se vidimo. Bolje pa je biti pripravljen na vse. Škoda pa mi je za vse, ki so že ali pa še bodo prišli za menoj. Šest dni sem bil v samici, vendar me vsaj pretepali niso. Sedaj sem v sobi dve, kjer spim skupaj z inž. Mušičem, s katerim se dobro razumeva. Notri so še inž. Bleiweis, Čepon, dr. Muc in drugi zelo znani Ljubljanci. Vse je pokopalo odkritje arhiva, seznam imen, tako kot mene. V taki družbi se človek kar dobro počuti, posebno še, ko vem, da bo kmalu tu vse, kar je zdravega in poštenega v tej naši Ljubljani. Razpologenje med nami je lepo tovariško. Vse nas preveva misel, da bo tudi tega konec ter nas bo tudi v bodoče družilo tisto tovarištvo, ki se je v trpljenju pokazalo. Jaz sam o sebi mislim, da še nisem zaključil te preiskave. Bom še verjetno poslan na policijo in celo

še večkrat, mogoče tudi v samico. Vse to pač spada skupaj. Zato naj te ne čudi, če včasih ne boš dobila kakega poročila, bom pač v takem položaju, da ne bom mogel.

Redni paketi so do nadaljnjega ukinjeni oziroma se sprejemajo, vsebina oddana v kuhinjo in dobiš prazno škatlo. Dokler paketi niso dovoljeni, je neumnost pošiljati stvari po redni poti. Cigaret imam še 20. Če moreš, kupi nekaj putra in marmelade in mi v malih dozah pošiljaj sem. Maščobe zelo manjka. To o tem.

Zame osebno ne skrbi preveč. Preskrbi za Ž.³ 2000.– da ne bo preveč v skrbah, pa tudi za druge bi bilo treba kaj ukreniti. Sam ne vem kako. Pa zase skrbi, da boš zdrava ostala vsaj Ti. Najina družina naj Ti bo tisto veselje in skrb, za katerega bodočnost velja vse žrtvovati. Po otrocih in tebi mi je seveda najbolj dolgčas. Vedno sem Vas imel tako rad, da ti tega ne morem povedati, in zvečer mi je zelo težko, da nismo skupaj. Da s Koporcem ni nič, me ne čudi, čuden človek, veliko besed pa nič dejanja. Langus verjetno ne bo hotel nič podvzeti, je prevelik fanatik. Le Snoj⁴ bi mogel vplivati na potek, pa mogoče Drago⁵ po svojih zvezah. Za Dragota v resnici že vnaprej hvala in ne bom pozabil, kar bo storil zame. Ravnotako hvala očetu, pozdravi vse najine male, frajlo in Ivanko.«

Zapor opisuje oče v že omenjenem pismu bratu, z dne 17. junija 1982. O njem pravi:

»Ne bom opisoval, kaj vse so počenjali z menoj, le nekaj tipičnih metod bom opisal.

Vse zapornike so pred zaslišanjem zaprli v stranišča, ki so merila 1,90 m do 90 dm. V tak prostor so stlačili tudi do 19 zapornikov. Izhod na stranišče, ki je bilo blizu, je bil samo enkrat na dan. To je za nekatere pomenilo hudo obremenitev in pozneje tudi bolezen. Protesti seveda niso nič zalegli. Zasliševanja, če jim niso bila pogodu, seveda niso pomenila nič. Na vsak način so hoteli imeti opravka samo z izdajalci. Takrat je bil običaj tudi, da so precenili premoženjsko stanje posameznih in jim ponudili svobodo, če plačajo določeno vsoto denarja za t. i. odkup. Marsikateri je raje plačal določeno vsoto, samo da se je rešil ječe. Jaz denarja nisem imel, zato so me poslali v podzemsko celico. V celici sem bil sam. Okna ni bilo, zunaj pa pošten mrz, saj je bila temperatura pod 20 °. Na dan smo dobili enkrat čorbo, enkrat so nas spustili na stranišče in tam

smo smeli piti vodo. To je trajalo približno deset dni. Potem so me odgnali spet na policijo, in ponovno skušali dobiti kaka ime. Ob tej priliki me je zasliševal Kobi. To rodbino sem poznal in sem se seveda pošteno prepiral z njim in dokazoval, da Nemčija nikdar ne bo mogla zmagati. Poslali so me nazaj v celico. Po nekaj zaslišanjih ob ognju so me, ker niso zvedeli ničesar, premestili v drugo nadstropje, kjer je bilo veliko jetnikov. Tam sem malo sproščeneje zadihal. Bil sem skupaj z dr. Volavškom st. in dr. Rantom, zobozdravnikom. Bilo nas je okrog 80. Večina je bila inteligenca, veliko profesorjev in inženirjev, nekaj večjih kmetov, v sobi poleg pa predvsem obrtniki z inž. Bloudkom na čelu.«

Za velikonočne praznike so zapornikom dovolili kratke obiske domačih. Z mamó sva ga šla obiskat na Poljanski nasip. Potem ko so naju temeljito pregledali, naju je oče odpeljal na dvorišče za zaporom. Dvorišče je bilo obdano z visokim zidom, po sredini pa je tekel dvorvrstni drevedred debelih starih dreves, menda kostanjev. Bil sem otrok in kmalu mi je v družbi z očetom in materjo, ki sta se pogovarjala o stvareh, ki me niso zanimala, postalo dolgčas, zato sem poskusil splezati na najbližje drevo. A ker je bilo predebelo in je imelo najbližje veje previsoko, sem si poiskal drugo. Ko sem splezal do prve veje, me je oče prijel za pas in me postavil na tla. Povedal nama je, da so pred dobrim mesecem na to drevo kar dvakrat obesili nekega doktorja⁶ in da se je veja, na štrcelj katere sem se povzpel, pri prvem obešanju zlomila. Drevo se mi je tako močno vtisnilo v spomin prav zaradi te »oskrunitve«.

In še nečesa se tako dobro spominjam. Nekoč pred poldnevom sva z mamó šla po Povšetovi ulici. Na desni strani je bila visoka ograja, za njo pa zapor prisilne delavnice. Poleg velikih zaprtih vrat so bila še ena, ozka. Bila so odprta in z njimi sem zagledal zidano hišico, stražarnico, in vojaka, ki mi je pomahal z roko, češ, naj pridem k njemu. Mama me je potisnila naprej in mi rekla: »Hitro pojdi, peljal te bo k očetu!« In res sem pred prvo garažo zagledal očeta. Odpeljal me je v garažo in me posadil za volan pravega avtomobila, še prej pa mi je sezul levi čevlji, v podlogo katerega je mama skrila majhne lističe. Dolgo me je oče pustil, da sem šofiral in pritiskal na pedala. Preden sem odšel, mi je spet obul čevlji in rekel:

»Slišiš, poldan zvoni, mami te že čaka pred vrati!«

Očeta so zasliševali še potem, ko je že bil zaprt v prisilni delavnici. Tudi o tem piše v svojih zapisnikih:

»Po tretjem zaslišanju so me premestili v vrhne prostore, in sicer v sobo 3, kjer mi je Simon naložil različna popravila. Tako sem popravljaj tudi kočijo. Sam sem si izbral popravilo žimnic, saj sem tako lahko navezal stik z jetniki, ki so pretepeni ležali v drugem nadstropju. Zvezo z domom sem vzdrževal tako, da sem za vsako delo posebej zahteval, da me paznik odpelje po orodje v mojo delavnico na Slomškovo 9.«

Zadnjih dni okupacije in prvih dni svobode, ko je prišel »iz celice popolnoma sestradan, bolj podoben okostnjaku kot človeku«, pa se spominja takole:

»Z zadnjim transportom, bilo je že v začetku maja, so nas poslali v Ribnico. Tam so nam dali lopate, da smo kopali jarke. Vendar je bila stvar zanje že prepozna. Zgodilo se je celo, da nas je moral Nemec zavarovati s puško, ko smo odhajali iz Ribnice v svobodo, saj so nas domobranci hoteli postreliti. Ko smo prišli v Velike Lašče, seveda peš, smo se spet morali skrivati pred domobranci. Zvedeli smo, da je bilo nekaj ur prej nekaj naših zapornikov ustreljenih. Skrili smo se v delavnico nekega čevljarja. Tik nad delavnico je bila lina, v kateri je bil pred našim prihodom nemški stražar, ki je vzdrževal telefonsko zvezo. Nekaj dni smo preživeli v velikih skrbah.

Neko jutro je potrkal na vrata uniformirani vojak s puško. Odprl sem jih – bil je partizan. Od nas je zahteval legitimacije, teh pa nismo imeli, saj smo bili izpuščeni jetniki: zato sem mu rekel, naj pripelje komandirja. Prišel je moj bratranec Ciril Puc. Takoj so nas izpustili in se nam opravičili.

Vendar se s tem še ni končalo. V vsakem kraju so bili oznovci. Neke oznovce, ki sem ga celo poznal, nas ni hotel spustiti naprej, češ da si moramo pridobiti dovoljenje v Ribnici. Torej smo ponovno pešačili v Ribnico, tam dobili dovoljenje in se tako peš napotili v Velike Lašče. Z nami je bil inž. Bloudek. Med potjo je pregledoval progo, da bi videl, ali je sposobna za prevoz, Ciril Sitar in njegova žena pa sta uživala v naravi in nenehno govorila: »Mi smo svobodni!«

Borci so medtem odšli iz Lašč proti Ljubljani, mi pa smo čakali na kak prevoz.

Bili smo zelo utrujeni in izmučeni. Res se nam je posrečilo, da smo ustavili naložen tovornjak in se z njim odpeljali v Ljubljano. Da je bilo doma veliko veselje, si lahko mislite, posebno še, ker je bil moj bratranec z motorjem prvi v Ljubljani.«

Naj za konec kot zanimivost povem, da je bil Ciril Puc (leta 1943 mu je oče priskrbel zvezo za odhod v partizane) prvi partizan, ki smo ga 9. maja 1945 kmalu po 8. uri srečali na Karlovškem mostu. On je mami tudi povedal, da je oče živ in zdrav in da sta se srečala v Velikih Laščah ter da se vrača s skupino zapornikov v Ljubljano.

OPOMBE

¹ Dr. Janko Prunk: Pot krščanskih socialistov v Osvobodilno fronto slovenskega naroda. Cankarjeva založba, Ljubljana 1977.

² Glej stran 446.

³ Srečko Žumer, načelnik Jugoslovanske strokovne zveze.

⁴ Verjetno Dr. Snaj, profesor s teološke fakultete.

⁵ Brat Danila Puca.

⁶ Dr. Vladimirja Kanteta.

Citati iz spominov Danila Puca, z izjemo življenjepisa iz leta 1948, so jezikovno pregledani.

Miron Bleiweis:

Po prihodu Nemcev je postal direktor policije dr. Lovro Hacin. Mene in Ljubo Prenner, edina od pravnikov, je poklical k sebi in naju ostro posvaril, da se morava držati načel novega reda, drugače bova prišla v zapor.

Slovenska politična policija me je aretirala dvakrat. Prvič sem bil zaprt dva dneva na Prešernovi. Zasliševal me je dr. Mihelič iz Ribnice. Peljali so me v neko sobo, mi zavézali oči in me začeli zasliševati. Miheliča sem spoznal po glasu. Srečal sem ga bil namreč, ko so aretirali odvetnika Stanka Tomšiča in me je odvetniška zbornica določila za prevzemnika njegove pisarne, preiskavo v njej pa je vodil Mihelič. Zasliševalce sem vprašal, kaj hočejo od mene. Zahtevali so, da priznam, da podpiram Osvobodilno fronto. Jaz sem to zanimal. Potem so mi dali na izbiro: eno uro obešanja ali štirideset udarcev s palico. Odvrnil sem jim, da ne bom izbiral kazni, da to prepuščam njim, in da z mučenjem ni mogoče ničesar dokazati. So ljudje, ki vzdrže vse muke, so pa tudi takšni, ki hitro priznajo stvari, ki jih niso storili. Med katere sodim, sem dejal, še ne vem, saj sem prvič v takem položaju. Nato so me izpustili.

Moj brat ni imel take sreče. V zaporu so ga hudo pretepali. Bil je v drugi skupini za

Turjak. Posredoval sem zanj pri nekem sodnem uradniku, vodju civilne pisarne na sodišču, katerega sin je bil pri politični policiji. Ta mi je rekel, da bodo tudi mene čez nekaj dni spet zaprli. Takoj sem odšel v pisarno in uničil vse, kar bi lahko bilo sumljivo. Pripravil sem se. Res so prišli pome. Spet me je zasliševal Mihelič. Soočili so me z odvetnikom Stankom Tomšičem. Bil je čisto zmaličen. Imel sem srečo, niso me tepeli.

Ko je policija v začetku 1945 odkrila bunker pri Mari Kralj, so našli seznam, na katerem sem bil naveden med sodelavci obveščevalne službe Osvobodilne fronte. Moja zveza je bila Tanja Kadunc. K meni je hodila po poročila. Z njo me je povezal Stanko Tomšič in me tudi opozoril, da je to delo zelo nevarno.

Tudi ob drugi aretaciji sem imel veliko srečo. Na hodniku policije sem srečal Dagmar Šumi. Njena mati je imela trgovino s kurivom v Frančiškanski ulici, oče pa je bil inženir, po rodu Čeh. Dagmar je bila pred vojno igralka. Poročila se je z nekim Avstrijcem, ki je bil mobiliziran kot rezervni oficir. Ko so hitlerjevci proti koncu vojne zaprli vsa gledališča in poslali igralce na delo v tovarne, je Dagmar postala tajnica pri Duschi. Pomagala je mnogim ljudem. Dobro sva se poznala, še iz časa pred vojno, zato me je takoj, ko me je srečala na hodniku, ustavila in potem prva stopila k mojemu zasliševalcu. Očitno je posredovala zame. Niso me pretepali. Nekaj časa sem bil zaprt v sobi, nato v bunkerju pa spet v sobi. Končno so me poslali v Ribnico na prisilno delo.

Po vojni sem pustil odvetništvo. Najprej sem bil v službi pri komisiji za upravo narodne imovine, potem sem delal na ministrstvu za trgovino, nato pri nabavah, pri republiški arbitraži in končno pri republiškem pravobranilstvu. Tam sem se tudi upokojil.

Komisija za ugotavljanje zločinov je delala v palači Bate. Njen predsednik je bil dr. Fedor Košir, dr. Vodušek pa eden izmed članov.

22. maja 1986

Boža Skitek-Kržan:

V Osvobodilni fronti sem delala od 1941. Najprej sem bila povezana po sokolski liniji, leta 1942 sem delala na terenu v rajonu

Center. Povezana sem bila z Guličevimi iz Tavčarjeve ulice in s Prašnikarjem. Skrbela sem za zbiranje materiala. Zbirali smo vse mogoče, od čevljev do zdravil. Potem sem delala v kvartu Ajdovščina in nato postala članica rajonskega odbora Osvobodilne fronte za Center. Leta 1944 sem delala z okrožnimi aktivistkami Vero Marentič, Helo Skulj, Štefko Kump, še prej pa z Zimo Vrščaj. Delala sem pri Slovenski narodni pomoči in pri množični obveščevalni službi. Moja zveza z obveščevalno službo je bila Olga Grošelj. Ko je ta jeseni 1944 odšla iz Ljubljane, je bilo delo že zelo oteženo, zlasti zveze navzdol.

Za delo pri Slovenski narodni pomoči sem bila povezana z Ano Ziherl, in to do konca novembra ali decembra 1944. Ziherlovo mami sem poznala še iz časa pred vojno. Preden so se Ziherlovi odselili v Šiško, smo namreč stanovali v isti hiši v Trdinovi ulici. Njen sin Miloš je hodil k nam po hrano do odhoda v partizane leta 1942, sestra Vanda pa je prinašala zanj živilske nakaznice. Ziherlova mami nas je obiskala tudi na dan osvoboditve. Tudi njenega sina Branka smo dobro poznali. Bil je velik športnik, prvak v skokih v vodo. Ko je odhajal v Varšavo na visoko šolo za telesno kulturo, smo ga pospremili na pot.

Z Guličevima, materjo in hčerko, sem imela stike od leta 1942 pri terenskem delu v rajonu Center in vse do njune aretacije septembra 1944. K njima sem hodila redno dvakrat na teden po ilegalno literaturo. Guličevi sta bili zelo konspirativni. Šele po njuni aretaciji sem zvedela, da so imeli v hiši bunker. Po vojni sem ju obiskala in ju prosila, da mi ga pokažejo. Skrivališče za material je bilo precej visoko nad tlemi in razmeroma majhno, toliko da se je v njem dalo skriti ciklostil, papir in druge tiskarske potrebščine.

Pri Guličevih sem spoznala Poldko Mekina-Mimi. S Helo Skulj in Štefko Kump je delala tudi učiteljica Uršičeva, članica okrožne AFŽ.

Nekaj časa sem imela zvezo z Lili¹ iz železničarske menze. Bila je članica okrožnega odbora AFŽ in je skrbela za frontno aktiviranje hišnih pomočnic. Od njih smo dobivali hrano za ilegalce. Nekoč, bilo je že po kapitulaciji Italije, je prišla k meni in me prosila, da ji na stroj pretipkam podatke, ki jih je imela napisane na lističu in jih je potrebovala za prvi kongres slovenske proti-

fašistične ženske zveze v Dobrniču. Seveda sem ji ustregla. Ko so se udeleženke² vrnile s kongresa, so mi navdušeno pripovedovale, kako prisrčno je kongres sprejel ljubljansko delegacijo in kako čudovito je življenje na osvobojenem ozemlju. Lili se ni vrnila, ostala je v partizanih.

Proti koncu marca 1945 so me aretirali agenti SPP. Trije so prišli pome. Pokazali so mi zaporno povelje, ki ga je podpisal Kobi, vendar me on ni zasliševal. Ko smo prišli na policijo, me je stražnik Palčič peljal po dolgem hodniku. Proti koncu hodnika so bila odprta vrata neke celice, v njej je sedela Poldka Mekina-Neža. S težkim glasom mi je rekla: »Veš, Petra³, vse vedo. Nima smila...« Več nisem slišala. Zdelo se mi je, kot da je ravnokar prišla od zaslišanja. Vrgli so me v celico in me pustili samo. Neznosno mi je bilo, zato sem potrkala na vrata in prosila stražnika, da me da v kako drugo celico, kjer bom imela družbo. Ustregel mi je in me porinil v sosednjo celico. Bila je polna. Toda ko je slišal, da se pogovarjamo, me je prišel iskat in me odpeljal nazaj.

Zasliševal me je Rigler, vsaj tako se je predstavil. Najprej me je vprašal, v katerem odboru sem delala, potem je hotel vedeti, kakšne zveze imam s Helo Skulj in kje je. Delala sem se nevedno in se zgovarjala, da ne vem nič o nobenem odboru, da poznam le svoje sorodnike, ki se tako pišejo, ter da me zanima samo naša družina, ki jo je vojna hudo prizadela. (Sestri, ki sta živeli v Beogradu, sta bili ob bombardiranju ranjeni; ena huje, tako da je končala na invalidskem vozičku. Obe sta se vrnili domov.) Do konca sem tajila in ne zlepa ne zgrda nisem ničesar priznala. Seveda so me pretepali in me mučili. Med prste na roki so mi vtaknili svinčnike in mi stiskali roko, a se nisem vdala.

Spraševali so me tudi o Štefki Kump. Imela sem stike z njo, toda poznala sem jo le po ilegalnem imenu. Šele po vojni sem zvedela za njeno pravo ime. Med vojno je veljalo železno pravilo, da se pod praviimi imeni ne poznamo, razen seveda tistih, ki so se osebno poznali že od prej. Vendar smo tudi potem uporabljali le ilegalna imena.

Po sedmih dneh zasliševanj so me s policije poslali v prislino delavnico. Neko sončno dopoldne, ko smo lupile krompir v kuhinji, so iz bunkerja pripeljali Nedo Geržinič. Peljali so jo čez naše dvorišče na drugo manjše dvorišče in čez nekaj časa spet

nazaj. Za njo je z naperjeno puško, pripravljeno na strel, hodil agent v civilu. Neda je bila oblečena v sivo nagubano krilo in v roza vijolično bluzo, plašča ni imela. V obraz je bila videti izmučena. Malo pozneje so pripeljali iz bunkerja Andreja Grassellija. Vodili so ga tako kot Nedo, čez naše dvorišče na neko drugo dvorišče pa spet nazaj. Dan ali dva pozneje smo zvedeli, da so ga ustrelili, ko je hotel za Ljubljano zbežati.

Vse se mi zdi, da so enako usodo namenili tudi Nedi, a je, kdo ve zakaj, prišlo drugače.

3. februarja 1986

OPOMBE

¹ Minka Pečar-Šlebingar.

² Delegacija iz Ljubljane: Milena Sušnik (šef delegacije), Minka Pečar-Šlebingar, Anica Podviz-Nagode, Rožica Štok-Medvešek in Hela Skulj (ki ni mogla iz Ljubljane).

³ Ilegalno ime Bože Skitek.

Nada Sudjić:

Med okupacijo sem bila aktivistka Osvoobodilne fronte. Do aretacije 1. februarja 1945 sem delala za AFŽ in Slovensko narodno pomoč. Aretirali so me skupaj s sestro Smiljo. Vedela sem, da je Leopoldina Mekina-Neža v zaporu. To mi je povedala prijateljica in sodelavka Zinka Čuček-Nunčič. Rekla je: »Z Neže bodo lahko rezali jermene, pa ne bo ničesar izdala«. Slepota sva verjeli v Nežo, zato sem bila šokirana, ko so naju pripeljali na policijo v Šubičevi ulici in naju pahnili v celico. V njej je že bilo več žensk in ena nama je šepnila: »Če sta bili povezani z Nežo, ne tajita, ker Neža izdaja vse!«

Takoj nato so naju s sestro poklicali. Zavezali so nama oči in naju dolgo pustili stati na hodniku. Mimo naju so hodili belogardistični policaji in padla je prenekatera zaušnica. Prvo vprašanje je bilo, ali poznam Mimi ali Nežo. Pritrdila sem, saj je bila nekajkrat pri nas doma na Mestnem trgu 7, včasih je prišla na sestanek, včasih po hrano. Agent je hotel vedeti, kdaj je bila Neža prvič pri nas. Tega se nisem spomnila. On pa je pogledal v beležnico in rekel: »V četrtek ob 15.30.« Datuma se ne spominjam. Torej je imela Neža tudi to zapisano. Zaslíševal me je Mihelič.

Ko smo naslednje jutro jetnice čakale pred straniščem, je prišel mimo neki moški z velikim pladnjem z zajtrkom. S komol-

cem je odprl vrata celice in v njej sem za-prepadena zagledala Nežo. Na pol ležala, na pol sedela je na kavču. Zajtrk je bil zanjo.

S Smiljo sva bili v celici menda še dva dneva in nenehno so naju klicali na zaslišanje. Potem so naju odpeljali na Poljanski nasip v bivšo prisilno delavnico. Tu sem se srečala s čudovitimi tovarišicami, Angelco Dolhar-Špelco, Marico Malahovsky, Dragico Bidovec, Emo Repič, materjo Ivanka Repič in njeno snaho, Almo Cvar, Magdo Kocjan, Julko Sajovic in drugimi. Njihova imena sem žal pozabila.

Spominjam se 9. februarja. Smilja je imela rojstni dan in domači so nama poslali dva paketa. V enem je bila obleka, v drugem hrana. Paket z obleko so nama izročili, tistega s hrano pa le pokazali, češ da jo bomo dobile za priboljšek. Pa ga nismo dobile.

S sestro sva bili še v črnini, saj nama je oktobra umrla mama. Nekega dne me je na hodniku neki stražnik vprašal, za kom žalujem. Ko sem mu povedala, da za mamo, se je ponudil, da bi očetu nesel kako sporočilo. Rekel mi je, naj mu ga prinesem ponoči, ko bo spet dežuren. Nisem mu zaupala, a sem se kljub temu posvetovala s tovarišicami, in odločile smo se, da ga preskusimo. Poslej nam je ta človek zelo pomagal, nosil nam je pošto, hrano in sporočila. Žal sem njegovo ime pozabila. Ko sem bila marca na intervencijo izpuščena, sem prek njega vzdrževala stik s tovarišicami v zaporu in jim pošiljala, kar so potrebovale; kdaj pa kdaj celo toplo hrano.

Šele v zaporu sem zvedela, da se Mimi ali Neža piše Mekina. Takrat se mi je posvetilo, zakaj mi je na nekem sestanku rekla, da me dobro pozna, jaz pa nje ne. Nad prostori kisarne Josipa Vodnika na Celovski cesti 42, tam sem bila zaposlena, je med drugimi stanovalci živela tudi družina Mekina, Nežina mama in sestra z družino, in od tam me je poznala. Po vojni me je njena sestra na dvorišču kisarne napadla, češ da klevetam njeno sestro. Mirno sem ji odgovorila, da govorim samo to, kar je res. Leopoldina Mekina-Neža je imela zapisano vse, tudi nepomembne podatke. In vse je izdala sovražniku. Zakaj, tega še dandanes ne vemo.

20. marca 1986

Zorka Ilich-Šlebinger:

Belogardisti so me aretirali januarja 1945, točnega datuma se ne spominjam. Razmere v naši družini so bile času primerne, to je izjemne. Moj mož je bil interniran, šele pozneje sem zvedela, da v Mauthausenu, trimesečni sin Bojan še ves slaboten od prezgodnjega poroda, oče,¹ komaj nekaj dni po srčnem infarktu, sestra Vera Marentič, vdova, ki je s štiriletno hčerko živela z nami v skupnem gospodinjstvu, že nekaj tednov zaprta v prisilni delavnici. Ko so me zaprli, so dali mojega sina v dečji dom, nečakinjo pa k sorodnikom.

Tri tedne sem bila zaprta v bunkerju prisilne delavnice v kleti stranskega poslopja, kamor so imeli dostop samo člani politične policije. Celice so bile pravzaprav samice, toda ker je bilo zapornikov preveč, smo bile včasih v njih tudi po dve skupaj. Tako so bile nekaj časa z menoj Ivanka Pregelj, edino njo sem poznala od prej, Irena Čuk, Danica Javornik-Marion, Angela Dolhar in še ena ženska, imena katere se ne spominjam. V sosednji celici je bila Babičeva, menda Milena. Z njo sva si krajšali čas s trkanjem po zidu. Ko po toliko letih premišlujem o tem, sem vse bolj prepričana, da je policija dobro poznala vso mrežo, saj nas je zaprla skupaj same take, ki se nismo poznale. Seveda so skrbno pazili, da jetniki ne bi imeli medsebojnih stikov. Na hodniku sem nekoč za hip videla Nedo Geržinič, poznala sem jo z gimnazije, in Drago Bidovec. Ko sem pomivala tla na hodniku, je šla mimo mene in mi, ne da bi obrnila glavo, zašepetala: »Pozdravi mojo hčerkico, jaz tega ne bom preživela.« Dočakala je osvoboditev, a je kmalu nato umrla.

Najdlje sem bila zaprta z Angelco Dolhar. Zato mi je tudi najbolj ostala v spominu. Navezali sva se ena na drugo in sklenili, da bova prijateljici tudi po osvoboditvi. Žal je nanoslo drugače. Jetnike so zasliševali v bunkerju ali pa so nas po policijski uri peš gnali (zaradi pomanjkanja bencina) po praznih ljubljanskih ulicah na policijo. Dobro se spominjam jutra, ko so pripeljali Angelco nazaj s policije. Bila je telesno izmučena in duševno potrta. Dobesedno je rekla: »Vse vedo. Težko je kaj tajiti. Zaprli so neko žensko, ki samo govori, govori, govori. Baje je že sto tipkanih strani zapisnika.« Tega se spominjam, kot bi se zgodilo včeraj.

V skupnih zaporih so vsi govorili o tej ženski z več imeni . . . Jaz je nisem poznala

in nisem imela stikov z njo. Videla sem jo enkrat samkrat. Neke noči, zdi se mi, da je bilo marca, so nas večjo skupino gnali na zaslišanje na policijo. Poleg mene je hodila Pia Konjar-Vavpetič. Na policiji smo ostale nekaj dni. Sedem so nas nagnetli v bivšo kopalnico v drugem nadstropju. Spominjam se Nine Škodlar, Jane Fugina, Mimi Dolenc, Nike Dolenc . . . Pod stropom je bilo majhno zamreženo okno, oprema pa polomljen stol in žičnat vložek s strgano žimnico. Vse nismo mogle sedeti, kaj šele ležati, zato smo se menjavale. Kadar je katera morala ven, smo potrkale na vrata. Nekoč so me tovarišice opozorile, da so vrata celice, v kateri je »tista ženska«, odprta na hodnik in da jo bom lahko videla, če bom šla na stranišče. Tako sem potrkala na vrata in prosila, da mi dovolijo na stranišče. In sem jo videla, kako je sedela na kavču. Edino ona je bila, vsaj kolikor je meni znano, ves čas zaprta sama in ni iskala zveze z drugimi jetnicami.

Vedno sem bila prepričana, da ni bilo prav nobene povezave med menoj in Leopoldino Mekina. Ko pa sem v dvanajsti številki Borca na strani 716 prebrala pričevanje Anice Sotlar-Fride, v katerem piše, da so ji na policiji predložili spisek vseh celic, za katere je odgovarjala, z imeni članov, se mi je marsikaj razjasnilo. Anica Sotlar je bila dolgo časa moja partijska sekretarka in zveza navzgor. Z njo sem imela stike tako rekoč vsak dan. Bila je izdana in z njo vred mi vsi, tudi Pia Vavpetič.

Pred kratkim sem v dnevniku prebrala podlistek o delovanju Osvobodilne fronte na policiji. Kolikor se spominjam, je v njem omenjen neki sodelavec policije, vrtnjenec v naših vrstah. Označen je le z inicialkama. Ena izmed njiju je E, druge črke se ne spominjam. Prepričana sem, da je to isti mož, kot ga v Borcu na strani 709 v svojem pričevanju omenja Pia Vavpetič. Tudi ona je, prav tako kot jaz, hodila k njemu na sestanke. Stanoval je v hiši na Krekovem trgu, v traktu proti Kopitarjevi ulici. Že pred desetletji sem domnevala, da me je izdal on. Namreč, ko sem prvič prišla k njemu, je bilo geslo: »Prišla sem po zajčke.« Med zaslišanjem na policiji pa so me vprašali: »No, kam ste pa hodili po zajčke?«

Veliko je še vprašanj, ki bi jih rada razjasnila. Ali je bila kakšna povezava med Mekinovo in E.? Ko sem dobila v roke Fortejovo knjigo o gestapu, sem bila polna pri-

čakovanja, a nisem zvedela nič novega, kakor tudi iz podlistka v Dnevniku ne.

Opisala sem le nekaj drobnih spominov na tiste, že oddaljene čase. Vendar je to, čeprav malo, trdno in zanesljivo ostalo v mojem spominu.

6. aprila 1986

OPOMBA

¹ Dr. Janko Šiebingar.

Smilja Gostiša:

Pisati o dogodkih pred štiridesetimi leti je zelo težko, saj spomin blede in nikoli ne veš, ali je vse bilo natanko tako, kot se spominjaš, ali pa se je z leti spomin na tiste dogodke preoblikoval in se dopolnjeval s spomini drugih, s katerimi si se pogovarjal o tem. Toda četudi bled, spomin na tisti čas je vendarle ostal in udeleženci ga bodo nosili v sebi do svojega konca. Sama sem bila le skromen člen v dolgi verigi, ki je povezovala vse svobodoljubne ljudi v narodnoosvobodilnem boju. Sodelovala sem pri Slovenski narodni pomoči in pozneje pri AFŽ.

Spomladi 1944 naju je s sestro Nado povezala v AFŽ Zinka Čuček-Milica. Na prvem sestanku, bil je pri nas doma, se je menda zbralo pet tovarišic: Leopoldina Mekina-Neža, Vera Hutař, Štefka Prosen, moja sestra in jaz. Tega in vse naslednje sestanke je vodila Neža. Name je naredila močan vtis. Zdelo se mi je odločna, aktivna in predana. Redno smo se sestajale pri nas doma, saj so bili sestanki tako veliko manj opazni. Preživljala sem se namreč z inštrukcijami, zato je pri nas bilo zmerom veliko obiskov. Neža je prihajala tudi, kadar ni bilo sestankov, po hrano in obleko. Prihajalo pa je tudi deklet po imenu Biserka. Ta je prinašala oziroma odnašala literaturo. V tej sestavi smo se sestajale, dokler Neža ni povezala Vere Hutař drugam, vendar nam tega ni povedala. Šele pozneje, ko je prevezala tudi mojo sestro, nas je obvestila, da ne bo več vodila naše skupine. Prevzela nas je Danica Javornik. Spoznale smo jo pod imenom Dunja. Mislim, da se nam je takrat pridružila še ena tovarišica, a se ne spominjam katera.

Oktobra 1944 mi je umrla mama. Kmalu nato je sosedja začela groziti, da nas bo izdala, češ da ve, zakaj se zbiramo. O tem sem obvestila Dunjo, ki je našla drug prostor za

naše sestanke. Zdi se mi, da nekje v Šiški. Tam smo se nato sestajale do aretacij. Konec januarja sva s sestro zvedeli, da so aretirali Nežo. Bili sva zelo prizadeti, saj sva se zavedali, kaj jo čaka . . . Bili pa sva prepričani, da ne bo spregovorila. Zato naju je presenetilo, ko so naju ponoči 1. februarja 1945 prišli aretirat in naju je agent, medtem ko sva se pripravljali za odhod, vprašal: »Ali veste, kdo vaju je izdal?« Na vprašanje nisem odgovorila, a je sam nadaljeval: »Ali poznata Nežo?« Prepričana sem bila, da je šlo za provokacijo, zato tudi na to nisem odgovorila. Na policiji so naju s sestro pahnili v celico, ki je bila nekdanj stranišče in v kateri je bilo toliko deklet, da smo lahko samo stale. Takoj nato so naju poklicali na hodnik, nama zavezali oči in naju pustili dolgo čakati. Nепrestano so hodili mimo naju policisti in skoraj vsak me je udaril ali vsaj sunil.

Zaslišal me je agent Mihelič. Takoj mi je postregel s podatki, kdaj, kje in s kom sem sodelovala. Rekel je, da vedo vse in da ni vredno tajiti. Zaslišal me je večkrat. Pri nekem zaslišanju me je soočil z Biserko, ker se najine izjave niso ujemale. Nato so me spet zaprli v celico. V njej sem prestala nečloveško ravnanje policije in spoznala brezmejno trpljenje aktivistov Osvobodilne fronte. V naši celici je bila do nespoznavnosti pretepena Nada Dolenc. Poleg nje se spominjam le še Štefke Lavrih, drugih se ne spominjam več. Že takoj po prihodu so nam jetnice povedale: »Dekleta, kar ve Neža, povejte – jim je vse povedala.« Iz pogovora deklet je bilo mogoče razbrati, da je Neža izdala vse. Nežo sem videla na policiji samo enkrat. Ko smo šle k umivanju, je prišel po hodniku agent z zajtrkom na pladnju. S komolcem je odprl vrata pisarne in v njej sem na kavču zagledala Nežo.

Po končanem zaslišanju so sestro in mene odpeljali na Poljanski nasip v prisilno delavnico. Tam so naju vtaknili v sobo 13 med čudovita dekleta, zares prave tovarišice.

Življenje v zaporu je bilo organizirano. Ravnikarjeva mama je skrbela za red, imele smo tudi politične ure, največ smo se pogovarjale o svobodi, ki se je naglo bližala. Neizbrisno mi bodo ostale v spominu sojetnice Dragica Bidovec, Angelca Dolhar, Magda Kocjan, Mija Veber, Ema Repič, Elma Cvar, Adamičevi mati in hči, Marica Malahovsky, »mati županja« – Ravnikarje-

va, in druge. Vzdrževali smo stike, kolikor je seveda bilo mogoče, tudi z drugimi sobami, tako da smo bile res velik, enovit kolektiv.

Tovarištvo, ki je nastalo takrat, nas je vezalo tudi pozneje. Po osvoboditvi se je v Ljubljani oblikoval »odbor prisilne«, ki nas je vsako leto prvo soboto v decembru zbral k srečanju.

Utrinkov iz dni v prisilni delavnici je veliko, najbolj boleči pa so trije spomini.

Na dan, ko so obesili doktorja Kanteta, sem delala v kuhinji. Kuhar Levec, tudi sam jetnik in oče sestrine sošolke, nam je vedno dal skrivaj kak priboljšek, korenje, kruh, čebulo, česen, ki smo ga pretihotapile v sobo. Tistega dne mi je rekel: »Danes se bo tu zgodilo nekaj hudega!« Celo v kuhinji je bilo čutiti vznemirjenje in neko prikrito grozo. In res so pripeljali na dvorišče dr. Kanteta, a eksekucije niso izvršili, ker se je vrv pretrgala. Vsi smo si oddahnili, toda žal le za kratek čas. Kmalu so ga znova pripeljali in tokrat izvršili kazen nad predanim in zavednim članom Osvobodilne fronte.

Naslednji tak dogodek je bilo zaslišanje Dragice Bidovec. To nežno in milo ženo so nekega popoldneva poklicali v bunker na ponovno zaslišanje. Vse smo trepetale zanj, saj smo vedele, da so jo že prej hudo mučili. In res, ko so jo pod večer pripeljali, skoraj prinesli v sobo, je bila vsa pretepena, prste na rokah pa je imela tako zmaličene, da so bile roke ena sama kepa. S pogradov smo nanesele nekaj slamaric, jih pogrnile po tleh in jo položile nanje, da bi ji vsaj malo olajšale trpljenje. Ob tem ponovnem grozljivem srečanju z mučenjem sem se spraševala, kje so meje človeške vzdržljivosti.

Tretji je spomin na Špelco¹ in na noč pred 19. marcem. Na ta dan so me določili za transport v Žlebič. Zvečer smo ležale na pogradu Dragica,² Špelca in jaz in se pogovarjale o prihodnosti. Špelca je rekla: »Veš, škoda da se nismo več pogovarjale.« Odgovorila sem ji: »Saj ne bo več dolgo, ko se bomo lahko še in še pogovarjale.« Toda Špelca je zmajala z glavo in rekla: »Ve da, jaz pa ne več.« Kot bi bila slutila svojo zlo usodo. Čeprav sem jo tako malo časa poznala, sem hvaležna usodi, da sem ji bila lahko blizu.

Naslednjega dne sva dve iz naše sobe, Francka Renčelj, garderoberka z ljubljanske železniške postaje, in jaz, odšli s transportom v Žlebič. Na poti sem se zbližala z

Miro Puc-Mihelič in ohranila njeno prijateljstvo še dolgo po vojni. V Žlebiču so nas stražili Nemci, a smo se jih manj bale kot domobranci, ki so nam vsak dan grozili, da nas bodo pobili. Nemcem so namreč ostali za našo stražo le odsluženi veterani, in ti so samo še čakali, da se vrnejo domov. Zato so bili do nas strpni in so nam včasih celo pomagali, tudi k delu nas niso preveč priganjali.

To je bil čuden čas. Na eni strani strah pred bližajočim se koncem, na drugi veselo pričakovanje svobode. Tako razpoloženje se je odsevalo tudi v naših pogovorih. Vse bolj smo govorile o prihodnosti, o delu in življenju v svobodi, veliko smo razpravljale o literaturi, zlasti z Mileno Bežan in Miro Puc-Mihelič. Lakota in prisilno delo kot da se nas nista več tikala. Iz teh dni mi bodo poleg Mire Puc-Mihelič in Milene Bežan za vedno ostale v spominu Francka Vodnik, Andreja Štebi, Vilharjeva mama, Julči in Danica Javornik, profesorica dr. Marija Perpar in druge, ki jim ne vem več imena.

In dočakale smo dan, ko je bilo taborišče Žlebič razpuščeno. Partizani so se bližali prek Ribnice. Nemci so nam ponudili, da se jim pridružimo pri umiku. Domobranci smo želele čim prej spred oči. Zato se nas je pet tovarišic odpravilo čez Poljane. Šle smo same in se skrbno umikale srečanju z domobranci. Upale smo, da bomo v Kampilju našle zavetje pri nekih znancih Milene Bežan, toda družina je bila v nasprotnem taboru in imele smo še srečo, da smo se pravočasno umaknile v Dobropolje. Od tam smo se z zadnjim vlakom, polnim beguncev, odpeljale v Ljubljano. Tu nas je čakala nova zapreka. Postaja je bila zastražena, me pa brez dokumentov. Nemogoče je bilo priti mimo straž, a se nam je spet nasmehnila sreča. Nemška stražarja iz Žlebiča, ki smo jima včasih dale komis, sta nas pod stražo peljala skozi stranski izhod v Pražakovo ulico k družini Sferza. Zanje sem vedela, da jim lahko zaupamo. Pri njih smo počakale na konec policijske ure in se nato srečno vrnile vsaka na svoj dom. Francko Vodnik smo izgubile na železniški postaji, a se je tudi ona srečno vrnila domov.

4. aprila 1986

OPOMBI

¹ Angela Dolhar.

² Dragica Bidovec.

Izjave o Dragi Bidovec*Smilja Gostiša:*

Potem ko so me odpeljali iz prisilne delavnice, sem Dragico Bidovec videla še dva- ali trikrat. Če se prav spominjam, so jo pripeljali za nami v Žlebič z enim od naslednjih transportov, a so jo zaradi poškodovanih ledvic, kot posledice pretepanja v zaporu, kmalu po prihodu odpeljali v ambulantno v Ribnico. Tam je ostala do osvoboditve. Nekoč, ko so me zaradi zobobola odpeljali k zobozdravniku v Ribnico, sem jo menda celo za kratek čas obiskala. Dragica mi je, tik preden je odšla iz Žlebiča, dala svoje gojzarice in debele nogavice, rekoč, naj jih kar vzamem, saj jih ona tako ali tako ne bo potrebovala. Da ji jih bom že vrnila doma, je še dodala. Gojzaric in nogavic sem bila zelo vesela, saj sem bila skrajno neprimerno obuta za delo, h kateremu so nas prisilili.

Drugi ali tretji dan po osvoboditvi sem jo obiskala na njenem domu na Poljanski cesti. Zvedela sem, da se je vrnila iz Ribnice s partizani. Zelo sem se veselila snidenja z njo in prepričana sem bila, da se me bo veselila tudi ona. Pa se ni. Bila je zelo potrta. Tega kar nisem mogla razumeti, saj je vendar dočakala svobodo, po kateri je tako hrepenela, in spet je bila skupaj s svojo Darjo in možem. Rekla sem ji, da zdaj nima več vzroka za potrto. Odvrnila mi je, da se drugi lahko veselimo, zanjo pa da sreče ne bo.

To je bilo najino zadnje srečanje. Na pogrebu turjaških žrtev sem zvedela, da Dragica umira.

8. julija 1986

*Medicinska sestra Draga Bidovec
je bila aretirana
januarja 1945,
v zaporu zelo mučena
in poslana v taborišče v Ribnico.
Po osvoboditvi,
na dan pogreba turjaških žrtev,
19. maja 1945,
je umrla v ljubljanski bolnišnici
zaradi izčrpanosti.
V arhivih,
tudi partijskih,
nismo našle podatkov o njej.*

Franc Bidovec:

Moja pokojna žena Draga Bidovec se je rodila 8. oktobra 1911 v Tepanju pri Slovenskih Konjicah v učiteljski družini Kerhlan-ko. Meščansko šolo je končala v Mariboru in se v Ljubljani izsolala za zaščitno sestro. Poročila sva se leta 1932 in imela hčerko Darjo.

Med vojno je službovala v Dečjem domu v Ljubljani. Ker je bila v bolnišnicah razmeroma zgodaj vzpostavljena organizacija Osvobodilne fronte, se je tudi ona razmeroma zgodaj vključila vanjo. Že leta 1941 je bila sprejeta v komunistično partijo. Njeno ilegalno ime je bilo Mara. Bila je članica matičnega odbora v bolnišnici. Poleg običajnih organizacijskih nalog, ki jih je morala opravljati kot članica matičnega odbora Osvobodilne fronte, to je obveščevalne službe, propagande, razpečevanja literature, je imela tudi posebne naloge in to zaščita bolnikov in otrok ilegalcev, zbiranje sanitetnega materiala in podobno.

Skupaj z Ano Ziherl je v Dečjem domu skrbela za pomoč ilegalčkom. Ana Ziherl v svojem članku Ilegalčki¹ navaja: »Imeli smo tudi nadvse požrtvovalno sestro tovarišico Bidovec s Poljanske ceste, ki pa je kmalu po osvoboditvi umrla. Ta je obiskovala otroke na domu, dajala rednikom navodila in posredovala sprejem otrok v otroško bolnico.« Kako so sprejemali ilegalčke v Dečjem domu in kako so skrbeli zanje, lahko beremo v knjigi Ferda Godine.² Pisal je tudi o tem, kako je moja žena skrbela za dojenčka ilegalčka Darka, to je, zdaj že pokojnega, znanega kirurga dr. Marka Godino.³

Zaradi političnega dela v službi in na terenu je imela veliko sestankov in stikov z aktivisti. Pogostokrat so se zbrali kar v našem stanovanju, ki pa ni bilo najbolj primerno za take namene. Stanovali smo namreč v hiši na Poljanski cesti št. 19 (hiša je porušena). Čeprav smo bili blizu zaporov, so pri nas prenočevali ilegalci, shranjevali sanitetni material in obveščevalno gradivo.

Če se prav spominjam, mi je žena po vojni povedala, da je bila pred aretacijo januarja 1945 članica rajonskega odbora Poljane. In prav to je bilo zanjo usodno, saj je bil rajonski odbor izdan, njegovi člani pa aretirani. In zapora so jo poslali na prisilno delo v Ribnico. Ko se je naša inženirska brigada nekaj dni pred osvoboditvijo na svojem pohodu proti Ljubljani ustavila v Rib-

nici, sem tu nepričakovano naletel nanjo. Nobenih vesti nisem imel o njej, nisem vedel, ne kje je in ne kako je z njo.

Po osvoboditvi Ribnice so jo kot zaščitno sestro mobilizirali v sanitetni oddelek glavnega štaba NOV in PO Slovenije in jo nato premestili v inženirsko brigado. Skupaj sva 9. maja dopoldne prišla v osvobodjeno Ljubljano.

Bila je duševno in telesno na koncu z močmi, čeprav se je še lahko gibala. Mislil sem, da se ji bo v svobodnem okolju zdravje hitro vračalo, a se ji je iz dneva v dan slabšalo. Umrla je 19. maja 1945. Kot članica inženirske brigade je imela vojaški pogreb.

12. junija 1986

OPOMBE

¹ Priloga Ljudske pravice, 23. maja 1951.

² Ferdo Godina: Ko so cvetele marelice.

³ Prav tam, strani 146, 149, 183 in 187.

Franc Bidovec:

Hčerka Darja¹, zdaj že tudi pokojna, ni bila ilegalček, kakor pomotoma pišejo o njej. Ob aretaciji moje žene Drage je bila Darja v trinajstem letu, rojena je bila 16. novembra 1932, in razmeroma zelo samostojna. Ker sem bil v partizanih, je ostala v stanovanju sama. Morala je biti navzoča pri naknadni podrobni preiskavi stanovanja in odgovarjati na vprašanja. Do konca vojne je zase deloma skrbela sama, deloma pa je bila pri moji sestri ali mojem bratu, kakor ji je pač dopuščala šola. Hodila je v drugi razred poljanske gimnazije, zato se ni hotela odseliti iz stanovanja, ki je bilo nasproti šoli.

21. decembra 1982

OPOMBA:

¹ Darja Bidovec je bila ginekologinja in je umrla pred leti.

Mojca Klemenčič:

Dragice Kerhljanko, poročene Bidovec, se spominjam iz šole. Bila je letnik pred menoj. Drobna, šibka, a vedro in prijazno dekle. Tesnejših stikov z njo nisem imela, pogosto pa sva se srečevali na ulici, saj sva stanovali v bližini. Med vojno je delala v Dečjem domu. Že v šoli in tudi pozneje je pogostokrat imela hude glavobole. Njene bivše sošolke in sodelavke Martina Košak, Neža Jamovič, Angela Gašperlin, Marija Ko-

šak in Štefka Kregar se je spominjajo kot dobrega, blagega in plemenitega dekleta.

V času moje aretacije, od 5. pa najkasneje do 10. januarja 1945, in pozneje v zaporih prisilne delavnice, nisem nikoli nič slišala o njej in tudi srečala je nisem. Tudi na seznamu jetnic, objavljenem v 12. številki revije Borec leta 1985, je ni. Seznam je nasploh pomanjkljiv, saj nas je bilo od januarja do konca aprila 1945 v zaporih prisilne delavnice zaprtih veliko več. Bila sem na zadnjem transportu, ki je odpeljal iz prisilne delavnice. Namenjen je bil v Struge, toda čez noč smo se ustavili v Ribnici. O Dragi Bidovec nisem slišala ničesar in tudi ne vem, da bi katera izmed meni znanih jetnic bila poslana v Ribnico na zdravljenje.

Kot se spominjata Gašperlinova in Košakova, je Dragica Bidovec ležala po vrnitvi na interni kliniki in je agonija trajala več dni. Obe sta po eno noč prebili pri njej in jo čuvali, če bi ji bila potrebna pomoč. Umrla je, ne da bi se zavedla, 19. maja 1945.

Predolgo časa je že minilo od takrat. Veliko mojih znank je pomrlo. Žal mi je, da ne morem prispevati zanesljivejših in konkretnjših podatkov iz tega obdobja.

19. junija 1986

PRIPIS

Ana Ziherl je v svojem seznamu otrok, ki so tistikrat živeli pri svojih materah, imela pod zaporedno številko 9 vpisano tudi Darjo Bidovec, vendar brez drugih podatkov. Njena mati Draga Bidovec je bila najtesnejša sodelavka Ziherlove mame, zato je po njeni aretaciji Ziherlova mama občasno skrbela za Darjo ali pa vsaj prek sorodnikov.

ANA ZIHERL-MAMI Z NEKDANJIMI SODELAVKAMI OB PRAZNOVANJU SVOJE SEDEMDSETE OBLETNICE JUNIJA 1957. OD LEVE PROTI DESNI MINKA SODJA, ANA ZIHERL, MILENA SUŠNIK, NADA LAVRIČ IN VANDA ZIHERL. VANDA JE JANUARJA 1944 ODŠLA V PARTIZANE, DRUGIH PA POLITIČNA POLICIJA NI ODKRILA, KOT TUDI NE MREŽE ILEGALČKOV, KI JO JE VODILA MAMI S SVOJIMI SODELAVKAMI. IZMED TISTIH NJENIH SODELAVK, KI JIH NI NA FOTOGRAFIJI, NI PADLA OB POMLADNEM VDORU LETA 1945 V ROKE POLICIJE MINKA AHČIN, MEDTEM KO STA BILI DRAGA BIDOVEC IN PERVANJA ZAPRTI. NA DRUGI FOTOGRAFIJI JE DRAGA BIDOVEC, KI JE UMRLA ZA POSLEDICAMI PRESTANEGA TRPLJENJA PRVE DNI PO SVOBODI, 19. MAJA 1945.

NA CVETNO NEDELJO, 6. APRILA 1941, JE FAŠISTIČNA NEMČIJA NAPADLA JUGOSLAVIJO. LJUDJE OKROG DEVETE URE DOPOLDNE PRED CERKVIJO SV. JAKOBA VZNEMIRJENO OPAZUJEJO LETALA, KI LETIJO PROTI BEOGRADU. TRIJE PUCOVI SINOVI ŠE BREZSKRBN POZIRAJO FOTOGRAFU. BRŽKONE JE TO EDINI FOTODOKUMENT IZ PRVEGA VOJNEGA DNE V LJUBLJANI.

ZASLIŠEVANJE

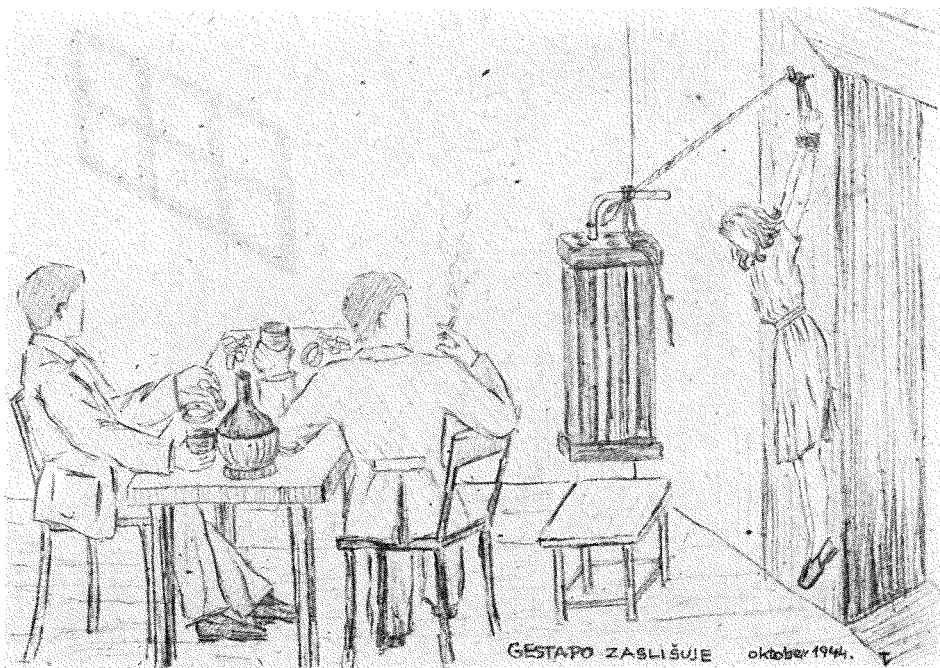
V

*siva brezbrežja neslišno odteka čas,
z njim vse kar bilo je, kot da bi več ne živel.
Tak mir je v meni, tako globoka tišina,
nič groze, strahu, samo mrzla praznina,
še bolečina je v njej molče otopela.*

*Od vsega živi zdaj le še pijan obraz,
ki spačen od jeze in vina zaganja se vame:
Willst du nicht reden? Nicht? Noch nicht?
Prav! Pa dvignimo še malo ta vešala,
(da vešč je tega, sem že prej spoznala).
Tako! Pa zdaj? Kaj? Še vedno molčiš?
Takšna upornost, saj komaj da še živiš!
No, le počakaj, ti že še trmo izbijem!
Vedi: tri tisoč že šlo jih je skozi moje roké,
tri tisoč sem zlomil jih – bili so krepki možje,
in bom tudi tebe, pa če ti glavo razbijem!*

*V sivih brezbrežjih se je ustavil čas.
V meni postaja tiše, vse tiše,
le misel uporna utripa, živi še:
moram jim, moram jim zmešati sled,
moram jih, moram speljati na led!*

*Zdaj je šel k mizi. Pije, jé, pa spet pije
in s cigareto krajša si jalov čas,
maje z glavo in besno sika na glas:
So ein Dickschädel! So was! Aber so was!*

GESTAPO ZASLIŠUJE oktober 1944.

VIDA LASIČ-JELKA:

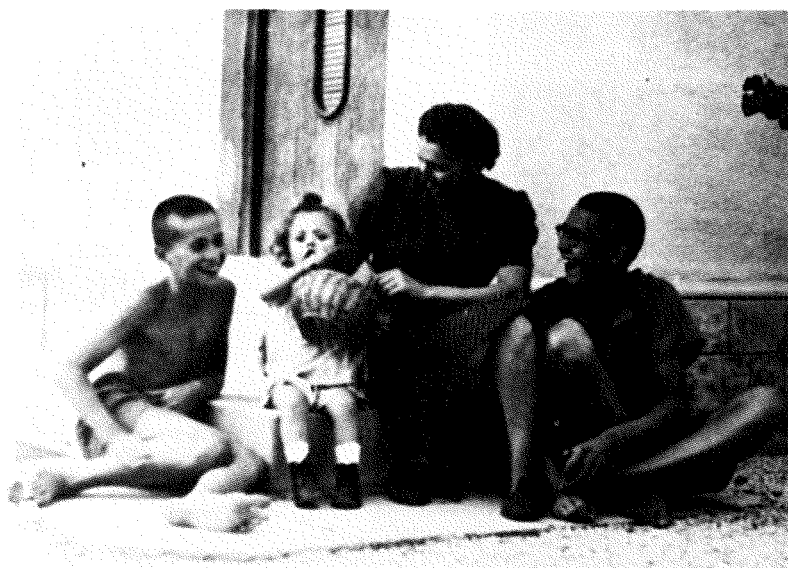
PESEM ZASLIŠEVANJE IN RISBA STA NASTALI NOVEMBRA 1944 V BOLNIŠKI SOBI SODNIH ZAPOROV V LJUBLJANI, KJER SEM BILA ZAPRTA OD 7. OKTOBRA 1944 DO 6. MAJA 1945. RISBA JE NAREJENA NA ZADNJO STRAN ITALIJANSKE DOPISNICE »VINČEREMO«. KER SEM PRIČAKOVALA, DA ME BODO, PRED VOJAŠKIM SODIŠČEM OBSODILI NA SMRT, SEM POSLALA DOPISNICO NA NAŠO JAVKO K MARJANI VODE. ZVEZO JE ORGANIZIRALA IN VZDRŽEVALA ZAPRTA PARTIZANKA MINKA ZALOŽNIK, OMOGOČIL PA JO JE ZAPORNIŠKI USLUŽBENEC, SKOK, KATEREMU JE VSAK DAN POSPRAVLJALA PISARNO.

MARJANA IN ANUŠKA VODE, PREDVOJNI POSNETEK. STANOVALI STA NA TRŽAŠKI ŠT. 21 IN NA PODSTREŠJU HIŠE UREDILI BUNKER, V KATEREM SO NAŠLI ZAVETIŠČE ANA ZIHERL, NINA ZALOŽNIK, MARIJAN IN VIDA LASIČ-TOM.

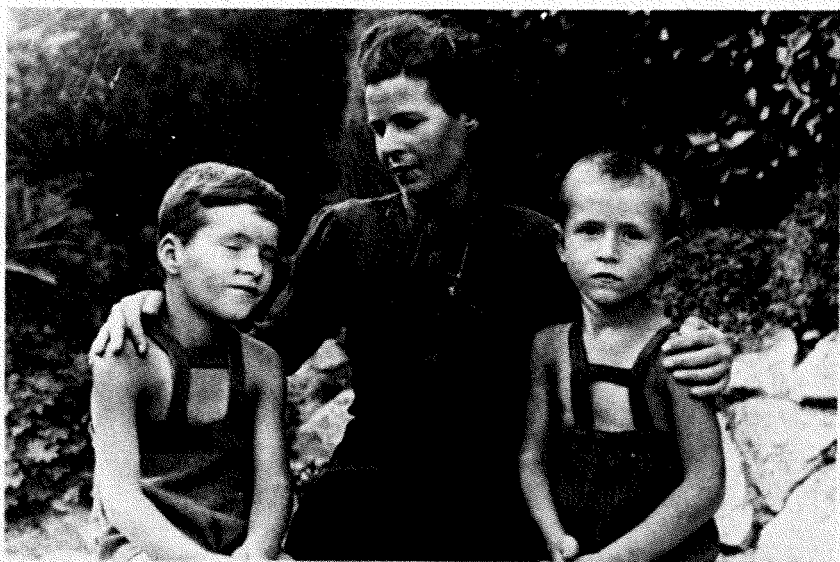

DANILO PUC, PRVI NA DESNI IN JOŽE SLAK, POZNEJE NARODNI HEROJ, NA ROŽNIKU
NA PRVOMAJSKI PROSLAVI LETA 1928 ALI 1930.

SLAVA SEVER S SINOVOMA MARTINOM IN JANEZOM TER MALO ILEGALKO METKO. STANOVALA JE V MALI ČOLNARSKI ŠT. 4 V TRNOVEM. ZELO AKTIVNA DELAVKA OSVOBODILNE FRONTE.

KONCILIJA BEZELJAK, POROČENA SELAN, IZ SAVELJ. PREDVOJNI POSNETEK. OHRANJENA JE ZASTAVA, KI JO JE TIK PRED KONCEM VOJNE SEŠILA IZ TRANSPARENTOV, KI SO JIH AKTIVISTI NAPELJALI ČEZ CESTO, NEMCI PA SKLATILI IN ZMETALI V JAREK. BEZELJAKOVA JIH JE POBRALA, PREKUHALA IN POBARVALA TER SKRILA. ZASTAVO SMO IZROČILI MESTNEMU MUZEJU V LJUBLJANI.

MARA ROMIH, DRENIKOV VRH ŠT. 1. NA FOTOGRAFIJI S SINOVOMA MARJANOM IN JANIJEM LETA 1942. NJEN DOM JE BIL ZNANO OPORIŠČE OSVOBODILNE FRONTE. GESTAPO JO JE ARETIRAL OKTOBRA 1944, SKUPAJ Z VIDO LASIČ-HELO, KI JE TAKRAT PRI NJEJ VZDRŽEVALA ILEGALNO RADIJSKO ZVEZO Z GLAVNIM ŠTABOM NARODNOOSVOBODILNE VOJSKE IN PARTIZANSKIH ODREDOV SLOVENIJE. BUNKER MARE ROMIH, V KATEREM SO SE SKRIVALI VODILNI AKTIVISTI OSVOBODILNE FRONTE, NI BIL ODKRIT. PO ŠTIRIDESETIH DNEH SAMIČE NA SODIŠČU JE BILA MARA ROMIH POSLANA V TABORIŠČE.

BOLNIŠKA SOBA IN SOBA ZA MATERE Z OTROKI

Zinka Koprivec-Topolovec:

Zaprta sem bila od 2. novembra 1944. Pobrali so me zgodaj zjutraj. Za nekaj dni sem se znašla v »ajncu«¹. Istega dne, ko so me pahnili v samico, so zvečer zaprli k meni Vero Marentič-Šlebinger. Na policiji so me čez nekaj dni dali v celice, imenovane cvetličnjak, od tam pa poslali v prisilno delavnico, v razvpito sobo št. 12. Jetnice iz te sobe niso smele dobivati pošte in paketov. V sobi sta bili tudi Lili Rakovšček in Jelka Vivoda.

Ker sem bila tuberkulozna, so me kmalu premestili v bolniško sobo. Tam so dalj časa bile Jelka Vivoda, Cilka Bavcon, pokojna, Mucova, pokojna, Marica Hacin, Mimica Žerjal-Pavličič, neka pletilja, Anica Podviz, Minka Petrič, pokojna, prehodno pa Rika Zwitter, dr. Marija Perpar, Božena Merlak, Danica Javornik, po vojni poročena Marion, neke ženske iz Ambrusa na Dolenjskem, Tanja Murnik, pokojna, Kravanja... Vseh imen se seveda ne spominjam. Med nami je bila dolgo tudi neka Violetka iz Most. Na Urhu so jo tako pretepli, da so ji uničili živec na nogi. V zaporu se ji je noga zožila za štiri centimetre. Zdravstveno strežbo sta v tej sobi opravljali dve nuni, stroga Cirila in druga, zelo dobra, mila ženska.

V sobi za matere z otroki so bile Marušičeva mamica, neka Francka, tretje ženske pa se ne spominjam.

Zaporniška hrana je bila borna. Opoldne smo dobile le redko juho z zelenjavo ali ričet. Kuhar Levč je povedal, da dá v kotel za vse zapornike in zapornice v prisilni delavnici le dve zajemalki olja. Težji bolniki so dobivali skoraj normalno hrano.

Zdravniki so bili dr. Kazimir Vrtačnik, krajši čas dr. Duša Engelman in občasno neki praktikant. V posebno lepem spominu imam dr. Kazimirja Vrtačnika.

Stražila sta nas neki Francelj, ta je bil dober z nami, in neki Žvokljev sorodnik, ki smo se ga bale.

Iz sobe št. 15 in 15a se spominjam Milice Korenčan, Alenke Benko, Cite Štrajner-Samec, Mice Čop, Branke Per, Mice Pregelj, Nuše, poročena je z dr. Markom Vrhuncem, Lili Rakušček, Nine Škodlar, Mare Kralj, Jane Fugina, Nike Dolenc, poročene Zupan, Gabrenje, Mare Prosen in Dore Vodnik, obe zdaj že pokojni. Ta je trdila, da po vojni še psi ne bodo hoteli lajati po nemško. Kako se je zmotila!

Mati »županja«, starešina sobe, je bila

Pavla Bolha, zelo dobra ženska, ki je znala opravljati zaupano ji nalogo.

Marica Hacin, svakinja dr. Lovra Hacin, je vsak dan dobila kosilo od doma. Največkrat ga je odstopila noseči Anici Podviz.

26. avgusta 1986

OPOMBI

¹ Že v času Avstrije so naši ljudje imenovali samice »ajncel«.
Speljanka iz nemške besede einzeln – posamezen.

² Dr. Kazimir Vrtačnik je bil zelo prizadeven aktivist Osvobodilne fronte.

Ana Nagode-Podviz:

Sredi novembra 1944 so me aretirali domobrancji iz Dobrove obenem z drugimi aktivistkami iz Kozarij in s Tržaške ceste.

Na Dobrovi so nas zasliševali kake tri dni, nato so nas odpeljali na policijo na Prešernovi cesti, od tam pa po nekaj dneh v zapore prisilne delavnice. Na policiji so me zasliševali o istih zadevah kot na Dobrovi. V prvi vrsti so hoteli zvedeti, kje sta Selan in Škodlar. Pokazali so mi Škodlarjevo fotografijo in me vprašali ali ga poznam. Na vprašanje, kje je, sem odgovorila, da ga je po vrnitvi iz internacije ubila črna roka. Pristopil je agent in me pretepel z gumijevko. Vprašali so me tudi, zakaj sem tega in tega dne hodila po Dolenjski cesti. Če bi bili vedeli, da sem bila delegatka AFŽ za področje Dolomitov na kongresu v Dobrniču jeseni 1943, bi me zagotovo ubili. Nadalje so hoteli od mene zvedeti, ali sem članica partije in katere člane še poznam. V glavnem sem se izgovarjala, da sem pobirala hrano za pake-te svojecev, pa tudi za Dolomite, ko so bile tam še večje enote, in skrbno pazila, da ne bi z ničemer izdala Škodlarjevega in Selanovega skrivališča. Zaradi njiju so me zasliševali tudi v prisilni delavnici, pa tudi druge, a zaman.

V sobi št. 15 nas je bilo več iz vrhniškega okrožja. Naša zastopnica je bila Franja Fefter. Proti koncu decembra sem dobila vnetje rebrnice in ledvic. Poslali so me na pregled v bolnišnico na številko 2, od tam pa v jetniško bolniško sobo. Bila sem bolna in noseča, zato so me 27. aprila izpustili.

V ženski bolnišnici sem čakala na porod vse do začetka julija. Vendar otrok zaradi posledic ječe ni preživel. Po osvoboditvi so me vse sojetnice iz bolniške sobe obiskovale. Najbolj skrbni sta bili Bovconova mama

in Marica Hacin. Psihično in fizično sem bila dotolčena.

Domov sem se vrnila 12. julija 1945 in se takoj vključila v delo. Avgusta 1945 sem bila dodeljena okrajnemu odboru Osvobodilne fronte Ljubljana-okolica, kjer sem delala v AFŽ. Čez dve leti so me imenovali za personalno referentko v predilnici Litija, marca 1948 pa na predlog Angelce Ocepek in Marjane Draksler za personalno referentko v glavnem odboru AFŽ za Slovenijo.

4. marca 1986

Mimica Žerjal-Pavličič:

Zaprlji so me decembra 1944. Ves čas sem bila v bolniški sobi. Bila sem tako pretepena, da mi je celo nuna rekla, da sem uboga reva. Ivanka Pregelj se spominja, da je nosila od mene nočne posode, polne krvi. Poleg mene je ležala nosečnica Kristina Pleško. Morda se ona spominja kaj več. Dobivala je hrano od doma in jo vedno delila z mano, da sem si vsaj malo opomogla. Na drugi strani, prav tako poleg mene, je ležala nosečnica Milka Mesojevec. Zraven nje pa neka Čehinja in Hönnova, ki so ji med mučenjem zlomili roko.

15. avgusta 1986

Branka Per-Carnelutti:

Pozno jeseni smo se kot vsako leto spet sestale bivše jetnice iz političnih zaporov prisilne delavnice. Leto za letom se srečujemo, vedno iste, le redkokdaj pride katera nova. Večkrat sem se že vprašala zakaj. Saj naslove sproti dopolnjujemo, tudi čas za naše vsakoletno srečanje smo pomaknile v jesen, ko se že vrnemo s počitnic in je lažje najti prosto popoldne. Nas je čas tako odmaknil od tistih dogodkov, ki smo jih morale preživljati skupaj? Hote ali nehote se ne vidimo in se ne pogovarjamo. Takrat, v tistih hudih časih, smo se zbližale in si zaupale. Tiste, ki prihajamo, se veselimo snidenja, čeprav nam veselje pogosto skali oblak žalosti, saj skoraj ne mine leto, da bi katera od nas ne umrla...

Obujamo spomine in dogodke. »Se spominjaš, kako smo te položile na trebuh, ko si komaj prilezla iz samice, da smo ti lahko namazale zadnjo plat?« Druga drugi smo

pomagale celiti odprte rane, polagale obkladke na podplute, pretepeno, opečene dele telesa. Zdravnik, dr. Kazimir Vrtačnik, naš človek, ki mu je bil prepuščen bolniški oddelek, je vsakič obupano zmajeval z glavo, ko je zagledal novo žrtev. Nasproti mene je ležala prof. dr. Marija Perpar, zamišljena, molčeča. Le včasih, ko sem lahko že hodila, me je poklicala – imenovala me je Polovička, ker je bil moj priimek pol njenega – in me prosila, da ji prinesem toplo vodo za termofor. Toplota ji je bila edino zdravilo za bolne ledvice.

Moji domači so kmalu vzpostavili stik z mano prek predanega aktivista, policijskega stražnika Ljuba Miheliča. Dobile smo nekaj nujnih zdravil. Mihelič nam je pomagal tudi drugače.

Dan in noč smo trepetale, kdaj bodo katero od nas spet odpeljali na zaslišanje. Danica Javornik je po nekaj dneh bivanja v bolniško sobi morala na ponovno zasliševanje. Nekoč so sredi noči pripeljali prof. Zwittrovo. Spominjam se tudi, da je poleg mene ležala Danica Ravnikar. Marica Hacin je s svojo toplino čudežno vplivala na naše vznemirjene živce. Svoje že tako pičle obroke hrane je delila z nosečo Ančko Podviz.

Vsem nam je bilo jasno, da nobena ne bo izpuščena. Ozračje je preplavljala neznosna napetost, me pa smo bile prepuščene rabljem in zidovom. Imele smo eno samo željo: Priti ven, četudi v taborišče, samo od tod! Bes krvnikov se je iz dneva v dan stopnjeval, nam pa je dajalo moč upanje v svobodo.

11. maja 1986

PRIPIS

Pripravlja se študija o delovanju zdravstvenega kadra in zdravstvenih ustanov v Ljubljani med narodnoosvobodilnim bojem. Obravnavala bo tudi zdravstveno službo v zaporih. Pričakujemo, da bo s strokovno-zdravstvenih vidikov ocenila in osvetlila nečloveške postopke in ravnanja z ljudmi.

CARTOLINA POSTALE
POSTKARTE — DOPISNICA

0-50 L

Prejeto dne 11.11. 1915 PM

h. Gorenica
h. Spiljuna
h. Poljanski nasip 52

h. Poljanski nasip 52

Mratar Mara
Policijski kapori
Mladinske soba 14
Poljanski nasip 52
Ljubljana.

Draga Mara!

6. IV. 1915

Žopet sem se odločila, da Ti napišem par vrstic. A sedaj je ta kartica zadnja. Draga Mara jaz sploh ne vem če Ti sprejmem sploh kakšno pismo od mene. Jaz sem Ti pisala nestetokrat, kadar sam imela, če malo časa sem se spominjala nate in na ostale.

Očelikonori sem Ti hotela poslati piske pa mi bilh sovražnja jazha ni domov. Zelo sem bila žalostna ker Ti bi bil srec. rada. ~~_____~~

Draga _____, Mara z tvojim domacin nisem žic se govorila, saj sem Ti že dvakrat pisala kaj je vracok upam da veš. Še bi zelo rada, toda ni mogoče. Dragi in Darinki reci da sem sporočila vse kar je želela.

Sedaj pa koncam in Te prav srčno pozdravlja
vemo na Te misleca prijateljica Danica
lahor tudi vse v sobi.

Spisano v pordrave od heta.

Ljudi tudi Draga in Danica.

BIGLIETTO POSTALE
KARTENBRIEF — ZALEPKA

1 L

Maro Hrastar Maro

policijski zapor mladinske sobe 17

Poljanska nasip 52

Pregledano dne

30. III.

1945

Ljubljana

Per aprire il biglietto strappare il margine, seguendo la perforatura.

FAKSIMILE OBEH STRANI DOPISNICE, NASLOVLJENE NA MARO HRASTAR. VODSTVA ZAPOROV IN TABORIŠČ SO REDNO IN ZELO STROGO CENZURIRALA POŠTO, NASLOVLJENO NA ZAPORNIKE. POTRUDILI SO SE, DA SO DOBRO PREKRIVALI STAVKE IN BESEDE, KI SO JIH ČRTALI. DOPISNICO, KI JO JE ZA SPOMIN SHRANILA NEKDANJA JETNICA MARA HRASTAR, JI JE POSLALA PRIJATELJICA DANICA SELAN, KO JE BILA ZAPRTA V MLADINSKI SOBI ŠT. 17 V PRISILNI DELAVNICI. DOPISNICO JE CENZURA MOČNO ZAZNAMOVALA.

FAKSIMILE NASLOVNE STRANI PISEMSKE OVOJNICE, NASLOVLJENE NA MARO HRASTAR. ITALIJANI SO UVEDLI POSEBNE PISEMSKE OVOJNICE — ZALEPKE, KI SO JIH OBDRŽALI TUDI NEMCI. TO JE VIDETI IZ NAPISOV NA NALEPKI. PREJEMNIK JE PISEMSKO OVOJNICO ODPRL, KO JE ODTRGAL ZALEPLJENI OBROBEK OB PERFORACIJI. MED SHRANJENIM GRADIVOM IZ VOJNIH DNI SMO PRI MARI HRASTAR NAŠLI PISEMSKO OVOJNICO. NA NASLOVNI STRANI JE CENZURA UDARILA SVOJ PEČAT: PREGLEDANO DNE 30. III. 1945. VIDEN JE TUDI PODPIS CENZORJA.

SEDEMNAJSTA SOBA

*S*oba sedemnajst – sedemnajst deklet,
nobena še spolnila ni sedemnajst let,
vse zdrave smo in vse smo mlade
in vse bi še živela rade.
Čeprav iz raznih krajev so nas pripeljali
in v sedemnajsto sobo nas nagnali,
med nami več nobene ni skrivnosti,
odkrivamo si vse bridkosti.
Ena na Dolenjskem je doma,
druga dom na Notranjskem ima,
a tretja doma nima več,
požgan je, njene so odgnali preč.
Požgali so ga Italijani,
ker so bili ji bratje partizani,
nekdaj na oknu ji cvetel je nagelj rdeč,
zdaj na ta dom je le spomin boleč.
Fant Ivki padel je kot partizan,
po svojem je junaštvu vsepovsod bil znan,
zato še sama si želela je le to,
da naš sovražnik čimprej zmagan bo.
Usoda ista vse nas je združila,
za iste cilje srca so nam bila,
zato smo se v nesreči povezale,
in v bóli si med sabo pomagale.
Tako je sedemnajst deklet sklenilo,
da se do konca bo borilo,
da nas nihče zavojeval ne bo,
čeprav so nas zaprli v sobo to.

POSLEDNJE SANJE

*S*mrti v oči že zremo,
ko v mračni kleti ždimo,
namenjen je poslednji še utrip srca
vsem, ki ostali so doma.
Agent je policijski nas odbral,
v to strašno negotovost nas poslal,
čemu nas dvajset je v temni ječi,
in stiskamo se v grozni gneči.
Ko zremo skozi lino v sončni svet,
nam pred očmi je drugi dom – privid,
pozabimo na dom – na drage vse,
saj tja iz Lašč nobena pot ne gre.
Pred pragom je svoboda zlata,
med njo in nami pa so trdna vrata,
in sonce ne posije v našo ječo,
samota večja rano nam skelečo.
Zakaj bi morali že umreti,
začeli komaj smo živeti,
le sedemnajst pomladi jaz imam,
pa naj že zdaj življenje svoje dam?
Tam pri Kočevju se krvav boj bije,
tam že svobodno sonce sije,
mar bodo naši nas oteli?
Nemara bomo še vendar živeli.
Tako po ves dan premišljujemo,
ko topove partizanske čujemo,
pridi, pridi, ti junaški partizan,
težka vrata nam odpri v svobodni dan!

PESEM JE NAPISALA MARA HRASTAR-TRTNIK NA KOŠČEK PAPIRJA 4. MAJA 1945, KO JE
BILA ZAPRTA V VELIKIH LAŠČAH KOT TALKA.

NA SLIKI OD LEVE PROTI DESNI: VLASTA, JELKA VIVODA, OLGA SIMONČIČ-DERGANC, TONKA PETERLIN-MEKIŃDA, MILENA ZORC-POGAČNIK, ANDREJA ŠTEBI, JANA PUČELIK, MARA PAVLIČ IN NEZNANA. PRED DEKLETI SEDI NEMŠKI STRAŽAR. STAREJŠI MOŽAKAR, KI JE BIL UVIDEVEN IN DOBER, PA SO GA KLICALA LANGSAM. FOTOGRAFIJA JE POSNETA NA HRIBU SINOVICA APRILA 1945.

SEDEM JETNIC IZ ZAPORA V ŽLEBIČU NA HRIBU SINOVICA APRILA 1945 . OD LEVE NA
 DESNO SO VLAŠTA, JELKA VIVODA, MARA PAVLIČ, MILENA ZORC-POGAČNIK, OLGA
 SIMONČIČ-DERGANČ, ANDREJA ŠTEBI, TONKA PETERLIN-MEKINDA.

MLADINSKA SOBA, TABORIŠČE ŽLEBIČ IN POT DOMOV V LJUBLJANO

Mara Hrastar-Trtnik:

Več kot štirideset let je minilo od tistega časa, a mi je še tako živo pred očmi, kot bi bilo včeraj. Ko se danes oziram na staro, si-vo zidovje prisilne delavnice, sem prepričana, da ima vsak prostor v njej svoje spomine in svojo zgodovino. Kar se je dogajalo v tej zgradbi na Poljanskem nasipu, ne sme v pozabo; naj naši potomci vedo, kako drago je bila plačana svoboda, v kateri živijo.

Rada opazujem vedre obraze mladih ljudi, rada poslušam njihov smeh, njihove pogovore in njihova mnenja, kajti ob tem spoznavam, da nismo bili mi prav nič drugačni, le da je bila takrat naša svoboda go-vo-ra in izražanja mnenja omejena.

Moja mladost je bila vesela in brezskrbna, a je žal trajala le nekaj let: prehitro smo se znašli sredi vojne vihre. Spominjam se profesorja zgodovine, ki nam je razlagal izvor besede partizan. Takrat sem spoznala, kje je moje mesto in kaj je moja dolžnost. Še nedoraslo dekle sem postala kurirka Notranjskega odreda, ki je deloval v okolici Turjaka. Nepopisna je bila moja sreča, ko sem se prvič srečala s partizani. Spominjam se mater in žena, ki so me globoko ganjene objemale od sreče, ko sem jim prinašala pisma njihovih sinov, hčera in mož, partizanov. Te solze sreče so mi bile plačilo za prehojeno pot skozi vse blokade od Ljubljane do Turjaka. Leta 1943 se mi je izpolnila želja in postala sem članica Skoja. Še več, na kurirski javki TV 2 pod Gradiščem nad Brezovico so me izvolili za sekretarko. Ponosna sem bila, da so mi zaupali to funkcijo. Bila je kot nagrada za vestno opravljene naloge. Jeseni 1944 so me aretirali domobranci iz Dobrove pri Ljubljani in me zaprli v dobrovsko župnišče. Tam sem spoznala, da je človek človeku lahko zver. V prostorih, namenjenih opravljanju verske službe, so belogardisti s komandantom Zelovom na čelu nečloveško mučili devet deklet, skorajda še deklic. Na kraju, ki naj bi bil svet, so mi v imenu boja za vero vzeli vero.

Po nekajdnevnom mučenju so nas odpeljali v Ljubljano na policijo na sedanji Prešernovi cesti. Iz tesnih celic, imenovanih vagon, podmornica, cvetličnjak¹, so nas vodili na zaslišanje v sobe agentov. Iz njih so odmevali kriki. Spominjam se neke učiteljice z Dolenjskega, črnolaske, ki je zaradi nečloveškega mučenja popolnoma osivela v eni sami noči. Odpeljali so mlado ženo, zjutraj pa so pahnili v celico sivolaso starko.

Neko noč so nas oboroženi policisti po ljubljanskih ulicah odpeljali v prostore prisilne delavnice. Zgradbo sem poznala, kajti ko je poljansko gimnazijo zasedel italijanski okupator, smo imeli v njej nekaj časa pouk. Po natančnem osebnem pregledu, opravila ga je surova paznica, so nas ločili in razporedili po sobah. Z malo Nado sva bili dodeljeni v sobo št. 17.

Soba je bila polna mladih deklet. Nekatere sem poznala, med njimi Metko Vrviščar, sedaj že pokojno. Zavzeto mi je kar sredi noči hitela predstavljati sotrpinke. Vse mučene, pretepe, a vse trdno verujoče v našo zmago. Kljub težkim korakom policajev in paznikov, ki so odmevali po hodnikih, klub rohnjenju Hlebca in Simona je naša sobna himna Počiva jezero v tihoti... tiho odmevala v nočeh in nam dajala moči za nove dni. Skoraj vsako noč so jih nekaj odpeljali na zaslišanje na policijo. Ni je besede, ki bi mogla opisati grozoto te poti, kajti mučenja na policiji so bila nečloveška.

Tovarišice so odhajale s transporti, sprva v Nemčijo, proti pomladi pa le še v Ribnico. Soba št. 17 se je praznila in polnila z novimi jetnikami. Hrana je bila vsak dan slabša, pazniki vsak dan bolj živčni. Komandanta Simon² in Hlebec³ sta za vsak najmanjši prekršek odredjala najstrožje kazni. Nekoč, ko je snežilo, so nas samo v spalnih srajcah nagnali na dvorišče in nas pustili ure in ure stati ob zidu.

Pomlad leta 1945 je bila zgodnja. Nekega dne so nas nagnali čistit hodnike. Priganjali so nas, nepopisno se je mudilo. Spraševale smo se, kaj se bo zgodilo. Potem smo zvedele – na možko dvorišče so pripeljali dr. Vladimirja Kanteta. Na drevesu je bila pripravljena vrv. Navzočih je bilo nekaj policajev in skoraj vsi vodilni iz zaporov. Z dvignjeno glavo je na napoved stopil na nizkok stolček, nataknilo so mu zanko, a vrv se je pretrgala. Postopek obešanja so ponovili. Še danes, po toliko letih, me je groza ob spominu na njegovo truplo. Viselo je tam vso dolgo noč tja v drugo popoldne in se zibalo v vetru. Rjavo obleko, v katero je bil oblečen, so mu slekli in ga onečastili še v smrti. Preden so ga odnesli, je prišla na dvorišče črna oblečena ženska, baje njegova sestra. Spremljala sta jo Simon in Hlebec.

Naše trpljenje se je nadaljevalo. Bolj ko se je bližala zmaga zaveznikov in partizanov, večje je bilo nasilje nad nami. Noč za nočjo so odhajali transporti v Ribnico, v

Zlebič. Vedeli smo, da se bliža svoboda. Nekaj dni pred prvim majem so nas, kar nas je še ostalo, stlačili v živinske vagone. Skoraj vso noč smo se vozili do Ribnice. Tam smo ostali en dan in eno noč, nato pa je prišlo povelje, da se vračamo proti Ljubljani. V Velikih Laščah smo obstali. Neki domobranec je vpričo nas ustrelil mlado jetnico. Njeno skršeno telo je obležalo ob naših nogah...

Drugo jutro so ljubljanski policijski agenti iz množice žensk in moških izbrali enaindvajset zapornic. Bila sem najmlajša med njimi. Spominjam se Mare Kralj, Štefke Prosen, Štefke Kuhar, Nade Robežnik-Kodela, Zofke, Micke, Milene Mavrič. Nagnetli so nas v klet hiše na trgu. Tistih strahotnih dolgih ur, ki smo jih preživele v tem prostoru, ne bom nikoli pozabila. Skozi majhno lino smo gledale bežeče domobrance in njihove družine. Odpeljali so Štefko Kuhar-Lavrih in jo čez nekaj ur pripeljali nazaj živčno zlomljeno. Povedali so ji, da smo tu zaprti kot talci. Ves čas je morala stati ob skopani jami. Bila je v takem duševnem stanju, da so jo morali partizani prepeljati v Ljubljano na senenem vozu. Izmed tistih, ki smo takrat bile zaprte v Velikih Laščah, sva živi le še Mara Kralj in jaz.

Ne vem, kdo nam je proti večeru 5. maja odprl vrata. Strnile smo se v skupine in se po gozdnih poteh odpravile proti Ljubljani. Po cestah so se valile kolone bežečih domobrancev. V naši skupini nas je bilo šest. Zatočišče smo našle pri mojem dedu in čeprav je bila njegova hiša požgana, nas je gostoljubno sprejel. Naslednji dan je prišla partizanska vojska. Naša veselje in sreča sta bila nepopisna. Spoznala sem, da se je splačalo boriti. Zjutraj 9. maja smo krenili proti Ljubljani. V brigadi smo bile samo tri dekleta, Štefka, Micka in jaz. Ljubljana nas je slovesno sprejela.

Človek mora znati ocvitati svobodo, ki jo je tako drago plačal.

5. decembra 1986

OPOMBE

¹ Jetniki so zloglasnim štirim celicam v kleti policijske zgradbe na Bleiweisovi cesti dali posebna imena vagon, cvetličnjak, podmornica itd.

² Valter Simon, gestapovski komandant vseh ljubljanskih zaporov.

³ Jože Hlebec, vodja specialnega voda slovenskega domobranske policije.

Mara Hrastar-Trtnik:

V mladinski sobi št. 17 smo preživljale zapor dekleta, mlajša od osemnajst let. Teh mladih deklic, mnoge med njimi so imele komaj štirinajst, petnajst let, Danice Selan, Mete Vrviščar, Nade Robežnik, ene izmed sester Podlogar, pa tudi drugih, kar ne morem pozabiti. V mladinski sobi sem bila zaprta razmeroma dolgo in spominjam se kar precej deklet, ki so bile z mano krajši ali daljši čas. Naj jih navedem:

1. Tatjana Kadunc, Ljubljana
2. Nada Robežnik, Ljubljana
3. Gusti Rupar, Ljubljana
4. Sonja Rugelj, Ljubljana
5. Majda Jamnik, Ljubljana
6. Minka Setničar, Ljubljana
7. Silva Žiberna, Ljubljana
8. Valči Popadov, Ljubljana
9. Anica Koder, Ljubljana
10. Darinka Gašperlin, Ljubljana
11. Meta Vrviščar, Ljubljana
12. Irena Kranjc, Ljubljana
13. Albina Plevnik, Polje
14. Anica Selan, Nova Gorica
15. Milka Tonec, Martinjak pri Cerknici in sestra
16. Vera Tonec, Martinjak pri Cerknici
17. Minka Božič, Tolsti vrh
18. Francka Božič, Tolsti vrh
19. Nada Podlogar, bivališče neznan in sestra
20. Angela Podlogar, Golo
21. Mara Gornik, Kota pri Ribnici
22. Marica Zobec, Ribnica (ujeta partizanka)
23. Nada Bombač, Rakek
24. Micka Šega, Ribnica
25. Marija Šega, Ribnica
26. Francka, Ribnica (priimek neznan)
27. Ivanka, Ribnica (priimek neznan)
28. Marička, Vrhnika (priimek neznan, umrla med transportom v Nemčijo)
29. Mara Hrastar, Ljubljana
30. Oliva, Hotedrščica, Ljubljana (priimek neznan)
31. Micka (priimek in kraj bivališča neznan)
32. Ivica, Idrija (priimek neznan)

Nekatere izmed naštetih so mi potožile, da jim odklanjajo priznanje borčevske dobe, češ da so bile premlade in da niso nosile orožja.

12. decembra 1986

Tanja Kadunc:

Rekli so nam, da smo zapeljane od komunistične propagande in da ne vemo, kaj

je prav; da se bomo popravile in spregledale, zato so nas skupaj zaprli v sobo št. 17. Izolirali so nas od drugih, da ne bi bile še naprej pod vplivom propagande Osvobodilne fronte.

V mladinski sobi smo bile skojevke, aktivistke in partizanke iz Ljubljane in okolice. S trdno voljo in vero v zmago smo z lahkoto prenašale trpljenje in grozoto, ki sta nas obdajala. Prepričane smo bile o pravičnosti boja in zmage in trdno smo verjele, da ni več daleč dan, ko bomo svobodni in nam bo lepo.

Res smo bile mlade, a nas je prežemala želja, da bi čim več prispevale za osvoboditev domovine. Naši ideali so bili visoki in predajale smo se jim z vsem žarom.

Bil je januar, z veliko snega in mrzel. Zgornji del oken v naši sobi ni bil zastekljen, peč je bila hladna. Kdaj pa kdaj smo jo ogrele s polenčki, ki smo jih nabrale po sobah, pisarnah in hodnikih prisilne delavnice, ki smo jih pospravljale, in se nam jih je posrečilo pretihotapiti pod jopo ali plaščem. V sobi so bili pogradi. Na vsakem nas je spalo več skupaj, tesno druga poleg druge. Če se je katera obrnila, smo se morale obrniti vse. Mraz, lakota, uši, stenice, bolhe, to je bilo le del nadlog. Kljub lakoti smo bile okroglolične, pravzaprav zabuhle, ker so nam dajali v hrano arzen. Spale smo oblečene zaradi mraza in zato, ker so nas skoraj vsako noč vodili na zaslišanje, zdaj eno zdaj drugo. V hipu smo morale biti pripravljene za odhod. Nekoč so nas sredi noči napol oblečene nagnali na dvorišče, kjer smo morale stati več ur na snegu. Kaznovali so nas, ker nismo imele dovolj lepo pospravljene sobe.

Na zaslišanje so me peljali na policijo na Bleiweisovi cesti. Vedno so nas vodili ponoči. Pustili so me stati na hodniku. Iz sob je bilo slišati radio, človeško rjojenje, vpitje, tekanje, stokanje, rožljanje z verigami, pokanje, škripanje, tolčenje, vzdihovanje. Mimo je pridrvel policist, potem drugi in me porinil z ene strani hodnika na drugo. Iz neke sobe so pahnili mladeniča. Zvijal se je in tulil od bolečin. Komaj je stal, hodil je na široko, se spotikal in padal. Iz celice se je slišalo trkanje in butanje ob vrata. Celice so bile prepolne, brez pravega zračenja. Iz druge sobe so vrgli žensko, skuštrano, krvavo, s podplutbami na obrazu, tarnajočo, ihtečo. Čepela je ob zidu in se zgrudila. Ne da bi se zavedala, sem si zgrizla ustnico. Spraševala sem se, ali bom

vzdržala. Ko so mi zavezali oči in me odpeljali na zaslišanje, se je v meni zbudila trma. Ne bom jim pokazala, da me je strah, ne bom jim pokazala, da me boli. Zasliševalce je to še posebno razjezilo, mene pa navdalo z močjo: ne popustiti, prestatl vse in preživeti.

Potisnili so me v celico, v kateri so bile moje sodelavke. Povedale so mi, da je vse izdano, da Neža, Mimi, izdaja, da podrobno pripoveduje o vsem in da vedo prav vse.

Trinajstkrat so me odpeljali na policijo na zaslišanje, trinajstkrat so me potisnili v kako celico in trinajstkrat je bruhal bes iz ust sojetnic: »Neža, Mimi, je izdajalka, izdajala je že pred aretacijo.«

Moj prispevek je le drobec iz življenja mladih v boju proti okupatorju. A naj bo vendarle v opomin, naj se nikar več ne ponovi, da bi brat moril Slovenca brata.

5. decembra 1986

Andreja Fux-Grum:

Z mamo in očetom, oba sta bila prosvetna delavca, sem do napada fašistične Nemčije na Jugoslavijo živila v Škofji Loki. Potem ko so Nemci med prvimi aretiranci zaprli mojega očeta, se je mami posrečilo prethotapiti me čez nemško-italijansko mejo v Ljubljano. Pozneje je prišla za menoj tudi ona. Tako sva se brez vsega znašli pri njenih starših.

Ko je policija leta 1944 zvedela, da je pravo ime ilegalke, ki so jo že dolgo iskali – Hela Skulj, in da je hči mojih starih staršev, so pričeli nad našo družino izvajati odurne pritiske. Iskali so sledi za njo, saj so vedeli, da še deluje v Ljubljani. Zaradi varnosti so me izpisali iz šole in me poslali v ilegalo. Tako sem veliko noči prebila zdoma.

Konec januarja 1945, ob usodnem napadu slovenske domobranske policije na organizacijo Osvobodilne fronte v Ljubljani, smo bili med prvimi aretiranimi in to vsi, katere so našli doma, dedek in babica, teta Vladimira Marcon in jaz.

Že aretacija in pot do policije sta bili preračunan na psihični pritisk in strahovanje. Razvrstili so nas v primernih razdaljah. Zadnji sva bili Vladimira, ki je zaradi bolezni tehtala samo 45 kg in jaz. Ob nama sta hodila dva močna in oborožena policista v civilu. Poleg groženj, kaj vse bodo počeli z nama, sta imela za potrebno, da sta mene na

vsakem koraku brcnila ali vsaj sunila. Tedaj mi je bilo štirinajst let.

V zadnjem nadstropju policije so me ločili od domačih. Nisem se še dobro razgledala, kje sem, že so me odpeljali v drug prostor, dolg in ozek, opremljen s pisalno mizo, kavčem in močnimi lučmi. Na mizi so ležale štiri ploščice, povezane z žicami, drobne kosti, bič in vrv. Posadili so me za pisalno mizo pred nabit revolver, uprli luč vame, me obstopili in začeli zasliševati. Kje je teta? Kdo ve, kje je? Ti veš marsikaj! To so bila vprašanja, ki so mi jih brata Kobi in še neki zasliševalc postavljali ves čas mučenja. Nekaj časa je bila poleg tudi neka ženska, ki se je nenehno vmešavala v zasliševanje. Najprej so me začeli grobo in močno tepsti. Nato pa sem si morala med nenehnim njihovim pretepanjem in suvanjem sezuti čevlje. Na roke in noge so mi napeli ploščice in po žicah pričeli spuščati električni tok. Mučenje s tepežem, električnim tokom in nenehnim kričanjem name se je vleklo dolgo v noč.

Potem so me odvlekli v sosednjo sobo in me posadili pred vrata, tako da sem gledala v mučilnico. Privedli so teto Vladimiro, jo obesili za roke in neusmiljeno pretepali z nekim predmetom. Udarce je prevpilo njihovo kričanje. Nikdar ne bom pozabila tistih groznih trenutkov, ko sem jo gledala, mučeno in do kraja izmučeno. Odvlekli so jo, ko se ni več prebudila iz nezavesti. Spet so se spravili nadme. Med prste so mi vtaknili kosti in jih povezali z vrvjo. Med pretepanjem so jo zategovali in vpili, vpili name. V oči me je bodla modro zelena luč in mi jemala vid.

Nenadoma se je v meni nekaj sprožilo. Preplavil me je gnev, bes, nekakšna moč, ki se je napejala iz odpora nad nasiljem, ki so ga izvajali nad menoj. Začela sem kričati z vso silo, kar sem je še imela, da ne vem ničesar, do onemoglosti sem vpila nanje, kot da bi hotela s tem prevpiti bolečino. Počasi je njihovo nasilje začelo popuščati. Proti jutru so me popolnoma onemoglo odvlekli v neki prostor; z oblubo, da me bodo še zasliševali. Iz zapora so me spustili domov.

Odšla sem v ilegalo, tako kot vsa naša družina. Najbolj varno sem se počutila med klopmi in drugo ropotijo na podstrešju gluhonemnice. Zame sta ljubeče skrbela aktivista, zdaj že pokojna Mirko Dermelj, takrat je bil direktor gluhonemnice, in Tone Štefancioza. Tam sem dočakala tudi svobodo.

Modrice so izginjale, rane so se celile, a začele se niso nikoli. Za večno mi je ostal strah pred temo.

Teta Vladimira je okrevala le počasi. Dostikrat razmišljam o tem, kaj mi je dalo v tistih pošastnih trenutkih moč, da nisem spregovorila. Vedela sem marsikaj, saj sem, preden so me zaprli, opravila marsikatero nalogo za Osvobodilno fronto. Na mučenje, ponižanje, zgroženost ob pogledu na mučeno teto sem se odzvala z odporom. Bila sem otrok le po letih.

Kako zgrešena je bila namera policije, da bodo od naju dveh (le kdo jima je dal to zamisel!), za katere so sodili, da sva v družini najmanj odporni, uspeli zvedeti zaželeno...

8. novembra 1986

PRIPIS

Še pred koncem vojne sem zvedela, da je bila ženska, ki se je vmešavala v zaslišanja, Leopoldina Mekina.

Tonka Mekinda:

Kot aktivistka Osvobodilne fronte od leta 1941 do konca 1944 pri svojem delu nisem bila ovirana.

Konec 1944 so me aretirali pripadniki ljubljanske politične policije. Zasliševal me je policijski referent Pestotnik. Najprej mi je grozil, potem pa ponudil sodelovanje in takojšen izpust. Zahteval je moje priznanje o sodelovanju v Osvobodilni fronti v zadnjem obdobju leta 1944. Nekaj dni so me zadržali v celici na policiji, nato so me izpustili, vendar le za kratek čas. Takoj po novem letu so me ponovno aretirali in me odpeljali na Poljanski nasip. Od tam so me vodili na zaslišanje na Bleiweisovo. Postopek zaslišanja je bil vedno enak. Zavezane oči, pretepanje, obežanje, mučenje do nezvesti. Končala sem v celici blizu stranišča. V ozkem prostoru, po tleh katerega je bila položena le deska, se nas je gnetlo štiri ali pet. Spominjam se Micke Pečnikar, svakinje odvetnika dr. Stanka Tomšiča, in neznanke. Čeravno sem se komaj premikala, so bolečine popustile, ko sem zagledala okrog sebe čuteče sojetnice. Zdravnik v prisilni delavnici nam je dal tablete, kako mažo, »ostalo pa bo pozdravila narava sama«, je navadno pripomnil.

Vendar imam na zapor tudi prijetne spomine. Kadar nismo delale, smo se sedele za mizo in šivale spominke. Poležavati po

pogradih nismo smele. Zasliševanja so vedno bila le ponoči.

V skupni sobi št. 15 in 15a nas je bilo skoraj vedno več kot sto. Jetnice so se nenehno menjavale. Ko je odšel transport v Nemčijo, so se naše vrste razredčile in vsakokrat je med nami nekaj dni vladalo zelo moreče ozračje. Toda hitro so poskrbeli, da smo dobile nove tovarišice.

Nikoli ne bom pozabila dneva, ko so obesili dr. Vladimirja Kanteta. Bilo je na dan mojega dvaindvajsetega rojstnega dneva.

Na pogradu se nas je stiskalo pet. Poleg mene je bila akademska slikarka Mara Kralj. Ko se je nekoč vrnila z zaslišanja, mi je povedala, da je na policiji srečalo Nedo in da jo je ta obvestila, da Mekinova izdaja.

Ko transportov v Nemčijo ni bilo več, so nas začeli pošiljati na prisilno delo v Žlebič pri Ribnici na Dolenjskem. Meni je bilo pravzaprav vseeno, kam gremo, samo da bi se rešile zapora.

V Žlebiču je bilo kakih osem barak. V vsaki baraki so bili trije predeljeni prostori z mrežasto streho pod stropom. V vsaki sobi nas je bilo dvajset do štirindvajset zapornic. Pogradi so bili majavi, izdelani iz neobdelanega lesa, v žakljevinu je bilo le malo slame. Streha je ob dežju puščala, tako da smo sredi noči sedele na pogradih in lovile dež v posode. Celo pod dežnikom smo vedrile. Sredi sobe je bila miza na križ, dve klopi in hladen gašperček. »Županja« sobe je bila Nežka Korče. Bila je starejša, slabotna in ni hodila na delo. Njena naloga je bila pospraviti sobo in zvečer javiti, koliko nas je. Kapo taborišča je bila dr. Marija Perpar. Odlično je govorila nemško, znala pa je tudi marsikaj narediti. Nekoč nam je popravila celo streho.

Taborišče je bilo pod nemško upravo, nočno stražo so imeli domobranci. Delale smo v skupinah po hribih okrog Žlebiča, v ravninskem delu pa smo postavljale obrambne linije. Okupator je hotel tu zaustaviti partizane, da ne bi neovirano prišli do Ljubljane. Z delom se je hitelo. Vendar večina zastavljenih objektov ni bila dokončana.

Moja skupina je najprej delala na vrhu hriba Sinovice. Zjutraj je prišel nemški vojak po skupino in nas odpeljal na naše delovno mesto. Delale smo podzemni bunker oziroma prekrivale podzemni leseni bunker, ki je bil s hodniki povezan z drugimi

bunkerji, takih je bilo pod zemljo zgrajenih več, s prstjo, smrečjem in peskom. Nemški vojak, priletnější mož, doma z Bavarske, nas ni ravno priganjal. Kar naprej nam je ponavljal: »Kinder, langsam«. Zato smo mu nadele ime Langsam (Počasi). Ko je vodstvo taborišča odkrilo, da je preveč popustljiv do jetnic, so ga zamenjali. To povelje smo v celoti in z veseljem izpolnjevale. Pri neki kontroli so nas zalotili, ko smo skupaj z njim sedele in se pristržno pogovarjale. Odtlej ga nismo več videle. Na Sinovici smo delale Olga Simončič, Milena Zorc, Jelka Vivoda, Andreja Štebi, Mara Pavlič, Tonka Mekinda in Janja Pučelik, kuharica. Janja nam je kuhala »banker supe«, juho iz posušenega krompirja, leče, kosti in vode. Proti večeru smo se vračale v barake. Med potjo smo lahko nabrale tudi kako trobentico – za našo »županjo«, našo Nežko. Pozneje smo po njihav špičile kole in napeljevale bodočo žico med njimi. V Ribnici so bili zaporniki iz ljubljanskih zaporov in sodišča. Pomagali so pri gradnji nekaj metrov visoke ograde, ki naj bi zapirala prehod. Čez železniško progo so gradili kovinske piramide. Iz Ljubljane so vsak dan pripeljali moške, ki so jih prisilno mobilizirali za delo z nami.

Z moškimi zaporniki iz Ribnice smo za veliko noč celo skupaj zapeli.

Konec aprila 1945 so nam domobranci odobrili nekajdnevni dopust. Verjetno je okupator moral izprazniti taborišča zaradi bližajoče se narodnoosvobodilne vojske. Streljanje je bilo slišati že zelo blizu.

Na postaji v Žlebiču so se ustavili živinski vagoni, prepolni zapornikov. Pobrli so še nas iz Žlebiča. Z Nušo Vrhunc sva že v vlaku premlevali, kako bova neovirano prišli domov. Toda pred železniško postajo v Ljubljani so že čakali kamioni in policija. Izločili so jetnice, jih nagnali na kamione in odpeljali na Poljanski nasip v prisilno delavnico. Z Nušo se nama je posrečilo pomešati med potnike, ki so prav tedaj izstopali iz vlaka, ki je pripeljal iz Postojne. Neki moški se je ponudil, da nama nese prtljago mimo kontrole. Nisva mu preveč zaupali, z veseljem pa sva mu izročili bisagi, da bi bili čim manj opazni. Zunaj kolodvora se nama je pridružila še Ančka Vojska. Odšle smo k njej in se srečno skrile do osvoboditve. Tiste jetnice, ki so jih odpeljali v zapor, so naslednji dan ponovno transportirali na Do-

lenjsko. V Ljubljano so se vračale po osvoboditvi, večji del peš. Med potjo so naletele na neštete ovire, nekatere so izgubile celo življenje.

Barake taborišča v Žlebiču in obrambni zidovi so bili porušeni takoj po vojni.

3. decembra 1986

Tanja Kadunc:

Železniške zveze z Nemčijo so bile prekinjene že marca, tako da transporti z zaporniki niso več vozili na sever. Zato so jih iz zaporov ljubljanske prisilne delavnice začeli pošiljati v taborišče Žlebič pri Ribnici. Taborišče je bilo na zagrajenem in zastraženem travniku ob potočku. Kakšna sprememba je bila to za nas, ko smo aprila po dolgem času prišle na svež zrak in spet zagledale sonce, zelenje in skrivnostne gozdove! Ko pa smo zaslišale iz daljave streljanje pušk in topov, so nam zaigrala srca, kajti za nas so oznanjali svobodo.

Po vsem, kar smo prestale v zaporih prisilne delavnice, je bilo to pravo razkošje. Ob potočku so bile lesene barake s pogradi, ki pa so bili tako ozki, da se nismo mogle obračati. Ponoči je tu in tam kdaj kaj zaškripalo, a se nismo prestrašile. Vedele smo, da je že spet katera od nas padla s pograda.

Na drugi strani potočka je bilo moško taborišče. Med taboriščniki so bili menda tudi ujeti partizani pa Francozi, Nizozemci in drugi.

Včasih so nam mobiliziranci, ki so jih vozili iz Ljubljane in drugih krajev na prisilno delo v Ribnico, skrivaj prinesli kak zalogaj hrane in potešili našo lakoto.

Taborišči sta bili pod nemško komando. Nemci so namreč vodili vsa strateška dela, izkopavanje strelskih jarkov, nameščanje protitankovskih ovir, gradnjo bunkerjev, mi pa smo bili njihova delovna sila. Večkrat je prišla iz Ribnice tudi kontrola višjih nemških oficirjev. Domobranci je to, da smo bili pravzaprav pod nemško zaščito, hudo jezilo. Čez ograjo so nas suvali s puškimi kopiti in nam grozili, da nas bodo pobili, nas zmerjali in žalili. To so počenjali ponoči, ko smo šle na »latrino«, ki je bila blizu ograje, za katero so stražili.

Delale smo počasi. Kolikor se je le dalo, smo zavlačevale delo. Mira Puc-Mihelič nam je zapela:

*j, le počasi,
saj se nikamor ne mudi,
nikar ne delaj ti za tri,
saj se nikamor ne mudi.*

To je postala naša himna. Na delo smo hodile v bližnjo in daljno okolico v manjših ali večjih skupinah pod nemško stražo. Stražarji so bili večji del starejši nemški vojaki, ki niso bili več sposobni za vojsko.

S samokolnicami smo prevažale zemljo, pesek, nosile kamenje, kopale jarke, napeľjevale bodočo žico, obsekovale kole in drugo. Čim bolj so nas priganjali, bolj vesele smo bile, saj smo vedele, da so partizani vse bliže, delale pa smo, kakor nam je velevala himna: »Oj, le počasi...«

Nekateri stražarji so bili že naveličani vsega in nas niso preveč priganjali, nekaj pa jih je bilo hudo napetih, priganjaških, kričavih in surovih. Na razne načine so nas gnjavili. Ukazali so nam, na primer, da smo morale po celodnevem delu zložiti iz vagonov na tla bodočo žico, nato pa jo spet zložiti nazaj v vagon.

Neko jutro, ko je bilo slišati streljanje že zelo blizu, je cesta nenadoma oživala. Kmetje z živino, s polno naloženimi vozovi in družinami so bežali, ne vedoč kam. Rekli so jim, naj bežijo, drugače jih bodo partizani pobili. Pa so šli. V dolgi koloni.

V gruščah smo stale za ograjo in čakale, kaj bo z nami. Nenadoma so nam Nemci odprli vrata in rekli, naj gremo. Nezaupljivo smo gledale, kaj se bo zgodilo, hip nato pa smo se razkropile po cesti, vsaka po svoje, v majhnih skupinah, po dve ali tri skupaj. Hodile smo v koloni bajtarskih vozov in se skušale skriti med množico bežečih, da bi nas domobranski vojaki, oficirji in policisti, ki so se z motorji vozili zdaj s kolono, zdaj proti njenemu toku, ne prepoznali kot politične jetnice. Na cesti je bila prava zmeda. Prepadena množica kmečkih družin, domobranski in nemški vojaki z negotovim korakom, kamioni, tanki, oklepniki... Vse se je valilo proti Velikim Laščam.

Edina vesela družina v tej reki smo bile me, česar pa seveda nismo smele pokazati. V Velikih Laščah so na dveh izhodnih cestah postavili zaporo s stražo. Na motorjih so pridrveli ljubljanski policisti in polovili politične zapornike. Nekaj so jih odpeljali

kot talce v zapore, nekaj pa postrojili ob hiši blizu zapore. Straža je z naperjenimi puškami hodila mimo nas. »Ko bo počil prvi strel iz partizanske puške v Velikih Laščah, vas bomo vse postrelili,« so nam govorili. Domobranec je ob zapori ustrelil eno od naših tovarišic, ki je hotela priti z Nemci čez zaporo. Stale smo kot ohromele. Pomislila sem, čim hitreje moram od tod. Vsakokrat, ko je stražar šel mimo mene tako, da mi je kazal hrbet, sem se pomaknila za eno tovarišico proti vogalu hiše. Tako sem prišla do vogala in brž smuknila med hišami proti središču Velikih Lašč. Moja teta, ki je tudi bila med jetnicami v Žlebiču, je v Velikih Laščah imela znanca ali daljne sorodnike, nisem pa vedela, kje stanujejo. Pogumno sem jo mahnila po Velikih Laščah, med ropotom vozov, brnenjem motorjev, kamionov, grozečim hreščanjem tankov, oklepnikov, mučkanjem krav in rezgetanjem konjev, med nemškimi vojaki, četami domobrancev, a ves čas v strahu, kdaj me bo zgrabila kakšna roka in me odvela. Pa se to ni zgodilo. Med iskanjem in spraševanjem po hišah sem končno prišla na drugi konec Velikih Lašč in našla tetine znanca. Moja teta in še neka tovarišica sta že bili pri njih.

Skrili so nas v kaščo, v kateri je bilo polno koruze. Dali so nam jesti mleko s polento ali žganci, ne vem več, vem le, da sem se po nekaj mesecih pošteno najedla in da je bila hrana nadvse okusna. V kašči smo se tiščale druga druge in napol prespale, napol prebedele noč. Naslednjega dne, ko se je v Velikih Laščah malce umirilo in so policisti odšli, nas je kmet na vozu s svojo družino vred varno prepeljal čez zaporo. Bile smo zunaj Velikih Lašč in hitele smo v svobodo. Končno smo le prišle v osvobodeno Ljubljano. Neznansko in nepopisno lepo je bilo.

5. decembra 1986

Franja Kopecky:

Na prisilnem delu v Žlebiču sem prebila od marca do maja 1945. Čas je žal zabrisal natančnejše datume. Sedemnajst let mi je bilo, ko so me skupaj s sodelavko, tudi obveščevalko, Elo Gelže-Keržan, aretirali in odpeljali v Žlebič, kamor so prav tedaj pripeljali tudi politične jetnice iz ljubljanskih zaporov. Aretirali so me Nemci, potem ko me je izdal domačin iz Ribnice. To ni bila moja prva aretacija. Prvič sem bila aretira-

na, ko mi je bilo štirinajst let. V Žlebiču sem bila najmlajša v baraki.

Prvo srečanje s sotrpinkami je bilo zaradi nezaupanja zelo mučno. Z Elo sva bili zavoljo tega zelo prizadeti. Niso nama zaupale, ker so naju pripeljali iz Ribnice. Dvomile so, da sva zares jetnici. Bale so se, da sva vo-hunki. V naši baraki so bile poleg naju še Branka Per, Štefka Pahor, Gusti Pezdevšek, Marija Piškur, Pleškova mama, Ivančičeva mama, Vilharjeva mama, Mara Gričar, Mira Puc, Janja, njenega priimka se ne spominjam, in druge. Ko je med nami končno le zraslo zaupanje, nama je bilo lažje. Osamljenost človeka prizadene že, če je stanje normalno, toliko hujša je, če mora stisko prenašati sam, odrinjen od skupnosti.

V barakah so bili dvonadstropni pogradi, ležišče trdo. Spala sem nad Pleškovo mamo. Sama dobrota je je bila. Smilila sem se ji, ker sem bila tako mlada. Nikoli ni za-spala prej, dokler ni začutila, da sem se umirila. Ko se je topil sneg ali kadar je deževalo, je s stropa kapljala voda. Pleškova mama je položila name menažke in pazila, da se, potem ko se je v njih nabrala voda, ne bi premaknila, saj bi bilo, če bi se prevrnile, čisto mokra.

Pleškovi mami so pogosto grozili z ustrelitvijo, saj so vedeli, da ima sinove v partizanih.

Taborišče je bilo pod vodstvom višjega nemškega oficirja Orehka, po rodu Avstrijca. Bilo je ograjeno z bodečo žico in ves čas pod stražo. Poleg našega taborišča je bilo moško. Tudi okrog njihovih barak je bila speljana žica. Vstop v moško taborišče nam je bil strogo prepovedan. Moške so vodili na prisilno delo nekam proti Sv. Gregorju. Higienске razmere so bile nevzdržne. Stranišče je bilo na robu taborišča, zbito iz desk, s polno špranjami. Namesto greznice je bil globok in širok jarek.

Vsako jutro so nas po bujenju prešteli pred barako. Žensk nas je bilo okrog dvesto, moških najbrž več. Za zajtrk smo dobile zajemalko čaja ali črne kave in kosček kruha za ves dan. Po zajtrku nas je poseben stražar v skupinah približno po pet odpeljal na delo. Ob vsakem vremenu. Gradile smo, če se prav spominjam, tako imenovano Rupnikovo linijo, jake, ki naj bi bili povezani z bunkerji. Delo so skrbno nadzorovali nemški in domobranski oficirji. Nemška stražarja sta nas nenehno priganjala k delu,

a očitno bolj zaradi oficirjev kot po lastni želji. Stražarji so bili namreč starejši vojaki, najbrž že naveličani vojne. Delo smo sabotirali tako, da smo izkopali ali izvrtali pre-globoko luknjo za dinamit, tako da je v jarek vdrla voda. Skrbno sem si skicirala vse onesposobljene točke. Pozneje sem o tem obvestila partizane. Ko sem zbolela, so me pod stražo odpeljali na temeljitejši pregled v Ribnico k dr. Oražmu. V navzočnosti nemškega zdravnika se mi je posrečilo izročiti mu obvestilo za partizane. Dr. Janez Oražem je bil naš človek, zanesljiv, in je res veliko tvegalo.

V Žlebiču tik pod gozdom, kjer smo gradili bunkerje, je stala hišica. V njej je živel mlada mati s kopico majhnih otrok. Tu pa tam nam je, četudi sama ni imela veliko, skuhalo krompirjevo juho. Kako nam je teknila! Star nemški stražar se nas je usmilil in nam dovolil jesti. Žal še danes ne vem, kako se je ženska pisala.

Pri delu so nam pomagali tudi moški, dva ali trije pri vsaki skupini. Po imenu se spominjam le Lubeja, predvsem zato, ker ga je opevala pesmica, ki jo je napisala Mira Puc-Mihelič. Ona nas je nenehno spodbujala s pesmimi. Žal se spominjam le dela te pesmi. Mislim, da je šla takole:

L

*e Lumpec galanten,
tudi kadar krampa,
če kamen je velik,
kar ženskam ga da.*

Tudi tole pesem, ki jo je sestavila Mira, smo pogosto prepevale:

P

*a sem hotela pobegniti,
pa sem hotela stran iti,
pa nisem mogla pobegniti,
Katra nas noče spustiti;
je Katra dejala –
oh, dekleta, nikar,
kdo nam jarke bo kopal, bunker,
župo – kdo jel,
kdo za nami bo jokalo,
ko hudič nas bo vzel.*

Z dela smo se vračale pozno popoldne. Spet smo se zbrale ob kotlu. Običajno smo dobile malo nekakšne čorbe. Premalo, da bi se od nje najedle.

Zaradi posamičnih, a pogostih zaslišanj smo živele pod hudim psihičnim pritiskom. Med nami je bila neka jetnica, ki je pogosto govorila v spanju. Iz njenega govorjenja smo sklepale, da je veliko prestala. Ker so belogardisti ponoči večkrat nenadno vdrli v barako, smo se dogovorile, da jo prebudimo takoj, ko bo začela govoriti.

Za čistočo je v naši sobi skrbela Vilharjeva mama. Tudi o njej je Mira Puc-Mihelič napisala pesem. Spominjam se je le del:

*M*ati Vilhar je prosila,
poribala vse, pomila:
»Če ste že take,
ki ste za v barake,
glejte, da ne bo na podu mlake!«

Čim bliže je bil maj, težje je postajalo ozračje. Nekega večera sta nad barakami preletavali letali. Ker smo se bale bombardiranja, smo stekle iz barak, toda Nemci in belogardisti so nas takoj napodili nazaj. Letali sta odleteli. Noč je bila hrupna, nemirna, čutiti je bilo napetost med nemškimi vojaki in domačini izdajalci. Naslednjega dne nismo dobile hrane. Dr. Perperjeva je zato stopila na upravo taborišča in se vrnila s spiskom jetnic, ki je veljal kot dovolilnica za izhod iz taborišča. Ker me ni bilo na spisku, mi je svetovala, naj pobegnem pod žico za barakami. Čim hitreje, dokler so med vojaki še trenja, mi je rekla. Preskočila sem stranišni jarek in zbežala v gozd. Po njem sem se napotila proti Velikim Laščam. Ko sem prišla domov, sta bila starša vzradoščena, a tudi v skrbeh, saj so v Laščah še vedno bili Nemci in domobranci. Mami sem povedala, da se od Žlebiča bliža večja skupina jetnic, namenjenih proti Ljubljani, in jo prosila, naj mi pomaga skuhati zanje velik lonec čaja. Ko sem jih uzrla, sem jim s čajem in zajemalko pohitela naproti. Medtem ko sem jim delila čaj, sem iz sosednje hiše zaslišala vpitje domobranca, češ, ali »žlebičarka« še sedaj ne da miru. Prestrašena sem se umaknila domov. Čez približno pol ure so pribežale k nam Branka Per, Štefka Pahor, Gusti Pezdevšek in Marija Piškur. Pro-

sile so, naj jih vzamemo v zavetje. Mama jih je sprejela z besedami: »Kakor bo z nami, bo tudi z vami.« Povedale so, da so jim pri pokopališču v Velikih Laščah zastavili pot domobranci. Ker ena izmed jetnic, lepa mlada Ljubljančanka Janja, opozorila ni vzela zares in je še naprej sedela na vozu, na katerem so se peljali Nemci, so jo ubili. Zaporniki so se brezglavo razbežali na vse strani. Dekleta so spala na skromnih ležiščih v manjši sobici, jaz pa pri starših. Prepričana sem, da tako kot jaz tudi one niso mogle zaspati. V zgodnjih jutranjih urah smo zaslišali hrup pred vhodnimi vrati. Mama me je hitro potegnila iz postelje in me brez besed potisnila v podzemsko klet. Vhodna vrata so se pod pritiskom od zunaj vdala in pred mano so stali oboroženi domobranci. Ukazali so ji, da se »žlebičarka« takoj obleče in odide z njimi. Vdrli so v sobo, kjer so ležale moje tovarišice, in jim ukazali, naj gredo z njimi. Posebej me niso iskali, saj so bili prepričani, da sem med njimi.

Ko so odšli, me je navdala huda slutnja. Bala sem se za svoje tovarišice, saj sem bila prepričana, da me bodo iskali med njimi. Že v Žlebiču so me bili namreč dali na poseben seznam za likvidacijo. Zato sem takoj po osvoboditvi odšla v Ljubljano, da bi pozvedela o usodi teh mojih tovarišic. Na tramvaju sem srečala Branko Per. Povedala mi je, da so srečno prišle v Ljubljano, da je trpljenje za nami in da nas bodo le žrtve nenehno spominjale na prestane grozote.

Opisala sem življenje v Žlebiču, kakor se ga spominjam, in opisala nekaj dogodkov in jetnic, s katerimi sem skupaj prisilno kopala jarke. Bržkone je bilo tudi več pomembnejših dogodkov, a so potonili v pozabo, tako kot je z leti potonilo že marsikaj, čeprav bi bilo vredno ohraniti. Slišala sem, da so se bivše jetnice po vojni sestajale. Jaz na ta srečanja nisem bila povabljen. Mislim, da me nimajo evidentirane.

19. oktobra 1986

ŠE SPOMNIŠ TISTE SE STEZE

*Še spomniš tiste se steze,
ki naju je vodila v gore,
morda le sanje so bile,
saj danes steze tu ni več nobene.
Prerasel praprot je še zadnjo sled
in tamkaj prek potoka speljana brv
vodila je prav ob kolesu mlina,
ki noč in dan drobilo je žito.
Tam mati je mesila kruh,
zdaj brv je prerasel mah,
kolo več žita ne drobi,
ostal je tu le še obris,
le še spomin, da tu je bil mogočen mlin.
Odprta okna,
ki nekoč vsa v cvetju
so popotnika vabila,
zdaj mračno zrejo v tišino,
iz hiše se več ne sliši otroškega joka.
Nekdanja topla domačija,
ki mnogim je zavetje bila,
ki mnogim glad je potešila
v gozdni tej globeli,
sameva in umira.*

III

LEOPOLDINA MEKINA –
PRISPEVKI ZA PREUČEVANJE

V SPOMINSKO PODOBO O TEŽKEM IN MOREČEM SPOMLADANSKEM ČASU LETA 1945 SO SE NEUBRANLJIVO JASNO VRTISNILA USODNA DEJANJA IN RAVNANJA LEOPOLDINE MEKINA.

OBJEKTIV, KI SMO GA USMERILI V TISTI ČAS, JE LAHKO POSNEL LE EN OBRAZ LEOPOLDINE MEKINA, SAJ DRUGEGA TAKRAT NI IMELA.

ALI PA GA JE VNDARLE IMELA IN KAKŠEN JE BIL?

BI GA ODKRILI, ČE BI POZNALI NJENO ŽIVLJENJE IN OKOLIŠČINE, V KATERIH JE ŽIVELA, DELO, KI GA JE OPRAVLJALA, NJENO MORALNOETIČNO, POLITIČNO IN SOCIALNO TER INTELEKTUALNO USMERJENOST.

BRŽKONE BI TAKO LAŽE ODSTRANILI ŠTEVILNE NEJASNOSTI O NJEJ IN UGOTOVILI, ZAKAJ IN KDAJ JE ZAČELA UNIČUJOČE DELOVATI IN KAKO JE NANJO VPLIVAL BLISKOVITI VZPON NA NAJBOLJ ODGOVOREN POLOŽAJ V ORGANIZACIJI OSVOBODILNEGA GIBANJA V LJUBLJANI...

Danica Marion:

Svoje pričevanje, objavljeno je bilo leta 1985 v decembrski številki revije Borec, naknadno dopolnjujem z nekaterimi podatki in osebnimi doživetji. Postanejo naj del skupnega spomina, ki se je izoblikoval ob obnavljanju dogodkov v spominu na turjaške žrtve, in naj služijo odkrivanju resnice, da bi bila čas in zgodovina tem daljnim dogodkom in osebam pravična sodnika.

Ko sem se decembra 1943 z drugimi jetnicami vrnila v Ljubljano, smo se prek zapupnih znancev in aktivistov takoj povezale z vodstvom Osvobodilne fronte. To nam je svetovalo, naj zaradi kompromitiranosti začasno aktivno ne sodelujemo. Šele spomlad 1944 so nam spet zaupali pomembnejše naloge. Zaradi nenehnih vdorov v organizacijo in novih dolžnosti se je naš akcijski krog vse bolj širil in prevzemale smo vedno bolj odgovorne naloge. Tako sem avgusta 1944 postala članica okrožnega odbora Osvobodilne fronte, imenovali smo ga okrožni aktiv, ki ga je vodil Vladimir Svetina-Ivo. Občasno je na sestanke prihajala tudi Hela

Skulj. V tistem času smo povezovale aktiviste predvsem v manjše aktivne, saj je taka organizacijska oblika najbolj ustrezala takratnim razmeram. Čeprav sem bila odgovorna za nekdanji rajon Šiška, sem prevzemala obveznosti tudi v drugih delih mesta. Po Darjini aretaciji sem morala v ilegalo, saj so me večkrat iskali na domu in poizvedovali o meni. Bivala sem v ilegalnih stanovanjih v različnih delih mesta. Tako sem se laže gibala in opravljala svoje naloge.

Leopoldino Mekina-Nežo sem spoznala na sestankih okrožnega odbora Osvobodilne fronte. Pri svojem delu je bila polna energije, toda premalo previdna in brez občutka za konspiracijo.

S svojo veliko torbo, polno obremenilnega gradiva, je bila vidna že na daleč. Kljub temu se je nemoteno gibala po središču mesta. Ko je konec decembra postala sekretarka okrožnega odbora Osvobodilne fronte in partijskega komiteja za Ljubljano, so se njene obveznosti in kompetence še povečale. Vendar svojih navad ni spreminila. Hodila je tudi na sestanke, ki zanjo niso bili pomembni, in na njih samozvestno govorila, čeprav so bile njene politične analize šibke in so kazale dokajšnjo nerazgledanost. Posebno se spominjam, da je na prvem sestanku okrožnega odbora, ki ga je vodila, govorila, da bomo Slovenci združeni v samostojni Sloveniji. To pa je bila znana hipoteza belogardistov. Ko smo jo ogorčeno opomnili na avnojske in druge dokumente, je obrnila pogovor drugam. Na nekem sestanku nam je povedala, da ima v torbi veliko denarja, ki ga je dobila pri Tumovih v Mostah. Ko sem ji izročila neko sporočilo, ga je spravila v torbo. Ob opozorilu, da to ni pametno, pa je užaljeno reagirala.

Tako imenovano lirsko akcijo smo kljub našim pomislekom sprejeli v program oktobra. Prav zaradi pomislekov smo se dogovorili, da bo vsak pripadnik Osvobodilne fronte dal lirske bankovec in si zapomnil le številko. Akcijo smo si zamišljali kot nekakšen plebiscit za Osvobodilno fronto in njene cilje. Toda med akcijo so se direktive ali izkrivile ali prenaredile. Aktivisti so delali sezname ljudi z njihovimi naslovi. Sama pri tem neposredno nisem sodelovala, najbrž pa so se ti seznam znešli v pozneje odkritem in neuničenem arhivu v bunkerju pri Mari Kralj.

Naključje je hotelo, da so me aretirali isti večer kot Nežo. Ko sem se ob pozni večerni

uri vračala s sestanka v Beethovnovi ulici v ilegalno stanovanje, me je na cesti nenadoma ustavil agent Cene Pestotnik in me nasilno odvedel na policijo, češ da me že dolgo iščejo. Pahnil me je v podolgovato celico, v kateri so že bile zaprte tovarišice. Kmalu zatem smo zaslišale hrup in glasne korake. Sklepale smo, da so izvedli racijo na cesti, in onemele, ko nam je prva zaslišanka sporočila, da se agenti pri zaslišanju hvalijo, da so aretirali najvišje funkcionarke Osvobodilne fronte v Ljubljani.

Na zaslišanje so me poklicali sredi noči in poizvedovali o nekih mojih zvezah, ki pa niso bile posebno pomembne, zato sem vse zanikala. Mislila sem pač, da tega, česar me bremenijo, ne bodo mogli dokazati in da bremenitve niso posebno hude. Tedaj me je zasliševalec nenadoma vprašal: »Poznaš Nežo?« Odvlekel me je v bližnjo sobo, v kateri je na kavču sedela Mekinova. Ko me je zagledala, je popolnoma mirno rekla: »Vse povej, saj nima smisla tajiti!« Ogorčeno sem ji rekla, da je sploh ne poznam. Toda moje ogorčenje je očitno ni kaj dosti prizadelo. Na vprašanje, ali me pozna, je odgovorila, da me pozna in da sem sodelovala z njo. Moji zasliševalci so tedaj pobesneli. Odpeljali so me v mučilnico... Obešali so me, me mučili z električnim tokom, me brcali v glavo, vlekli za lase in me spraševali. Vprašanja niso bila zelo bremenilna. Nezavest me je rešila nadaljnega sadističnega pretepaškega izživljanja nad menoj. Znašla sem se v celici med sojetnicami, ki so me skušale obuditi k zavesti.

Naslednjo noč so me »po pomoti« premestili v zapore prisilne delavnice. Javila sem se v bolniško sobo. Zdravnik dr. Vrtačnik mi je skušal olajšati bolečine in podplutbe. Toda še isto popoldne je prišel Pestotnik in me surovo odvlekel v kletne prostore. Trije agenti so mi pokazali štiri tipkane strani Nežinega zapisnika o mojem sodelovanju. To bi bila lahko past, zato sem vse zanikala. Spet so me mučili in me zasliševali. Končno so mi rekli, da nima smisla iskati podatkov pri meni, če jih že poznajo in lahko ukrepajo na njihovi podlagi, zato bodo iskali druge moje povezave, na primer s sodiščem, šolami, s Helo Skulj. V kletnih prostorih sem v samici preživela štiri strahotne tedne mučenja, stradanja, mraza in bojazni zase in za druge.

Ko so me končno premestili v skupne zapore, sem se srečala s sodelavkami, ki so

bile že dolgo zaprte. Ves čas so živele v strahu pred zaslišanji in mučenji. Nekoč smo morale na hodnik, da bi videle strahoten in pretresljiv prizor obešenega, razčlovečene ga moža, ki je tako junaško in konspirativno deloval prav v trdnjavi politične policije.

Sredi aprila so nas petindvajset moških in žensk kot talce odpeljali v kletne samice. Spet in spet mučenja, psihično in telesno izčrpavanje. V dveh takih samicah sta bili ločeno zaprti Leopoldina Mekina in Neda Geržinič. Čeprav sta bili povsem izolirani, smo vedeli, da ima Neža privilegije in da Nedo strahotno mučijo ter da mučenja herojско prenaša.

Četrtega maja v zgodnjih jutranjih urah smo zaslišale hrumenje avtomobilskih motorjev in nato korake. Vrata celice so se sunkovito odprla, zadonel je klic: »Pripravite se, gremo.! Hitro!« V smrtni grozi smo odsevale. Na drugi strani hodnika so odpirali vrata in klicali jetnike po imenih. Nato so se vrnili k nam – odpeljali so Angelco Dolhar in Marico Malahovsky. Vedele smo, da ju peljejo v smrt; niti slovesa od njiju nam niso dovolili.

Zjutraj nam je stražar ukazal, naj očistimo izpraznjene celice. V zadnji na koncu hodnika se nam je ponudil strahoten prizor. Vse stene so bile oškropljene s krvjo, v eni od njih je bila vzdana debela veriga. V tej samici je zadnje dni svojega življenja trpel in iz nje odšel v smrt dr. Vito Kraigher.

Kaj se je dogajalo z osebo, ki je tako tragično posegla v usode in življenje mnogih ljudi ter v delovanje osvobodilne organizacije v zadnjem prelomnem času? Ko smo v zaporu druga za drugo doživljale posledice njenega pričevanja, smo poskušale najti motive njenega delovanja in vedenja. Izoblikovalo se je dvoje mnenj. Na eni strani mnenje, da je Mekinova bržčas bila zaupnica gestapa in je s svojim delovanjem že prej povzročala vdore v osvobodilno gibanje. Zagovornice so ga utemeljevale z dejstvom, da ob aretaciji ni dovolila sežgati arhiva, čeprav je za to bila priložnost in možnost. Poleg tega je pri svojem delu zahtevala od sodelavcev preveč informacij in si vse neverjetno dobro zapomnila. Tudi ni poznala ali pa ne priznava osnovnih pravil konspiracije, ki naj bi varovala sodelavce in gradi vo. Posebno je motila njena splošna in politična nerazgledanost. Preprosto ni bila dorasla nalogam, ki so ji bile v tistem težavnem času zaupane. Njene nepremišljene in

nesprijemljive izjave na političnih sestankih so kazale, da ji niso povsem jasni osnovni cilji našega osvobodilnega in revolucionarnega boja.

Na drugi strani pa je bilo mnenje, ki sem ga zagovarjala tudi jaz in se je opiralo na Nežino preteklost, zlasti še na njeno bolezensko zaznamovanost. Aktivistke, ki so jo poznale dalj časa, so nam povedale, da je bila vse do leta 1942 ljotičevsko usmerjena in da ji v službi niso prav veliko zaupali. Bila je epileptičarka in zaradi svoje bolezni zelo prizadeta. Pogostokrat je bilo njeno razpoloženje depresivno. Znano je, da so ljudje s tako patologijo zelo sugestibilni in psihično labilni ter da hitro podlegajo tujim vplivom. Ker se je Neža svoje bolezenske zaznamovanosti zavedala, jo je preganjal občutek manjvrednosti. Kompenzirati ga je hotela z večjo aktivnostjo in dominantnostjo, in to se je kazalo tudi v njenem delu in odnosih z ljudmi. Morda s tem lahko pojasnimo, zakaj je spregovorila takoj po aretaciji, ne da bi bila telesno ali duševno mučena. Trditve nekaterih bivših jetnikov, da so jo pretepali, so izmišljene. Pri vseh soočenjih je namreč bila zaščitena in zavarovana.

Ko danes s časovno distanco razmišljamo o teh davnih dogodkih iz zadnjega, pa vendar izredno težkega obdobja osvobodilnega boja v Ljubljani, so naša merila bolj umirjena in manj čustveno obarvana. Politična policija je, da bi povsem uničila in zatrla Osvobodilno fronto in partijo, uporabljala najhujša mučenja in marsikdo med nami si je želel smrti, da bi preprečil nadaljnje vdore in nove žrtve. Vendar nas je tudi v najtežjih trenutkih in najhujših stiskah navdihovala vizija bližajoče se svobode in novega življenja. Marsikdo pa telesnih in duševnih muk in razočaranj ni mogel prenesti. Potrdil je navedbe, ki so mu jih zasliševalci vsiljevali kot že znana in odkrita dejstva. Spricho visoke moralnopolitične zavesti in pripravljenosti za vsakršno žrtev je bilo njihovo psihično trpljenje po takem zlomu še večje. Ob vsakem takem primeru smo si vedno znova zastavljali vprašanje o mejah človeške vzdržljivosti in moralne odgovornosti. Zato nam tudi ni vseeno, kako danes presojamo ta globoko človeška in moralnopolitična vprašanja, in zlasti ne, kako bo nanje odgovarjala naša zgodovina.

12. decembra 1986

Marija Arnič:

Moje delovanje v Osvobodilni fronti je bilo tesno povezano z Železniško zadrugo. Frontni aktiv v zadrugi je bil že zgodaj leta 1941 zelo razgiban. Mnogi so kmalu razširili svoje delovanje tudi zunaj hiše. Zgodovinski pregled osvobodilnega delovanja naše zadruge je v marsičem okrnjen, saj v njem niso zajete vse dejavnosti, njihovi nosilci pa so zdaj večji del že pokojni. Še posebno se spominjam Mihelčiča in njegove sestre Mihelce Hojkar. Oba sta znala prebuditi v nas revolucionarno moč in odločnost. Izmed drugih naj omenim še Dragico Gregorič, poročeno Zupančič, Gvardijančičevo, ki še živi.

S Poldko Mekina sva bili približno od leta 1926 v službi v Železniški zadrugi v Šiški. Poldka je bila nameščena v tajništvo kot strojepiska, jaz pa sem bila v blagajni in nato v kartotečnem knjigovodstvu. Ta dela sva opravljali vsa leta najinega službovanja v zadrugi, tudi pozneje, ko se je zadruga preselila na Masarykovo cesto. Mekinova se je prav tako kot jaz zaposlila zelo mlada, takoj po končani šoli. Delo v zadrugi je dobila, ker je bila iz železničarske družine. Bili sva v dobrih odnosih. Kadar je imela epileptični napad, so me vedno poiskali, saj sem ji znala najbolje pomagati. Menda je imela precej težko mladost.

Seznanila sem se tudi z njeno mamo in sestro Olgo. Kupovali sta v naši zadrugi. Člani Železniške zadruge so smeli kupovati na obročno odplačevanje. Jaz sem vodila kartotečno evidenco nakupov in odplačil in urejala vsa vprašanja s strankami. Tako sem se seznanila z Leopoldinimi svojci. Zvedela sem tudi, da ima brata mornarja.

Med službovanjem v zadrugi je Leopoldina doživela intimno srečo, ki pa se ni končala tako, kot si je želela. Bržkone je bil vzrok za nesrečen razplet njena bolezen.

Med vojno, vsaj tako je bilo slišati, se je družila s Kavčičem, kurirjem v zadrugi. Imeli so ga za ljotičevca. Govorili so, da je odšel v Italijo. Njuna zveza pa je bila le priateljske narave.

Mislím, da je Leopoldini bolezen zelo grenila življenje. Njenemu licu je vtisnila mrk izraz, včasih celo grob. Morda je bila celo povod za številne konflikte in nesporazume s sodelavci. Bila je občutljiva, pa tudi ihtava.

Navduševala se je za planinarjenje in je pogosto hodila v hribe.

Ko je okupator vdrl v našo domovino, smo se skoraj vsi uslužbenci zadruga združili v Osvobodilno fronto in delali v njej. Shajali smo se v kletnih prostorih zadruga. Mekinova se našemu gibanju ni pridružila. Nekoč mi je rekla, da dela s svojim svakom. Zanj je tudi veliko tipkala.

Pol leta pred porodom so mi odpovedali službo. Rodila sem julija 1943. Kaka dva meseca pozneje me je Poldka obiskala v Mariborski ulici, kamor sem se bila preselila k Marti Sedej. Prosila me je za ilegalno prenočišče. Ker sem bila podnajemnica, Sedejeva pa je imela svoje tri otroke pri partizanih in je bila opazovana, je nisem mogla sprejeti.

Poldka mi je prinesla darilo, štiri pleničke. Povedala mi je, da ima prijatelja in da skupaj delata za Osvobodilno fronto. Pozneje sem zvedela, da je ta prijatelj imel pri Osvobodilni fronti zelo zaupno nalogo.

Ponoči 23. ali 24. junija 1944 so aretirali mojega moža. Tisto noč je prenočeval pri meni, čeprav je stanoval v Tobačni ulici. Bil je zelo dejaven v Osvobodilni fronti. Dan pred njegovo aretacijo je neka aktivistka prinesla v Mariborsko ulico prepustnico za prehod čez blok. Z njo naj bi naslednji dan odšel iz Ljubljane k partizanom. Na mojo željo pa jo je odnesla nazaj in dogovorili sva se, da pridem prihodnji dan sama ponjo. Izročila naj bi mi jo pred sodnijskim poslopjem v Tavčarjevi ulici. Ko je ponoči gestapo aretirat moža, so agenti preiskali tudi najino sobo.

Čez dva dneva sem srečala Poldko na Čopovi ulici, takrat Prešernovi, in ji povedala o moževi aretaciji. Rekla mi je, da mu je prav, češ, zakaj pa ni prej odšel k partizanom.

Pozneje Poldke nisem več videla. O njej mi je pripovedoval bivši kolega Gregorij Drago, ki je bil aretiran spomladi 1945. Poldko je srečal na policiji. Menda se je sproščeno gibala v policijskih prostorih, ba je je tam kar živela in izdajala naše ljudi. Po tragediji na Turjaku, katerih žrtve je izdala večidel ona, so belogardisti ubili tudi njo.

Nekaj let po vojni sem srečala njeno mamo. Pristopila je k meni in mi sama od sebe hitela pripovedovati, da so končno le spoznali, da Poldka ni tako zelo kriva, saj so njene posmrtno ostanke iz groba, v katerem je bila pokopana, prenesli v skupen grob turjaških žrtev. Ob njenih besedah sem pomis-

lila, da njeno izdajanje morda le ni imelo tako hudih posledic.

1. junija 1986

Vanda Ziherl:

Leta 1942 smo stanovali v Šišenski ulici samo še mama Ana, oče Josip in jaz. Brata Branko in Miloš sta že odšla v partizane, odkoder se nista vrnila, medtem ko je bil Boris še v ilegali, a je kmalu nato tudi on odšel k partizanom.

Bila sem kurirka. V otroškem vozičku sem čez žico prenašala puloverje, odeje, zdravila in drug material za partizane. Za kamuflažo mi je bil otrok Emice in Leandra Pegana. Javka je bila v Dravljah.

Proti jeseni 1942 je naša organizacija sporočila mami, da se moram takoj umakniti, ker nam grozi aretacija. Tako smo se razšli. Nekaj časa sem se skrivala pri Keržanovih v Trdinovi ulici, potem sva se skupaj z mamo skrivali pri materi Erne Musar. Erna je bila takrat zaprta. Nato sem odšla k Bekševim v Malgajevo ulico. Tam je bil tudi moj oče. Pozneje so ga aretirali in odgnali v Dachau, odkoder se ni vrnil.

Mami, ki je skrbela za ilegalčke, smo pomagale Milena Sušnik, Minka Sodja, Nada Lavrič in jaz. Poleg tega sem v rajonskem odboru Osvobodilne fronte v Šiški vodila skupine Slovenske narodne pomoči. Delovala sem tudi v Centru in bila leta 1943 povezana z organizacijo v Šiški. Hodila sem na sestanke kandidatske skupine, ki jo je vodila Marica Dekleva-Martina. V skupini sta bili še Mimi in tretja, katere imena se ne spominjam več. Sestajale smo se v Miminem stanovanju (takrat še nisem vedela za njeno pravo ime) v prvem nadstropju velike hiše na Celovski cesti 42. Nekoliko pozneje me je Marica sprejela v partijo. Kako je bilo z drugima dvema, se ne spominjam.

Mimi se mi je zdela silno radovedna ženska. Kar na sestankih je hotela zvedeti od mene za tisti čas nenavadne reči: moje osebne podatke, naslov stanovanja, celo podatki o moji materi Ani so jo zelo zanimali. Zaradi stroge konspiracije ji na taka vprašanja seveda nisem odgovarjala. Bila je srednje rasti, bolj čokata, še zlasti pa so mi ostale v spominu njene mačje oči.

Nekega dne, ko sem šla na sestanek v Koseze, sem opazila, da mi sledijo politični agenti. Spoznala sem jih po njihovi značilni

obleki. Seveda sem takoj opustila misel na sestanek in vstopila na tramvaj, ki je peljal proti Centru. Sledili so mi. Pri gasilskem domu v Spodnji Šiški, kjer je tramvaj vozil počasneje, sem skočila iz njega in jim ušla. Kmalu nato je tudi Bekševa opazila, da nekdo vztrajno hodi sem in tja pred hišo in opazuje okna v njihovem nadstropju. O tem sem obvestila Hano,¹ ki je včasih prišla k Ančki Vojska v Medvedovo ulico 5. Ta in hiša v Malgajevi ulici, kjer sem se skrivala, sta imeli skupno dvorišče. Prek njega sem odšla k Minki Ahčin, ki je imela na Medvedovi 5 mansardno stanovanje. Čez nekaj dni mi je Hana sporočila, da moram v bunker ali k partizanom. Odločila sem se za drugo možnost. Priskrbela mi je potrebne dokumente in z vlakom sem odpotovala na Primorsko.

Po vojni mi je Bekševa povedala, da so me kmalu po mojem odhodu iskali.

22. maja 1986

OPOMBA

¹ Ada Dequal-Krivic, sekretarka okrožnega partijskega komiteja Ljubljana.

Minka Lukman-Sodja:

Moj brat Ciril Lukman je šel v ilegalo že leta 1941. Po vojni mi je povedal, da je vodil tehniko Osvobodilne fronte v Ljubljani vse do odhoda k partizanom jeseni 1943. Zelo sva si bila blizu.

Leta 1941 sem bila kurirka. Prenašala sem obvestila z osrednje javke za Ljubljano. Javka je bila na Rakeku, kjer sem stanovala, obvestila pa sem nosila v Ljubljano. Jeseni 1942 sem morala po nalogu prenehati opravljati kurirsko delo. Bila sem namreč ogrožena, zato so me poslali v Ljubljano. Tam me ni nihče poznal, vrhu tega sem imela tudi možev priimek, tako da me nihče ni povezal z bratom Cirilom. Zato je lahko imel pri meni zatočišče in vso oskrbo. Vendar se je bil odločil, da pri meni ne bo prenočeval. Spominjam se, da je pogostokrat prišel zelo utrujen, vendar poln borbenega navdušenja in upanja.

Po kapitulaciji Italije mi je povedal, da končno odhaja v narodnoosvobodilni boj. Bil je videti vesel in sproščen. Toda ne za dolgo. Postal je zaskrbljen in vznemirjen. Končno mi je potožil, da predaja svoje naloge aktivistki, ki mu ne zbuja pravega za-

upanja. Pri njej je opazil marsikaj, kar ga je zelo motilo. Bal se je, da mu niso določili prave naslednice, ki bo sposobna uspešno opravljati in voditi delo. Povedal mi je, da tovarišica, ki prevzema njegovo delo, ne pozna osnovnih stvari. Šele po vojni, ko sem zvedela, da je šlo za tehniko, sem razumela njegovo skrb.

Ko sem jeseni 1942 prišla v Ljubljano, mi je bilo odrejeno delo pri specialnem, zelo konspirativnem sektorju za zaščito otrok ilegalcev. Bila sem ožja sodelavka Ane Zitherl, vodje sektorja. Sektor smo ohranili vse do osvoboditve in dajali otrokom vso potrebno pomoč. V zadnjem spomladanskem vdoru policije v Osvobodilno fronto me niso dobili, saj sem se prej umaknila v ilegalo.

14. oktobra 1986

Ančka Kariž-Brenk:

Bilo je pozimi leta 1944. Delala sem v dokumentni tehniki. Nekoč, ko sem imela zobobol, me je aktivistka Irena Burja-Sana peljala k nekemu zobozdravniku, ki je ilegalcem popravljaj zobe. Verjetno me je tedaj kdo videl in mi sledil, ko sem se vračala k sestri, pri kateri sem prenočevala. Sestri na hiša je stala sredi zasneženih travnikov in slepe ruske proge. Ko so me ponoči prišli aretirati, sem skušala zbežati, a mi je zmanjkalo moči. Pet agentov me je preganjalo. Z lahkoto so mi sledili v svetli zimski noči, in ko so me dohiteli, so me pobili na tla ter me začeli pretepati. Suvali so me proti avtomobilu, ki so ga pustili precej daleč od hiše, da me brnenje motorja ne bi opozorilo na nevarnost.

Odpeljali so me na policijo. Zvečer naslednjega dne so me zasliševali v prvem nadstropju policijske zgradbe. Med zasliševalci sem poznala samo detektiva Petka in Loha. Z mano so ravnali lepo. Rekli so mi, da me poznajo, da vedo, da sem pred vojno hodila v hribe in da sem iz dobre družine, da pa ne razumejo, zakaj delam za komuniste. Zatrjevala sem, da me politika ne briga, da sem nekaj časa hodila z Italijani in se ukvarjala s črno borzo ter da me je mama zato napodila od doma. Toda že naslednji večer so me začeli pretepati in polivati z vodo – do nezvesti. Hoteli so zvedeti, kje delam pri Osvobodilni fronti, na katerem terenu in kdo so moji sodelavci. Spoznanje, da ne vedo nič o mojem resničnem delu, to je pri do-

kumetni tehniki, me je ohrabilo. Pretepeno do nezvesti so me nato vrgli v samico, imenovano podmornica. Vanjo so zapirali najbolj pretepane. Dobila sem visoko vročino in se javila policijskemu zdravniku, Slovencu, ki je opravljal to delo na policiji že pred vojno. Napotil me je v bolnišnico, a mi prvi dan belogardisti niso dovolili oditi, češ da me bodo še zasliševali. Toda ker sem imela vročino čez 39 stopinj C, sem se ponovno javila zdravniku in ta je uredil, da sem končno odšla v bolnišnico. Dali so me v jetniški oddelek na številki 4.

Ves dan sem premišljevala, kako bi ušla. Bala sem se, da bom v zaporu srečala koga, ki bi me spoznal kot Darjo, in da bodo tako zvedeli za moje delo v dokumentni tehniki. Skrivaj sem dr. Miru Košaku, bil je naš sosed, poslala listek s prošnjo, da s kakim zdravilom uredi moje čim daljše zdravljenje. Tako sem začela enkrat na teden hoditi na zdravljenje na ginekološko kliniko k dr. Lavriču. Upala sem, da se mi bo na poti od bolnišnice do klinike posrečilo pobegniti. Skrivaj sem sporočila Poldki Mekina, ki je bila tedaj vodja centralne tehnike, kam in kdaj hodim. Prosila sem jo, naj me blizu bolnišnice čaka kdo z kolesom. Odpisala mi je, da je to neizvedljivo in da naj kar ostane miren bolnik v zaporu.

Čez mesec dni so me poslali v koncentracijsko taborišče Ravensbrück.

4. junija 1986

PRIPIS

Objavljamo le tisti del še ne objavljenih spominov »Januar 1944 – delo v dokumentni tehniki« Ančke Kariž-Brenk, ki se nanaša na njeno delo.

Prispevek je v ponatisu jezikovno pregledan.

Rožca Štok-Medvešek:

Takoj po vojni, ko je bil spomin še svež in želja po tem, da svoja spoznanja, svoje vedenje in izkušnje posredujemo drugim, še ne zatrta, bi bila morala sesti in začeti pisati. Tako pa je minilo štirideset, enainštirideset, triinštirideset let. Spomin je zbledel, pozabljeni so detajli, imena, povezave... Vendar se je kljub temu zbralo dovolj dokaznih pričevanj. Aktivisti nismo in ne moremo pozabiti grozot preteklosti.

Rojena sem bila v Trstu. Leta 1919 smo kot begunci prišli v Maribor. Tam sem os-

tala vse do 20. aprila 1941, ko sem zbežala pred gestapom v Ljubljano. Bila sem na seznamu za Auschwitz. V Ljubljani razen brata, ki je tu študiral, in mariborskih beguncev nisem poznala nikogar. Begunci iz Maribora so bili sokoli, orli, pa tudi veliko drugih. Vse, kar je bilo naprednega, je bežalo iz Maribora. Junija 1941 je prišla za menoj tudi mama in nato sva skupaj odšli k sorodnikom v Bazovico (Trst). Tam sva ostali do leta 1942. V Bazovici sem se takoj vključila v ilegalno protifašistično društvo, ki ga je vodil Gruntar. Naše delo je opisano v almanahu o Trstu.

Spomladi 1942 je brat diplomiral in odšel v Belo krajino, od tam pa v partizane, midve z materjo pa sva prišli v Ljubljano. Povezala sem se z Branko Jurca, poznala sem jo kot levo usmerjeno še iz Maribora, in takoj začela delati za Osvobodilno fronto in Slovensko narodno pomoč. Moja prva zveza z organizacijo AFŽ je bila Angela Ocepek¹. Istega leta sem postala sekretarka AFŽ rajona Poljane. Tesno sem sodelovala z rajonskim odborom Osvobodilne fronte in pozneje bila tudi njegova članica. Delala sem tudi v rajonskem odboru Slovenske narodne pomoči. Na jesen 1943 sem bila imenovana za sekretarko Osvobodilne fronte Šentjakob. Pri svojem delu sem spoznala veliko tovarišic, javk itd. Leta 1943 smo med drugim izvedli tudi več denarnih akcij. Veliko trgovcev z Mestnega in Starega trga je bilo naklonjenih našemu gibanju (Souvan, frizerski salon Kos itd.) in so precej prispevali za Osvobodilno fronto.

Ob kapitulaciji Italije smo ženske, organizirane v AFŽ, množično prevzemale mesta v raznih organizacijah, predvsem v Osvobodilni fronti.

Določena sem bila za delegatko Ljubljane na ustanovnem kongresu AFŽ, ki je bil 20. oktobra 1943 na osvobojenem ozemlju v Dobrniču. O tem me je obvestila Slava Mlekuž v ambulanti na Krekovem trgu. Vodja naše ilegalne petčlanske delegacije je bila Milena Sušnik. Iz Ljubljane smo odšle ilegalno čez blok na Viču. Tam nas je na javki prevzel kurir vodič. Bila sem presrečna, da so me izbrali. Kongres je bil zame enkraten dogodek. Po kongresu smo članice naše delegacije pripovedovale Angelci Ocepek, predsednici AFŽ Slovenije, in drugim, kako je v Ljubljani. Nemci in domobranci so takrat že začeli ostro ukrepati. V Ljubljano sem se vračala prek Iga. Komandant Matija

me je vozil po vaseh na območju Iga; ženskam sem govorila o delu kongresa. Tudi v Ljubljani sem poročala o kongresu v organizaciji FAŽ in na terenu Šentjakob.

Iz vojnih časov v Ljubljani se spominjam Vladimirja Svetine. Imela sva nekaj sestankov. Tudi Vlasto, Miro Tomšič, sem srečala v kratkem pogovoru, vendar nisem vedela, da je bila med glavnimi vodstvenimi kadri.

Dobivala sem vedno zaupnejše naloge. Januarja 1944 sem se v poznih urah na gradbišču ob Linhartovi cesti pri železniškem mostu sestala z novo zvezo, Leopoldino Mekino-Mimi. Pojasnila mi je, da je odgovorna za tehniko v Ljubljani in da bom jaz njena naslednica, ko bo odšla v partizane. Do takrat me bo že uvedla v delo, mi je rekla.

Pri krojaču Mavriču v poslopju kreditne banke je bila ena izmed večjih tehničnih javk. Gradivo, ki ga je bilo vedno veliko, je bilo spretno skrito. Tam sem srečala veliko ljudi, vendar sem jih spoznala le bežno. Pri Mavriču si je urejala garderobo za odhod v partizane tudi Mima. Ko sem jo srečala pri njem, sem videla, kako si prizadeva, da bi jo čimprej dobila. To me je prepričalo, da resnično odhaja.

Naloge, ki mi jih je dajala Leopoldina Mekina-Neža, sem vestno izpolnjevala. Tako so minili prvi štirje meseci leta 1944. Dobila sem nove zveze, spoznala nove znanke, javke in skrivališča itd. Pogosto sem bila pri Tankovih. Imeli so trgovino s sadjem v Peglajznu, tako smo imenovali hišo na Poljanski cesti, v skladišču smo skrivali material. Večja javka je bila tudi v Ključavniški ulici, zdaj na Mestnem trgu. Javko je vodila neka ženska, ki je imela majhnega otroka. Pri njej smo se sestajali in dobivali pošto. Stanovala je v precej neuglednem in mračnem pritličju, tako da je le malokdo lahko pomislil, da se pri njej zbirajo aktivisti. Gulčevi v Tavčarjevi ulici so imeli ilegalno skladišče in tiskarno. Javka je bila tudi v trgovini z blagom v današnji Kresiji. Tam so mi vedno pripravili velik paket z gradivom za tehniko, povezan, kot da je v njem tekstil. V znani ilegalni tiskarni Tumovih sem na geslo dobila že pripravljeno gradivo. Zadnjič sem bila v njej dopoldne 3. maja 1944. Vzela sem manjši paket in ga skrila v skrivališče v našem podstrešnem stanovanju. V njem so bile štipiljke, verjetno za dokumentno tehniko, in natiskano deveto poglavje VKP-b.

Po nalogah, ki jih je dajala Mimi, sem sklepala, da jo bom najbrž res nasledila. V kratkih treh mesecih sem spoznala številne pomembne ljudi in točke ter jedro tehnike.

Tretjega maja 1944 ob 22. uri so me prišli aretirati. Butali so na vrata našega stanovanja in vpili: »Odprite, policija!« Zahtevali so legitimacijo in z njo odšli iz stanovanja ter se takoj nato vrnili z besedami: »Pravi ste, aretirani ste!« Premetali so stanovanje. Preden so me odpeljali, sem se od mame poslovila z besedami: »Gospodje se motijo!« Zašepetala sem ji, naj izroči skrito. Vendar me ni razumela, tako da so štipiljke in natiskano 9. poglavje VKP-b ostali v skrivališču vse do moje vrnitve iz taborišča Schönfeld.

Noč na policiji je bila grozovita. Prepepali so me po obrazu, očeh, po vsem telesu. Soočali so me z različnimi ljudmi, jaz pa sem vztrajno ponavljala: »Nikogar ne poznam. Sem Mariborčanka, Štok Rožca!« Preteпали so me Kobijeva iz Ruš, Loh in drugi. Med drugimi so mi zlomili tudi prst na nogi.

Potem so me odpeljali nekam čez blok, a nisem vedela kam. Pozneje sem sklepala, da bržkone v mučilnico na Urhu. Tam je bilo še huje. Z glavo so me butali ob rob železne postelje in me topli z leskovimi šibami. Padalo je in padalo, a sem vzdržala. Nikogar nisem izdala. S trpljenjem se je v meni krepil vse močnejši odpor in odločnost, da ne bom klonila, pa naj se zgodi karkoli. Misel na brata partizana in odpor zoper fašizem, ki sem ga gojila od rane mladosti, ko je naša družina prvič občutila fašistično brutalnost, sta mi dajala moč v tistih hudih urah. Telesno sem bila zlomljena, psihično pa ne.

Odpeljali so me nazaj na policijo in me vrgli v celico. Na tleh je bil cement. Pretepeno, vso modro in s podplutbami po vsem telesu, me je sojetnica Ljubica Rebol hranila z žličko. Njenega očeta so, medtem ko je bila v zaporu, ubili črnorokci za Bežigradom. Ker sem bila od tepeža vsa zmaličena, so poklicali policijskega zdravnika Grubnarja ali Grubarja, tako nekako se je pisal. Ta mi je rekel le, da naj bi bila povedala policiji, kdo sem, pa me ne bi tako topli. A je le uredil, da so me za nekaj dni odpeljali v bolnišnico in mi poravnali zlom ter mi dali gips. Nato sem nekaj časa bila v celici z dolgo mizo. Na njej sem ležala. Celica je bila v bližini sob za mučenje z elektriko. Tega smo se bali vsi. Razmišljala sem, kako bi se po-

končala, če bi prišlo do tega. Pred menoj je nekdo že skočil skozi okno na dvorišče, zato so okna zazidali. Pozneje so v to sobico stlačili veliko pretepenih in mučenih jetnic, med njimi tudi Mavričevo ženo.

Na policiji sem ostala še dolgo. Ko sem dobila grižo, te so se bali zaradi epidemije, so me dali v podmornico. Nato so me odpeljali v prisilno delavnico, kjer sem se znašla pred zasliševalcem Petkom, znancom iz Maribora. V sobi je bila ženska z otrokom v naročju. »Ali jo poznaš?« je vprašal. Zanikala sem, čeprav sem jo poznala. Bila je žena slikarja iz Žabjeka. Odpeljali so jo iz sobe, midva pa sva se »menila« naprej. Na sence mi je prislonoil samokres in mi zagrozil, da me bo ubil, če ne bom povedala, kdo so ljudje na fotografijah, ki mi jih je kazal. Veliko sem jih spoznala, čeprav sem jih poznala le po ilegalnih imenih. Spominjam se, da je bila med njimi tudi Ivanka Repič. A sem rekla, da nikogar ne poznam. Na to mi je rekel, da mu je žal moje mame, ker bo ostala sama. Vprašal me je tudi po bratu.

V prisilni delavnici sem bila na bolniškem oddelku. Zdravnik Vrtačnik je negoval moje otekline in rane ter mi zdravil grižo. Nosil mi je tudi sporočila Osvobodilne fronte, ki so vsebovala vsakokrat isto vprašanje: Kje imaš material? Poleg tega sem dobila tudi sporočilo tovarišice Vlaste, da so ponosni name, ker sem se dobro držala, in spraševali, kje je paket. Žal sem bila zaradi hudega trpljenja začasno psihično prizadeta, tako da sploh nisem vedela, kaj hočejo od mene. Še v taborišču Schönfeld, kamor so me odpeljali iz prisilne delavnice, sem težko sledila pogovoru. Ko so nam kolegice sporočale vesele vesti o stanju na frontah, sem rabila več dni, da sem doumela, kaj so povedale.

Šele po novem letu 1945 sem se pobrala, vrnila sta se mi spomin in bistrina duha. Iz taborišča sem se vrnila junija 1945.

Iz zapore na policiji mi je ostal v spominu pogovor, ki sem ga ujela iz sosednje moške celice. Nekoč je jetnike obiskal neznan človek in jih spodbujal, naj zdržijo. Ne poznate je, je govoril, nikogar ni izdala. Mislim, da je bil dr. Kante. Možem sem potrkal na zid in njihovo trkanje mi je povedalo, da bodo vzdržali. Junija 1944 so nas skupaj poslali v taborišče, moške v Dachau, ženske v Ravensbrück, mene pa v Schönfeld pri Berlinu. Takrat smo se končno videli. Neki inženir iz Stritarjeve ulice se je

zgrozil ob pogledu name.

Po mučenju in ravnanju policije z menoj ter odnosu drugih jetnikov do mene sem doumela, da bi s svojo izdajo lahko odprla vrata do pomembnih položajev v organizaciji Osvobodilne fronte.

V taborišču sem veliko razmišljala o tem, kdo bi me lahko izdal. Edino jaz sem vedela za ves rajon Poljane in imela veliko zvez in javk po mestu. Toda od januarja 1944 nisem več delala na terenu rajona Poljane! Moje novo delo je bila tehnika. Novi ljudje in Mimi. Name je že ob prvem srečanju naredila slab vtis. Njeno vedenje, radovednost in nekonspirativnost so me zelo motili. Nekako ji nisem prav zaupala, čeprav sem disciplinirano opravljala svoje naloge. Spominjam pa se, da sem vedela, da je delala v Železniški zadrugi in da je bila epileptična bolnica ter da je v zadrugi niso želeli pritegniti k delu za Osvobodilno fronto. Poleg tega sem poznala Mihelco Klemenčič-Hojkar, znano aktivistko iz zadruge, in Heleno Scagnetti. Skupaj sta bili odgovorni za rajonsko tehniko. Zlasti sem se spraševala, zakaj je Mimi od nas zahtevala življenjepise in sezname imen. Zakaj jih je potrebovala? Razen nje tega nihče ni zahteval od nas, saj takih podatkov nismo potrebovali.

Še zdaj se sprašujem, kako se je lahko primerilo, da je bil en sam človek deležen takega zaupanja, kot ga je bila Mima. Imela je vse aktiviste na dlani. Ko so se znašli v zaporu, so bili postavljeni pred dejstvo – o njih in njihovih tovariših so vedeli vse. Kdo jim je povedal in zakaj? Veliko jih je zdržalo mučenje, nekateri so klonili. Razumem jih. Sama sem preživela grozote mučenja, policijo. Biti tako močan, da zdržiš, je resnično težko. Zato ne moremo in tudi nimamo pravice nikogar obsojati. Tudi to so rane, ki so jih dobili posamezniki v boju z okupatorjem in domačo izdajalsko policijo, in tudi te rane so prizadevale veliko trpljenja ljudem. Moje razumevanje velja vsem, ki so se borili s čistim srcem!

Ne smemo pozabiti! smo obljubili boricem, ki jih ni več med nami. Izpolnimo to obljubo v dobro živih.

6. junija 1986

OPOMBA

¹ Prva predsednica Slovenske protifašistične ženske zveze za Slovenijo na ustanovnem kongresu leta 1943 v Dobnici.

USLUŽBENKE ŽELEZNIŠKE ZADRUGE V LJUBLJANI LETA 1930. OD LEVE PROTI DESNI
LOMBAR, RUTKA PAVLIČIČ IN MIMI SEDOVNIK-PIRŠ, KI MED VOJNO NISTA BILI VEČ V
ZADRUGI, PA FRANCKA ČARMAN, MARIJA FINŽGAR-ARNIČ, PAVLA HAFNER-ROVAN,
IZSELJENKA V SRBIJO, LEOPOLDINA MEKINA IN GIZELA BUFON-POLJANEC.

PORTRETI JETNIC
MARE KRALJEVE, 1945

HEDA PEROVIČ IZ LJUBLJANE.

MARA KRALJ:

STRINAJSTIMI LETI SEM S SVINČNIKOM NARISALA PRVI PORTRET. BIL JE BREZ VSAKE UMETNIŠKE VREDNOSTI, A PODOBNOST S PORTRETIRANECM JE BILA IZREDNA. POZNEJE SEM VELIKO PORTRETIRALA, VENDAR LE REDKO V BARVAH, VELIKO V SPOMINSKE KNJIGE, PO PRVI RISBI V ZAPORU PO ZGODNJI POMLADI 1945 SO SI TUDI DRUGE JETNICE ZAŽELELE, DA JIH NARISEM. KAKO SO RISBE POSLALE DOMOV, NE VEM, VEM LE, DA SO SE MOJIH SKIC V ZAPORU ZELO VESELILE. POIMENSKEGA SEZNAMA PORTRETIRANK NISEM OHRANILA, SPOMINJAM PA SE, DA JIH JE BILO VEČ KOT STO IN DA SO BILE IZ VSE SLOVENIJE. LETA SO NAREDILA SVOJE, PAPIR JE PORUMENEL, S PIKAMI. NEKAJ PORRETOV SE JE IZGUBILO OB SPOMINSKI RAZSTAVI, KI JO JE AFŽ ORGANIZIRALA PRVI MESEC PO VOJNI. TAKE IZGUBE SE NE DA NADOKNADITI. NAREDILA SEM MINIATURNI SEZNAM PO IMENIH IN GA SHRANILA V NAHRBTNIK, VENDAR SE JE TUDITA IZGUBIL... Z RISANJEM SE JE OZRACJE V ZAPORU NEKAKO SPROSTILO MORDA ZARADI OBCUTKA, DA BODO ZA NAMI VNDARLE OSTALE SLEDI, ČEPRAV NOBENA NI VEDELA, ALI BO PREŽIVELA. VEM LE, DA SEM HITELA, HITELA RISATI. DALA SEM VSE OD SEBE, DA BI BILA IZRAZ OČI IN PODOBA MLADE ŽENE V KRUTEM OKOLJU ČIMBOLJ ZVESTA RESNICI.

Amici vgrinin!
Mara Kraljević 1985

ANICA SOTLAR IZ LJUBLJANE.

*Spomin na zapori
Marije Škodnik*

PORTRET ZDAJ ŽE POKOJNE MARIJE ŠKODNIK. MARCA 1945 SO JO SKUPAJ Z VEČJO
SKUPINO DEKLET IN ŽENSK ARETIRALI DOMOBRANCI V RIBNICI NA DOLENJSKEM. VSE
SO PRIPELJALI V LJUBLJANSKE ZAPORE.

REGINA PODHOSTNIK Z VRHNIKE.

ANČKA VOJSKA IZ LJUBLJANE

FRANCKA FEFER Z VRHNIKE.